

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАҲСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ**

А. С. СОТИВОЛДИЕВ

ЗАМОНАВИЙ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим
вазирлиги томонидан олий ўқув юртлари учун дарслик
сифатида тавсия қилинган

Бухгалтерия ҳисобининг халқаро ва миллий
андозалари (БҲМА) асосида қайта тайёрланган
иккинчи нашри

2 – том

**Ўзбекистон бухгалтерлар ва аудиторлар
Миллий Ассоциацияси**

Тошкент – 2004

5-БОБ

АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲИСОБИ

5.1. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Корхонанинг ишлаб чиқариш-хўжалик жараёни нафақат материал, меҳнат ва молиявий ресурсларидан фойдаланиш ҳисобига балки асосий воситалардан фойдаланиш ҳисобига ҳам таъминланади.

5-БҲМА нинг 7-моддасига биноан «Асосий воситалар - бу узоқ (бир йилдан кўп) давр ичида моддий ишлаб чиқариш соҳасида, ноишлаб чиқариш соҳасида, шунингдек ижарага беришда фойдаланиладиган моддий активлардир.»

5-БҲМА нинг 16 бандида шундай дейилган «Агар актив билан боғлиқ бўлган келажакдаги иқтисодий наф субъектга келиб тушишига ишончи бўлса ва объектнинг қийматини аниқ баҳолаш мумкин бўлса (баҳолаш принципи) асосий воситалар актив сифатида тан олинади.»

Асосий воситалар меҳнат қуроллари бўлиб уларга қуйидагилар киради: станоклар, иш машиналари, узатувчи мосламалар, инструмент ва шу қабилар, шунингдек меҳнат жараёнини моддий шароитлари - ишлаб чиқариш бинолари, иншоотлар, транспорт воситалари ва бошқалар.

Асосий воситалар айланма маблағлардан шу билан фарқланадигани, улар ишлаб чиқариш жараёнида кўп марта қатнашади ва хизмат муддати давомида ўзининг дастлабки шаклини сақлаб қолади. Ишлаб чиқариш жараёни ва ташқи муҳит таъсирида улар аста-секин эскиради ва ўзининг дастлабки қийматини уларнинг норматив хизмат муддати ичида белгиланган нормада амортизация ҳисоблаш йўли билан ишлаб чиқариш харажатларига ўтказиб боради.

Асосий воситалар йиғиндиси ишлаб чиқариш-техника базасини ташкил этиб корхонанинг ишлаб чиқариш қувватини белгилайди.

Асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа узоқ муддатли активлар баланснинг I - бўлимидаги қуйидаги счетларда ҳисобга олинади:

0100 - «Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счетлар»

0200 - «Асосий воситаларнинг эскиришини ҳисобга олувчи счетлар»

0300 - «Ўзоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ҳисобга олувчи счетлар»

0400 - «Номоддий активларни ҳисобга олувчи счетлар»

0500 - «Номоддий активлар амортизациясини ҳисобга олувчи счетлар»

0600 - «Узоқ муддатли инвестицияларни ҳисобга олувчи счетлар»

0700 - «Ўрнатиладиган асбоб-ускуналарни ҳисобга олувчи счетлар»

0800 - «Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счетлар»

0900 - «Ўзоқ муддатли дебитор қарзлари ва кечиктирилган харажатларни ҳисобга олувчи счетлар»

Мулкчилик ҳуқуқи асосида корхонага тегишли фойдаланишдаги, заҳирадаги, консервациядаги ёки ижарага берилган (узоқ муддатли ижарага берилгандан ташқари) мавжуд асосий воситалар ва уларнинг ҳаракати тўғрисидаги ахборот қуйидаги счетларда умумлаштирилади:

0110 - «Ер»

0111 - «Ерни ободонлаштириш»

0112 - «Ўзоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш»*

0120 - «Био иншоотлар ва узатгич мосламалар»

0130 - «Машина ва ускуналар»

0140 - «Мебел ва офис жиҳозлари»

0150 - «Компьютер жиҳозлари ва ҳисоблаш техникаси»

0160 - «Транспорт воситалари»

0170 - «Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар

0180 - «Кўп йиллик ўсимликлар»

0190 - «Бошқа асосий воситалар»

0199 - «Консервация қилинган асосий воситалар»

Узоқ муддат ичида фойдаланиш натижасида асосий воситалар таркибида қуйидаги ўзгаришлар бўлиши мумкин: корхонага келиб тушиши ва фойдаланишга берилиши, фойдаланиш натижасида эскириши, таъмирланиши натижасида уларнинг жисмоний сифати тикланиши; корхона ичида бир бўлимдан иккинчи бўлимга берилиши, эскириши ёки ишлатиб бўлмаслиги натижасида корхонадан чиқарилиши, сотилиши, бошқа корхонанинг устав капиталига пай бадали сифатида ўтказиб берилиши, узоқ ёки қисқа муддатли ижарага берилиши, шунингдек бепул берилиши.

Асосий фондлардан самарали фойдаланишнинг асосий кўрсаткичларидан бири бўлиб бекор туришларни қисқартириш, сменалик коэффицентини ошириш, янги техника ва технологияни қўллаш асосида унумдорлигини, фонд қайтимини ошириш бўлиб ҳисобланади, яъни асосий фонднинг ҳар бир сўмига тўғри келадиган маҳсулотлар, бажарилган ишлар ҳажмини кўпайтириш.

* «Ижара» атамаси лизинг тушинчасини ҳам ўз ичига олади.

Корхона ўз тасарруфидаги асосий воситалардан қуйидагича фойдаланиш ҳуқуқига эга: бошқа корхоналарга бепул бериши ёки сотиши, алмаштириши, ижарага бериши, ўзига тегишли бино, иншоот, асбоб-ускуна, транспорт воситалари, инвентарларни вақтинчилик фойдаланиш учун бепул ёки қарзга бериши, тўлиқ амортизацияланганми ёки йўқми ундан қатъи назар, агар улар жисмоний ёки маъновий эскирган бўлса баланسدан чиқариши.

Асосий воситалар бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- жойлашган жойлари бўйича мавжуд асосий воситалар бутлиги устидан назорат қилиш; уларнинг кирими, чиқими ва жойини ўзгартиришни ҳужжатлар билан тўғри расмийлаштириш ва ҳисобда ўз вақтида акс эттириш;

- асосий воситаларни реконструкция ва модернизация қилиш учун сарфланадиган маблағлардан оқилона фойдаланиш устидан назорат қилиш;

- корхона харажатларига киритиш учун фойдаланиш ва эскириш билан боғлиқ бўлган асосий воситалар қиймати улушини ҳисоблаш;

- иш машиналари, асбоб-ускуналар, ишлаб чиқариш майдонлари, транспорт воситалари ва бошқа асосий воситалардан самарали фойдаланиш устидан назорат қилиш;

- асосий восита объектларини ҳисобдан чиқариш ва тугатишдан олинган натижаларни тўғри аниқлаш.

Бу вазифалар талабга мувофиқ ҳужжатлаштириш ва мавжуд асосий воситалар ва уларнинг ҳаракати ҳисобини тўғри ташкил этиш, уларнинг амортизациясини тўғри ҳисоблаш, таъмири бўйича харажатлар ҳисобини тўғри олиб бориш ёрдамида ҳал этилади.

5.2 АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИ ТАСНИФИ ВА БАҲОЛАШ

Ишлаб чиқариш жараёнида таркиби ва тайинланиши бўйича турлича бўлган асосий воситалардан фойдаланилади. Уларнинг ҳисобини тўғри ташкил этиш мақсадида уларни турлари, тайинланиши ёки ишлаб чиқариш жараёнида қатнашиш характерига, халқ хўжалик тармоқлари, фойдаланиш даражаси ва мансублиги бўйича тасниф қилиш зарур.

Белгиланган типли таснифлашга биноан асосий воситалар турлари бўйича қуйидагиларга бўлинади:

I. Ер ва уни ободонлаштириш

II. Бинолар

III. Иншоотлар

IV. Узатувчи мосламалар

V. Машина ва асбоб-ускуналар. Шу жумладан:

- а) куч машиналари ва асбоб-ускуналар;
- б) иш машиналари ва асбоб-ускуналар;
- в) ўлчов ва тартибга келтирувчи приборлар, мосламалар, лаборатория асбоб-ускуналари;
- г) ҳисоблаш техникаси;
- д) бошқа машина ва асбоб-ускуналар.

VI. Транспорт воситалари

VII. Инструментлар

VIII. Ишлаб чиқариш инвентарлари ва ашёлари

IX. Хўжалик инвентарлари

X. Иш ва маҳсулдор хайвонлар

XI. Кўпийиллик ўсимликлар

XII. Ер ҳолатини яхшилаш бўйича капитал сарфлар (иншоотлардан ташқари)

XIII. Бошқа асосий воситалар

Таснифда келтирилган асосий воситаларнинг турлари бўйича ҳисоб юритилади ва мавжуд асосий воситалар, уларнинг ҳаракати ва тугатилиши бўйича ҳисобот тузилади.

Ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятининг тайинланишига қараб асосий воситалар ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқаришга бўлинади.

Ишлаб чиқаришга мансуб бўлган асосий воситаларга қуйидагилар киради: машиналар, станоклар, аппаратлар, инструментлар, шунингдек ишлаб чиқариш жараёнига мансуб асосий ва ёрдамчи цехлар, бўлим ва хизматлар бинолари, ёки омбор бинолари, резервуарлар, ишлаб чиқариш жараёни учун зарур бўладиган буюмлар ва маҳсулотларни ташишда фойдаланиладиган транспорт воситалари. Ноишлаб чиқариш йўналишидаги асосий воситалар бевосита ишлаб чиқариш жараёнида қатнашмайди, лекин улардан корхона ходимларнинг маданий-маиший эҳтиёжлари (тураржой-коммунал хўжалик асосий воситалари, поликлиникалар, тиббиёт пунктлари, клублар, стадионлар, болалар боғчалари, ўқув юртлари ва ш. к.) учун фойдаланилади.

Халқ хўжалик тармоқлари бўйича асосий воситалар ҳисобини таъминлаш учун улар қуйидаги гуруҳларга бўлинади: саноат, қишлоқ хўжалиги, ўрмон хўжалиги, транспорт, алоқа, қурилиш, савдо ва умумовқатланиш, ахборот-ҳисоблаш хизматлари, тураржой-коммунал хўжалиги, соғлиқни сақлаш, жисмоний тарбия ва ижтимоий таъминот, маориф, маданият ва бошқалар.

Ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятида фойдаланиш даражасига қараб асосий воситалар қуйидагиларга бўлинади: заҳирадаги, фойдаланишдаги, консервациядаги ва ижарадаги. Бунинг зарурияти шундаки, ишлатилиш даражасига қараб амортизация ҳисоблаш турлича бўлади. Чунончи, заҳирадаги асосий воситаларга амортизация ҳисобланмайди; фойдаланишда турган асосий воситалар бўйича нафақат амортизация ҳисобланади, балки зарур бўлса таъмирлаш фонди ҳам ташкил этилади; консервациядаги (ҳукумат қарори бўйича) асосий воситаларга умуман амортизация ҳисобланмайди.

Мансублиги бўйича асосий воситалар ўзига тегишли ва ижарага олинган бўлади. Корхонанинг ўзини асосий воситалари балансида ҳисобга олинади, ижарага олингани эса бошқа корхонага тегишли бўлиб, маълум суммада ҳақ тўлаб вақтинчалик фойдаланилади. Қисқа муддатли ижарага олинган асосий воситалар балансида ташқарида ҳисобга олиниб мазкур корхонада амортизация ҳисобланмайди.

Асосий воситаларни ҳисобга олишнинг зарурий шarti бўлиб уларни баҳолаш ягона принципи ҳисобланади. Асосий воситалар беш хил баҳоланади: дастлабки, тиклаш, қолдик, тугатиш ва қоплаш сумма (5-БХМА 11-15 бандлари).

Дастлабки (баланс) қиймати мазкур корхонада объектни фойдаланишга топшириш вақтида аниқланади. Объект корхонада турган давр ичида дастлабки қийматда ҳисобга олинади.

Асосий воситаларнинг дастлабки қиймати қуйидаги харажатлар йиғиндисидан иборат: асосий воситаларни қуриш ёки сотиб олиш харажатлари, тўланган ва қайтарилмайдиган солиқ (йиғим) лар, олиб келиш, ўрнатиш ва фойдаланишга тушириш харажатлари ва активни иш ҳолатига келтириш ва ундан тайинланиши бўйича фойдаланиш билан боғлиқ бўлган ҳар қандай харажатлар.

Асосий воситаларни келиб тушиш манбаига қараб уларнинг дастлабки қиймати деб қуйидагилар тушунилади:

- таъсисчилар томонидан корхонанинг устав фондига қўшилган асосий воситалар қиймати - томонларнинг келишуви бўйича;

- корхонанинг ўзида тайёрланган, шунингдек бошқа корхона ва шахслардан сотиб олинган асосий воситалар қиймати-олиб келиш, йиғиш ва ўрнатиш харажатлари ҳам қўшилган ҳолда ҳақиқий қилинган харажат суммасида;

- бепул олинган асосий воситалар объектнинг қиймати - эксперт йўли билан аниқланган суммада ёки қабул қилиш-топшириш ҳужжатлари асосида.

Асосий воситаларнинг дастлабки қиймати қуйидаги ҳолларда ўзгариши мумкин: асосий воситалар қайтадан баҳоланганда, қўшимча қурилиш қилинганда, қўшимча жиҳозланганда, реконструкция қилинганда ва тегишли объектлар қисман тугатилганда.

Пулнинг қадрсизланиш (ёки қадрини ошиши) суръатига қараб вақти-вақти билан асосий воситаларнинг дастлабки қиймати қайтадан баҳоланиб турилади. Асосий воситаларни қайтадан баҳолаш одатда ҳукумат қарорига биноан амалга оширилади. Қайтадан баҳоланганини ҳисобга олгандаги асосий воситаларнинг қиймати тиклаш қиймати дейилади.

Тиклаш қиймати деб асосий воситаларни қайта ишлаб чиқариш қиймати тушунилади, яъни қайтадан баҳолаш вақтига бўлган амалдаги баҳода инвентар объектларни сотиб олиш ёки қуриш.

Асосий воситаларни қайтадан баҳолаш принципи мулк шаклларида қатъий назар барча корхоналар учун бирдек.

Асосий воситалар ҳисоб ва ҳисоботда қайта баҳолаш натижасида тиклаш қиймати бўйича акс эттирилади. Асосий воситаларнинг эскириш қиймати қайта баҳоланган тақдирда, қайта баҳолашни ўтказиш санасида ҳисоблаб ёзилган эскириш ҳам қайта баҳоланади.

Асосий воситаларнинг қайта баҳолаш суммаси давлат ташкилотларида «Устав капитали (фонди)» счегининг «Устав капитали» счегида ва мулкчиликнинг бошқа шаклларидаги ташкилотларда 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счегида акс эттирилади.

Асосий воситаларни қайта баҳолаш натижасида уларнинг қиймати камайтирилса (арзонлаштирилса), камайтирилган сумма, олдинги қайта баҳолаш доирасида давлат ташкилотларида «Устав капитали (фонди)» счегининг «Устав капитали» счегида ва мулкчиликнинг бошқа шаклларидаги ташкилотларда 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счегида акс эттирилади. Дастлабки қайта баҳолаш қиймати етарли бўлмаган ҳолатларда, арзонлаштирилган сумма билан олдинги қайта баҳолаш суммаси ўртасидаги тафовут харажат деб тан олинади ва 9430 «Бошқа операцион харажатлар» счегида акс эттирилади.

Мисол. Молия вазирлигининг буйруғига биноан фирманинг юк автомашинаси 5,0 коэффицентга қимматлашган.

Машинанинг дастлабки қиймати – 500000 сўм, эскириши – 200000 сўм

Автомашинанинг тиклаш қиймати қуйидагича топилади:
 500000 (дастлабки қиймати) $\times 5,0$ (коэффициент) = 2500000 сўм
Демак, автомашинанинг дастлабки қиймати 2000000 сўмга
($2500000-2000000$) қуйидаги проводка билан кўпайтирилади:

- 1) Д-т 0160 «Транспорт воситалари» - 2000000 сўм
К-т 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» - 2000000 сўм

Шу билан бирга автомашинанинг эскириши ҳам $5,0$ коэффициентта оширилади: 200000 сўм $\times 5,0 = 1000000$ сўм.
Демак, автомашинанинг эскириш қиймати 800000 сўмга
($1000000-200000$) ошди. Бу ошган амортизация суммасига қуйидагича проводка берилади:

- 2) Д-т 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» - 800000 сўм

К-т 0260 «Транспорт воситаларининг эскириши» - 800000 сўм

Шундай қилиб, 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» сметида автомашинани қайта баҳолашдан 1200000 сўм ($2000000 - 800000$) ҳосил бўлди. Башарти келгусида автомашиналарни қайта баҳолаш натижасида уларнинг дастлабки (тиклаш) қиймати камайтирилса, 8510 сметида ҳосил бўлган сумма доирасида қопланади, ундан ортги эса бошқа операцион харажатларга ўтказилади.

Юқоридаги мисолни давом эттирамиз. Маълум вақтдан сўнг ушбу юк автомашинаси Молия Вазирлигининг буйруғига биноан $6,0$ коэффициентга арзонлашган.

Автомашинанинг тиклаш қиймати қуйидагича топилади:

$2500000 : 6,0 = 416600$ сўм. Демак, автомашинанинг дастлабки қиймати 2083400 сўмга ($2500000-416600$) қуйидаги проводка билан камайтирилади:

- 1) Д-т 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» - 2000000 сўм
Д-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар» - 83400 сўм
К-т 0160 «Транспорт воситалари» - 2083400 сўм

Шу билан бирга автомашинанинг эскириши ҳам $6,0$ коэффициентта камайтирилади: 1000000 сўм : $6,0 = 166600$ сўм.
Демак, автомашинанинг эскириш қиймати 833400 сўмга
($1000000-166600$) камайди. Бу камайган амортизация суммасига қуйидагича проводка берилади:

- 2) Д-т 0260 «Транспорт воситаларининг эскириши» - 833400 сўм
К-т 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» - 800000 сўм
К-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар» - 33400 сўм

Ушбу муомалалар схемасини келтирамиз

Автомашина қийматини 5,0
коэффициентга ошириш

0160		0260	
Д-т	К-т	Д-т	К-т
С. 500000			С. 200000
1) 2000000			2) 800000
об.2000000	-	-	об.800000
С. 2500000			С. 1000000

8510	
Д-т	К-т
	1) 2000000
2) 800000	
об. 800000	об.2000000
	С. 1200000

Шу автомашина қийматини 6,0
коэффициентга камайтириш

0160		0260	
Д-т	К-т	Д-т	К-т
С.2500000			С.1000000
	1) 2083400	2)833400	
-	об. 2083400	об.833400	-
С.416600			С.166600

8510		9430	
Д-т	К-т	Д-т	К-т
	С. 1200000		
1) 2000000	2) 800000	1) 83400	2) 33400
об.2000000	об. 800000	об. 83400	об. 33400
-	-	С.50000	

8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счётида асосий воситаларни қайта баҳолаш натижасида фойдаланилмай йиғилиб қолган сумма корхона тугатилганда таъсисчилар ўртасида тақсимланади. Бунда қуйидагича проводка берилади:

Д-т 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар»

К-т 6620 «Чиқиб кетаётган таъсисчиларга улушлари бўйича қарз»

Жорий қиймат - бу маълум бир санага бўлган асосий воситаларнинг амалдаги бозор баҳоси бўйича қиймати ёки ҳамма нарсадан хабари бор манфаатдор томонлар орасида активлар алмашса бўладиган сумма.

Тугатиш қиймати - асосий воситаларнинг фойдали хизмат муддати охирида тугатилиши натижасида тугатиш билан боғлиқ бўлган қутилаётган харажатларни чиқариб ташлагандан сўнг олинадиган активларнинг тахминий қиймати.

Асосий воситаларнинг **қолдиқ қиймати** уларнинг дастлабки қийматидан эскириш қийматини олиб ташлаш йўли билан топилади, яъни дастлабки қиймати билан эскириш қиймати орасидаги фарқ.

Қоплаш суммаси - бу тугатиш қиймати ҳам қўшилган ҳолда активдан кейинчалик фойдаланиш ҳисобига хўжалик юритувчи субъект қоплашни қутаётган сумма.

5.3. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲАРАКАТИНИ ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ ВА УЛАРНИНГ АНАЛИТИК ҲИСОБИ

Корхона бухгалтериясида асосий воситалар ҳисоби тасниф гуруҳлари ичида инвентар объектлари бўйича юритилади. Инвентар объекти - бу тугалланган қурилмалар буюмлар ёки мазкур объектга тегишли мосламалар ва зарур таркибий қисмларининг комплекси (мажмуи).

Асосий воситаларнинг алоҳида тасниф гуруҳлари бўйича қуйидагилар инвентар объекти бўлиб ҳисобланади:

- ер ва уни ободонлаштириш бўйича-тегишли қонунчиликка асосан корхонага берилган ер участкалари ва уларни ободонлаштириш харажатлари;

- бинолар бўйича - унинг ичидаги мосламалар (иситиш тизими, сув, газ ўтказиш, канализация, вентиляция мосламалари) ва ҳовли қурилмалари (бостирма, деворлар ва б.) билан алоҳида турган ҳар бир бино;

- иншоотлар бўйича - қурилмалари билан органик жиҳатдан яхлит бўлган алоҳида иншоотлар (устунлари, фермалари, унга кириб келиш йўллари билан кўприклар);

- узатувчи мосламалар бўйича - бино ёки иншоотнинг таркибий қисми бўлмаган ҳар бир мустақил қурилма;

- куч машиналари ва асбоб-ускуналар бўйича - фундаменти ва унинг барча мослама ва зарур таркибий қисмлари, приборлари ва қуршаб олинishi билан алоҳида куч машинаси;

- иш машиналари ва ишлаб чиқариш асбоб-ускуналари бўйича - таркибига мосламалар, зарур таркибий қисмлар ва приборлар, қуршаб олинishi, шунингдек инвентар объекти ўрнатилган фундамент қўшилган ҳолда ҳар бир станок ёки аппарат;

- транспорт воситалари бўйича - унга тегишли мосламалар, таркибий зарур буюмлар (заҳира гилдираклари, камера, покришка ва комплект инструментлари билан юк автомашиналар) қўшилган ҳолда транспорт воситаларининг ҳар бир объекти;

- инструментлар ва инвентарлар бўйича - қандайдир бошқа инвентар объектининг таркибий қисми бўлмаган мустақил аҳамиятга эга бўлган ҳар бир буюм.

Асосий воситалар бутлиги устидан назорат қилиш мақсадида ҳар бир инвентарга тегишли номер беркитилади. Чунончи биноларга 001 дан 099 гача инвентар номер беркитилади; иншоотларга - 100 дан 199 гача; узатувчи мосламаларга 200 дан 299 гача ва х. к.

Беркитилган инвентар номер, объектга, дастлабки ҳужжатларга қўйилиб у мазкур корхонада бўлган давр ичида сақланади. Башарти объект ҳисобдан чиқарилса, унинг инвентар номери бошқа объектга берилмайди.

Асосий воситалар ҳаракати тегишли ҳужжатлар билан расмийлаштирилади. Асосий воситаларнинг кирими (ички кўчиришлар) қабул қилиш - топшириш акти (накладной) билан расмийлаштирилади (АВ -1 тип. шакл) унинг шакли қуйидагича (13, 14-бетларга қаранг).

Бу акт ҳар бир объектга тузилиб, унга мазкур объектнинг техник ҳужжати илова қилинади. Бухгалтерия томонидан инвентар карточка очилгандан сўнг техник ҳужжат фойдаланиш жойи бўйича корхонанинг тегишли бўлими, цехига берилади. Қабул қилиш-топшириш акти фойдаланишга қабул қилинган вақти, тайёрланган санаси, дастлабки қиймати ва эскириш суммаси кўрсатилган ҳолда икки томондан тузилади - объектни қабул қилувчи ва топширувчи томонидан. Бухгалтерияда уни бухгалтерия ёзуви билан расмийлаштиради, яъни дастлабки қийматига ва эскириш суммасига корреспондентланувчи счетларни кўрсатади.

Асосий воситаларни ҳисоби шундай ташкил қилиниши лозимки, ҳар бир тасниф гуруҳлари бўйича ва алоҳида ҳар бир объект бўйича уларнинг турган жойлари ва сотиб олиш манбаларини аниқлаш иложи бўлсин.

Бундай ҳисоб асосий воситаларнинг ҳар бир инвентар объекти учун аналитик ҳисоб ва уларнинг ҳаммаси учун 0100-«Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счетлар» бўйича синтетик счетлар очиш йўли билан таъминланади. Ягона типдаги инвентар карточка шакли (АВ-6) қуйида келтирилади (15, 16-бетларга қаранг).

Кўп миқдордаги асосий воситаларга эга бўлган корхоналар уларнинг объектлар бўйича ҳисобини инвентар дафтарда юритиши мумкин. Дафтарда асосий воситалар инвентар карточкадаги барча реквизитларни кўрсатган ҳолда тасниф гуруҳлари (турлари) ва жойлашган жойлари бўйича ёзиб борилади.

Инвентар карточкалар ва инвентар дафтар дастлабки ҳужжатлар (актлар, техник паспортлар ва бошқа ҳужжатлар) га асосан тўлдирилади. Инвентар карточкалар махсус АВ-7 шаклидаги дафтарда рўйхатга олинади. Қуйида бу дафтарнинг шаклини келтирамиз (17-бетга қаранг).

Қайтадан баҳоланган асосий воситалар объектлари карточканинг «Реконструкция, модернизация» бўлимида тиклаш қиймати бўйича ёзилади.

АВ-1 шакли
Тасдиқлайман
Қорхона раҳбари

Қорхона, ташкилот

ИМЗО

Ф. и. о. лавозими

Асосий воситаларни қабул қилиш-топишириш
(ички кўчириш) далолатномаси (накладной)

200__ йил «__» _____

Хужжат номери	Тузиш санаси	Дастлабки сотиб олиш қиймати	Номер инвен- тар	Счетнинг коди ва аналитик вад (амортизацияни ўтказиш учун)	Амор- тизация ажратма нормаси	Амор- тизация нормасига коэффи- циент
			7	9	10	11
			8			

Топиш- рувчи цех, бўлим, участка, линия	Дебет		Кредит		Дастлабки		Номер		Счетнинг коди		Амор- тизация		Амор- тизация	
	счет	аналитик ҳисоб коди	счет	аналитик ҳисоб коди	сотиб олиш қиймати	инвен- тар	вад (амортизацияни ўтказиш учун)	7	8	9	10	11	12	13
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15

Давоми

Асбоб- ускуналар	_____ 200 _____ йил ҳолатига		Чиккан ёки сотиб олган йили	Фойда- ланишга топши- рилган сана (ой, йил)	Бюд- жетга тўлаш белгиси	Асосий воситаларга тўлашнинг бошланиш санаси (ой, йил)	Пас- порт но- мери
	кайтадан баҳолаш маълумоти бўйича ёки сотиб олиш хужжатлари бўйича эскириш суммаси	_____ 14 _____					
тури	_____ 13 _____						

200 _____ йил « _____ » _____ даги буйруқ
асосида кўриб чиқилди

_____ объектнинг номи
_____ фойдаланишга қабул қилинган сана _____ 200 _____ йил
_____ қабул қилиш пайтида объект _____
_____ нинг қарамоғида турибди
Сотиб олиш манбаи _____
Кўчириш асослари _____
Объектнинг қисқача таърифи _____

Корхона, ташкилот

АВ-6 шакли

Бухгалтерия ёзуви (далолатнома, накладной)		Барча объектларнинг
сана	номер	дастлабки қиймати
14	15	16

объектнинг тўлик номи ва тайинланиши

тайёрлаган заводнинг номи

модел, тип, марка

Цех, бўлим, участка, линия	Счет	Ана- литик счет коди	Даст- лабки қий- мат	Счет ва анали- тик ҳисоб коди	5	Амор- тиза- ция нор- маси	6	Туза- тиш коэф- фици- ент	7	Асбоб- ускуналар	Фойдаланишга топирилгани тўғрисида		Бюд- жетга тўлаш белгиси	Асосий воситаларга тўлашнинг бошланиш санаи
											тур	коди		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13		

Номер ин- вен- тар	пас- порт	200_йил ҳолатига		Чик- қан қурил- ган) йили	Қимматли металл		Сарфланди (берилди)			
		қайтадан баҳолаш	маълумоти бўйича ёки		номи	тури	массаси	бухгалтерия ёзуви	сарфла- ниш (кўчириш)	
17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
			сотиб олиш ҳужжатлари бўйича эскириш суммаси							

Сотиб олиш (молиялаш) манбаи

АВ-6 шаклининг орқа томони

Қўшимча қуриш, кўшимча жиҳозлаш, модернизация (бухгалтерия ёзуви)				Таъмирлаш (бухгалтерия ёзуви)			
сана	номер	инвентар номер	сумма	сана	но- мер	инвентар номер	сум- ма

Объектнинг қисқача якка таърифи

элементларнинг номи ва объектни таърифловчи бошқа белгилари	Конструктив						Материаллар, ўлчами ва бошқа маълумотлар					
	асосий объект						асосий объектга тегишли муҳим қурилишлар, мосламалар номи					
1	2	3	4	5	6							

Қарточкани тўлдирди _____ лавозим _____ имзо _____ фамилияси

200_йил«_» _____

АВ-7 шакли

корхона, ташкилот

Асосий воситалар ҳисоби бўйича инвентар карточкалар рўйхати
200__й__дан__гача

карточка	Номер		Объектнинг номи	Чикиб кетганлиги туғрисида белги
	1	инвентар 2		
			3	4

Қайта баҳолашда белгиланган эскириш суммаси карточканинг тегишли бўлимида кўрсатилади. Ёзувлар рўйхатда асосий воситаларнинг тасниф гуруҳлари бўйича олиб борилади.

Дафтарда рўйхатга олинган карточкалар асосий воситалар картотекасига жойлаштирилади. Картотекада улар тармоқлар тасниф гуруҳлари бўйича, гуруҳлар ичида эса фойдаланиш жойлари ва турлари бўйича гуруҳланади. Ҳаракатсиз асосий воситалар карточкалари алоҳида гуруҳланади.

Асосий воситаларнинг хўжаликдан чиқиши акт билан расмийлаштирилиб, инвентар карточкада акс эттирилади. Бу инвентар карточка фойдаланишда турган асосий воситалар картотекасидан олиниб, чиқиб кетган асосий воситалар картотекасига жойлаштирилади.

Асосий воситалардан фойдаланиш жойларида (корхонанинг цех, бўлимларида) АВ-9 шаклида асосий воситаларнинг инвентар рўйхати юритилади. Бу инвентар рўйхатининг шаклини келтирамиз (19-бетга қаранг).

Бу инвентар рўйхатларида фойдаланишда турган асосий воситалар тўғрисида қисқача маълумотлар келтирилади.

Қабул қилинган, чиқиб кетган ва корхона ичида бир жойдан иккинчи жойга кўчирилган асосий воситаларнинг карточкалари тегишли ёзувлар ёзилгандан сўнг ой охиригача бошқа картотекага ўтказилмасдан алоҳида сақланади. Чунки улар асосида ҳар ойда асосий воситалар бўйича эскириш (амортизация) ҳисобланади. Бундан ташқари, жорий ой маълумотлари ёзилган карточкалар асосий воситаларнинг тасниф турлари бўйича гуруҳланади, ҳар бир тури бўйича кирим ва чиқим оборотлари жамланиб, асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга оладиган карточкага (АВ-8 шакли) ёзиб қўйилади. Бу карточканинг шаклини қуйида келтирамиз (20-бетга қаранг).

Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга оладиган карточка жорий йил учун январ ойида очилади. Олдин унда асосий воситаларнинг турлари бўйича 1 январга қолдиги кўрсатилади. Кейин ҳар ойда ой бўйича обороти ёзилгандан сўнг кейинги ойнинг 1-санасига қолган қолдиги аниқланиб ёзиб қўйилади.

Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш карточкасининг маълумотларига асосан асосий воситалар ҳаракатининг оборот ведомости тузилади. Унинг жами Бош дафтар жами билан солиштирилади ва мавжуд асосий воситалар ва уларнинг ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботни (молиявий ҳисоботнинг 3-шакли) тузиш учун асос бўлади.

АВ-9 шакли

корхона, ташкилот

Асосий воситаларнинг инвентар рўйхати (жойлашган жойи ва фойдаланиши бўйича)

бўлим, цех, участка, линия

тасниф гуруҳининг номи

Инвентар карточка ёки инвентар дафтардаги ёзув номер	Инвентар №	Объектнинг тўлиқ номи	Дастлабки (соғиб олиш) қиймати	Чиқиб кетиши (кўчириш)		
				Хужжат номер	чиқиб кетиш (кўчириш) сабаби	8
1	3	4	5	6	7	8

АВ-8 шакли
Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш карточкаси
Бинолар

тасниф гуруҳи номи (тури)

Ҳисобот даври	Ҳисобот санасининг 1-қўнига бўлган асосий воситалар	Қирим	Ҳисобдан чиқарилди			Амортизация (январ ойи учун тўлик, кейин асосий воситаларнинг ҳаракатига биноан ўзгаради)		Таъмир-лаш қилинган ҳаражатлар	Таъмир-лаш сумма	Таъмир-лаш қилинган ҳаражатлар
			жами	эскириши туфайли	табиий офат туфайли	(+,-) сумма	8			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Январ	500000	14000	20000	20000	-	-	500	584	4000	
Феврал	494000	-	-	-	-	(-6)	494	576	4000	
Март										
ва х. к.		6000								
Ҷами	-	20000	20000	20000	-	-	6000	7008	12000	
Йил охирига	500000									

Асосий воситаларни корхона ичида бир цех ёки участкадан бошқасига кўчириш корхонанинг тегишли бўлим бошлиғи (бош механик, бош технолог ва ш. к.)нинг буйруғи билан амалга оширилади ва АВ-1 шаклидаги акт (накладной) билан расмийлаштирилади. Заҳирадаги асосий воситаларни фойдаланишга, цехдан цехга, бўлимга кўчиришда накладной икки нусхада ёзилади. Биринчи нусхасига асосан бухгалтерия инвентар карточкага ёзиб объектни янги жойлашган ёки фойдаланилаётган жойи бўйича картотекага солиб қўяди. Накладнойнинг иккинчи нусхасига асосан топширувчи объектни чиқиб кетганлиги тўғрисида инвентар рўйхатига белги қўяди.

Асосий воситалар хўжаликдан қуйидаги сабаблар билан чиқиб кетиши мумкин: эскирганлиги туфайли инвентар объектни бузиш ёки демонтаж қилиш йўли билан тўлиқ ҳисобдан чиқариш, табиий офат натижасида йўқ бўлиш, қайтадан қуриш, қайтадан жиҳозлаш, модернизация қилиш натижасида инвентар объектнинг бир қисмини тугатиш; асосий воситаларни бошқа корхоналарга бепул бериш; асосий воситаларнинг камомати; бошқа корхонанинг устав капиталига пай бадали тарзида ўтказиб бериш; муддатли ижарага бериш; сотиш, алмаштириш (айирбошлаш).

У ёки бу асосий восита объектларидан кейинчалик фойдаланиш имконияти йўқлигини аниқлаш, яъни асосий воситаларни тугатиш зарурлигини аниқлаш учун ҳар бир корхонада доимий ҳаракатдаги комиссия ташкил этилади.

Объектни тугатилиши (синдириш, бузиш, демонтаж қилиш) ни комиссия АВ-4 шаклидаги асосий воситаларни тугатиш акти билан расмийлаштиради. Қуйида бу актнинг шакли келтирилади (22, 23-бетларга қаранг).

Корхона раҳбари томонидан тасдиқланган актга асосан бухгалтерия инвентар карточкага белги қўяди ва инвентар карточка рўйхатида объектни ҳисобдан чиқарилган санаси ва актнинг номерини ёзиб қўяди.

Асосий воситаларни тугатишдан олинган эҳтиёт қисмлар, материаллар, темир-терсаклар ва х. к. ни омборга топшириш учун акт асос бўлиб ҳисобланади. Объектни тугатиш билан боғлиқ бўлган харажатлар ҳам актда кўрсатилади.

Асосий воситаларни бошқа корхоналарга бепул бериш объектнинг дастлабки қиймати ва эскириш суммаси кўрсатилган ҳолда АВ-1 шаклдаги акт билан расмийлаштирилади. Бухгалтерия бу ҳужжатга асосан берилган объектни ҳисобдан чиқарилганлиги тўғрисида инвентар карточкага ёзиб АВ-7 шаклдаги инвентар карточкасига белги қўяди.

АВ-4 шакли

(корхона, ташкилот)
ТАСДИҚЛАЙМАН
 Корхона раҳбари

Асосий воситаларни
 тугатиш далолатномаси

имзо _____ фамилияси и. о.
 200__йил «__» _____

Хужжат номери	Тузилган сана	Операция турининг коди
------------------	------------------	---------------------------

Цех, участка, бўлим, линия	Дебет		Кредит		Сумма	200__й. ҳолатига қайтадан баҳолаш маълумоти бўйича ёки солиғ олиш хужжатлари бўйича эскириш суммаси			Номер		Код		Амор- тизация ажрат- малар нормаси
	ана- литик ҳисоб т коди	ана- литик счет ҳисоб коди	ана- литик счет ҳисоб коди	ана- литик счет ҳисоб коди		ин- вен- тар	за- вод	9	10	амор- тизация ажрат- малар нормаси	11	12	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12		

200__й. «__» _____ билан тайинланган комиссия асосида
 буйруқ

№ _____

Кўриб чиқди _____

(объектнинг номи)

Кўриб чиқиш натижасида комиссия аниқлади:

1. Корхонага келиб тушган вақти 199_й. «__» _____
2. Таъмирланган сони _____ сўмга _____
3. Паспорти бўйича объектнинг массаси _____
4. Қимматли металллар мавжудлиги _____
5. Техник ҳолати ва ҳисобдан чиқариш сабаби _____ код _____

Давоми

Асбоб-ускуналар		Чикқан (қурилган)	Фойдаланишга топширилган	Мулк солиғи тўлашнинг
тури	коди	йили	сана (ой, йил)	бошланиш санаси (ой, йил)
13	14	15	16	17

Комиссиянинг хулосаси _____
 Илова. Илова қилинадиган ҳужжатлар рўйхати _____

Комиссия райиси	_____	_____	_____	_____	_____	_____
	лавозим	_____	имзо	_____	_____	фамилия
Комиссия аъзолари:	_____	_____	_____	_____	_____	_____
	лавозим	_____	имзо	_____	_____	фамилия
	_____	_____	_____	_____	_____	_____
	лавозим	_____	имзо	_____	_____	фамилия
	_____	_____	_____	_____	_____	_____
	лавозим	_____	имзо	_____	_____	фамилия

5.4. КАПИТАЛ ҚЎЙИЛМАЛАР, АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИ КИРИМИ ВА ЧИҚИБ КЕТИШИНИ СИНТЕТИК ҲИСОБИ

Корхона томонидан янги қурилишга, асосий воситаларни сотиб олишга, реконструкцияга, ҳаракатдаги асосий воситаларни кенгайтириш ва қувватини техник жиҳатдан қайтадан қуроллантиришга сарфланган пул маблағлар капитал қўйилмалар ҳисобланади.

Ким учун объект қурилса, у корхона қурувчи (буюртмачи) ҳисобланади, шу ишни бажарувчи эса пудратчи ҳисобланади.

Қурилиш ва монтаж ишлари корхонанинг ўз кучи билан бажарилса, хўжалик усули дейилади, агар бу ишлар чет ташкилотлар томонидан бажарилса - пудрат усули дейилади. Ҳар қандай усулда ҳам бундай ишлар учун лойиҳа - комплекс техник ҳужжатлар зарур бўлиб, уларга асосан смета қурилиш - монтаж ишларининг дастлабки қиймати тузилади. Бу ҳужжатлар бирга лойиҳа - смета ҳужжатларини ташкил этади.

Капитал қўйилмаларни ҳисобга олиш тартиби 21- сонли БҲМА «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий - хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счетлар Режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома» билан белгиланади.

Бу ҳужжат билан иккита махсус счетларни қўллаш тавсия қилинган: 0700-«Ўрнатиладиган асбоб-ускуналарни ҳисобга олувчи счетлар» ва 0800-«Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счетлар».

0700- «Ўрнатиладиган асбоб-ускуналарни ҳисобга олувчи счетлар» монтаж талаб қиладиган ва қуриладиган (реконструкция қилинаётган) капитал қўйилма объектлари учун мавжуд технологик, энергетик ва ишлаб чиқариш асбоб-ускуналари (устахоналар, тажриба қўйилмалари ва лабораториялар учун асбоб-ускуналар қўшилган ҳолда) нинг ҳаракати тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган. Бу счетдан қурувчи (буюртмачи) корхоналар фойдаланади. Бу актив, инвентарли счет бўлиб унинг дебет сальдоси монтажга топширилмаган ёки монтажи бошланмаган мавжуд асбоб-ускуналарга қилинган ҳақиқий харажатни кўрсатади. Дебет обороти янги сотиб олинган монтаж талаб қиладиган объектларга қилинган ҳақиқий харажатни акс эттиради; кредит обороти - монтажи бошланган асбоб-ускуналарни ҳақиқий таннархда ҳисобдан чиқарилишини акс эттирлади. Юқоридаги муомалаларни счетларга ёзиш учун асос бўлиб мазкур асбоб-ускунани корхонага қабул қилиш акти, асбоб ускуналарни монтаж қилиш учун жўнатиш накладнойлари ва монтаж бошланганлиги тўғрисидаги маълумотномалар ҳисобланади.

- 0700-смет бўйича қуйидаги сметлар очилган:
 0710 «Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар – маҳаллий»
 0720 «Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар - хорижий»
 0700- смет қуйидаги сметлар билан корреспондентланади:
 0700- «Ўрнатиладиган асбоб-ускуналарни ҳисобга олувчи сметлар»

Д-т	К-т
Корреспондентланувчи сметлар	
Сметларнинг кредити	Сметларнинг дебити
Бошланғич сальдо:	
6010 - Келиб тушган асбоб-ускуналар бўйича тўлов талабнома-топшириқни акцептлаш	Қуйидаги объектларнинг ҳақиқий таннархи: а) монтаж учун берилган асбоб-ускуналар - 0800
6010 - Асбоб-ускуналари олиб келиш бўйича тўлов талабнома-топшириқни акцептлаш	б) сотилган ўрнатиладиган асбоб-ускуналар - 9210
6520, Асбоб-ускуналарини юклаш ва тушириш бўйича ҳисобланди	в) мустақил балансига эга бўлган филиалларга берилган ўрнатиладиган асбоб-ускуналар - 4110
6710 - Корхонанинг устав капиталига таъсисчилар томонидан ўтказиб берилган асбоб-ускуналар қиймати	
Охирги сальдо:	

0700-сметдаги маблағлар ҳаракатининг аналитик ҳисоби материал қийматликларга ўхшаб омборда ва бухгалтерияда, яъни материаллар омбор ҳисобининг карточкаларида ва 10-ведомостда юритилади.

0700-смет бўйича аналитик ҳисоб асбоб-ускуналарни турлари ва сақлаш жойлари бўйича юритилади.

0800- «Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи сметлар» қурувчининг асосий воситаларга, номоддий активларга, шунингдек маҳсулдор ва иш хайвонлар асосий подасини ташкил этишга қилинган мавжуд капитал қўйилмалар тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган. Бу актив, таннарх аниқловчи смет бўлиб, дебет сальдоси тугалланмаган қурилиш ва сотиб олишлар, яъни фойдаланишга топширилмаган объектлар бўйича ҳақиқий сарфланган харажатлар суммасини кўрсатади; дебет обороти - ҳисобот ойида қурилган ва сотиб олинган объектларга қилинган ҳақиқий харажатлар суммасини кўрсатади; кредит обороти - фойдаланишга топширилган объектнинг дастлабки қийматини кўрсатувчи ҳақиқий харажатларни ҳисобдан чиқарилиши ва дастлабки таннархга қўшилмайдиган харажатларни ҳисобдан чиқарилишини кўрсатади.

0800 - «Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счетлар» бўйича қуйидаги счетлар очилиши мумкин:

0810 - «Тугалланмаган қурилиш»

0820 - «Асосий воситаларни харид қилиш»

0830 - «Номоддий активларни харид қилиш»

0840 - «Асосий подани ташкил қилиш»

0850 - «Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар»

0860 - «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга капитал қўйилмалар»

0890 - «Бошқа капитал қўйилмалар».

0800 «Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счетлар» қуйидаги счетлар билан корреспондентланади

0800 «Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счетлар»

Д-т

К-т

Корреспондентланувчи счетлар	
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебити
Сальдо: Тугалланмаган қурилиш ва сотиб олишга қилинган харажатлар суммаси	
0700 - Монтажи бошланган асбоб-ускуналарнинг ҳақиқий танархи	Фойдаланишга берилган объектларнинг дастлабки қийматига қўшиладиган харажатлар - 0100
6010 - Монтаж талаб қилинмайдиган қабул қилинган асбоб-ускуналар бўйича мол юборувчининг тўлов ҳужжатини акцептлаш	
6010 - Бажарилган қурилиш-монтаж ишлари бўйича тўлов ҳужжатини акцептлаш	
6710, 6520 - Қурилиш ва монтаж ишлари бўйича корхонанинг харажатлари	
5110, 5210, 5500, 4200- Жисмоний шахслардан сотиб олинган объектларнинг келишилган шартнома қиймати	
1110 - Ёш молларнинг асосий подага ўтказилиши	

Капитал қўйилмаларни турлари ва таркиби бўйича харажатларни аналитик ҳисоби учун қуйидагилардан фойдаланади:

а) 18- ведомост - тугалланмаган ва топширилмаган ишлар харажатларини, ҳисобот даврида ва йил бошидан қилинган харажатларни, шунингдек фойдаланишга берилган объектлар бўйича харажатлар суммасини ҳисобга олиш учун;
б) 18/1 ведомост - фойдаланишга топширилган объектлар бўйича уларнинг дастлабки қийматини ташкил этадиган харажатларни ҳисобга олиш учун. Бухгалтерия ҳисоби журнал-ордер шаклида юритилса, 10/1, 13, 16 - журнал-ордерлар қўлланилади.

Мавжуд ўз асосий воситалар ҳаракатининг бухгалтерия ҳисоби 0100 - «Асосий воситалар ҳисоби» смети бўйича очилган тегишли инвентар актив счетларида юритилади. Бу счетларнинг дебет қолдиғи корхонанинг фойдаланишдаги ёки заҳирадаги ва консервациядаги ўз асосий воситалари суммасини акс эттиради. Дебет обороти - тушуми, кредит обороти - турли сабабларга кўра дастлабки (тарихий) қийматда ҳисобдан чиқарилишини кўрсатади. Бухгалтерия ёзувлари учун асос бўлиб АВ-1, АВ-3 шаклидаги далолатномалар ҳисобланади.

0100 - «Асосий воситалар ҳисоби» бўйича
очилган тегишли счетлар қуйидаги счетлар билан
корреспондентланади

Д-т	Корреспондентланувчи счетлар	К-т
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебети	
Сальдо: Ўз асосий воситаларининг ой бошига бўлган дастлабки қиймати		
0800-	Капитал қўйилмалар натижасида ҳисобот ойда фойдаланишга берилган объектларнинг дастлабки қиймати	Сабабидан қатъий назар ҳисобдан чиқарилган асосий воситалар объектнинг дастлабки қиймати
4610 -	Таъсисчилар томонидан қўйилма тарзида корхонанинг устав капиталига ўтказилган асосий воситаларнинг келишилган қиймати	Объектлар бепул олинганда:
8530 -	а) қолдиқ қийматига	муддатли ижарага берилиши, узоқ
0200 -	б) эскиришга	корхонанинг устав капиталига пай
0310 -	Узоқ муддатли ижарага олиниб (сотиб олингандан сунг) корхона мулкига ўтказилган асосий воситалар объектнинг келишилган қиймати	бадаллари, камомад, табиий офат ва б.) - 9210

Бепул олинган мулк 8530 «Текинга олинган мулк» сметининг кредитида акс эттирилиб даромад (фойда) солиғига тортилади.

Давлат корхоналарида бепул олинган мулкларнинг қолдиқ қиймати 0100 - смети дебети ва 8330 «Пай ва қўйилмалар» смети кредитида акс эттирилади ва солиққа тортилмайди.

Асосий воситалар сотиб олишнинг икки манбаи мавжуд: ўз маблағлари ва қарзга олинган маблағлар. Бундан ташқари, асосий воситаларни бепул олиш бўлиши мумкин. Ўз маблағлар манбаи қуйидагилардан иборат: асосий воситаларни қопланган эскириши (амортизация қиймати); шунингдек корхонанинг соф фойдаси. Шуни ҳам таъкидлаш зарурки, фойдаланилган манбалар суммаси бухгалтерия ҳисобида акс эттирилмайди.

Шу муносабат билан корхонанинг тўлаш қобилиятини пасайишига олиб келувчи пул маблағларини имобилизациясига йўл қўймаслик мақсадида бухгалтер кўрсатилган манбалар турлари, таркиби бўйича мавжудлиги, ташкил этилиши ва фойдаланиши суммаларининг расшифровкасини келтириш зарур. Бу маълумотлар капитал қўйилмаларни молиялаш ва бошқа молиявий қўйилмалар маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот маълумотномасини, шунингдек 4-шакл «Пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботни» тўлдириш учун зарур.

Қарз манбалари - бу банклардан олинган кредитлар, юридик ва жисмоний шахслардан олинган қарзлар.

Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши (сотиш, жисмоний ва маъновий эскирганлиги, табиий офат туфайли тугатилиши, бепул бериш ва б.) АВ-1 ва АВ-4 шаклидаги актлар билан расмийлаштирилади. Уларда объектнинг дастлабки қиймати ва эскириши кўрсатилади. Инвентар карточка картотекадан олиниб актга илова қилинади ва асосий воситаларнинг турган жойлари бўйича инвентар карточкаси рўйхатига белги қўйилади.

Асосий воситаларни тугатиш ҳисоби 9210 - «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» транзит сметида ҳисобга олинади. Бу счет корхонага тегишли асосий воситаларни сотиш ва бошқа ҳисобдан чиқариш (тугатиш, ҳисобдан чиқариш, бепул бериш ва б.) лар жараёни тўғрисидаги маълумотни умумлаштириш, шунингдек уларни сотишдан олинган молиявий натижаларни аниқлаш учун тайинланган. Бу сметида дебетида тугатилган объектларнинг дастлабки қиймати ва уларни тугатиш билан боғлиқ бўлган харажатлар акс эттирилади. Кредитида - эскириш суммаси, мулкни сотишдан олинган тушум, мулкларни ҳисобдан чиқаришдан олинган материал қийматликларнинг фойдаланса бўладиган баҳода баҳоланиб киримга олиниши. 9210 - сметида дебет обороти билан кредит обороти орасидаги фарқи молиявий натижа ҳисобланиб, қолдиғи кредитида бўлса, фойдани, дебетида қолса-зарарни кўрсатади. Аниқланган фойда қуйидаги проводка билан расмийлаштирилади:

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

К-т 9310 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетишдан фойда»

Аниқланган зарар суммасига:

Д-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар» (харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 2.3.15.11 моддаси)

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

Асосий воситаларни тугатишдан олинган фойда корхонанинг баланс фойдасига киритилиб белгиланган ставкада солиққа тортилади.

9210 - счет қуйидаги счетлар билан корреспондентланади:

9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» смети

Д-т

К-т

Корреспондентланувчи счетлар	
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебити
0100 - Тугатилган асосий воситаларнинг дастлабки қиймати (сотиш, тугатиш, бепул бериш ва бошқа ҳисобдан чиқаришлар)	Тугатилган асосий воситаларнинг эскириш суммаси -0200 Сотилган асосий воситалар бўйича олишга тегишли сумма -4010
6710, 6520, 2310 - Объектларни бузиш, демонтаж қилиш ва сотиш бўйича харажатлар	Асосий воситаларни тугатишдан олинган материаллар қиймати -1000 Асосий воситаларни тугатишдан кўрилган зарар -9430
6410 - Сотилган асосий воситалар бўйича ҚҚС суммаси	Камомад сифатида аниқланган асосий воситалар қолдиқ қийматини ҳисобдан чиқариш -4730
9310 - Асосий воситаларни тугатишдан олинган фойда	

1-Мисол. Эскирганлиги учун асосий восита объекти ҳисобдан чиқарилди:

- дастлабки қиймати - 100000 с.
- ҳисобдан чиқариш кунига бўлган эскириши - 100000 с.
- объектни бузиш учун иш ҳақи ҳисобланди - 5000 с.
- иш ҳақидан ижтимоий суғурта органига ҳисобланди - 2000 с.
- объектни бузишдан материаллар қабул қилинди - 9500 с.
- объектни ҳисобдан чиқаришдан олинган фойда - 2500 с.

9210 - счет

Корреспондентланувчи счетлар	
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебити
0100 - 100000	100000 -0200
6710 - 5000	9500 -1000
6520 - 2000	
9310 - 2500	
109500	109500

2- Мисол. Эскирганлиги учун асосий восита объекти ҳисобдан чиқарилди:

- дастлабки қиймати - 150000 с.
- ҳисобдан чиқариш кунига бўлган эскириши - 150000 с.
- объектни бузиш учун иш ҳақи ҳисобланди - 10000 с.
- иш ҳақидан ижтимоий суғурта органига ажратма қилинди - 4000 с.
- объектни бузишда чет ташкилот хизматидан фойдаланилди - 6000 с.
- объектни бузишдан материаллар қабул қилинди - 7000 с.
- объектни ҳисобдан чиқаришдан кўрилган зарар - 13000 с.

9210 - с/чет

Д-т		К-т	
Корреспондентланувчи с/четлар			
С/четларнинг кредити		С/четларнинг дебити	
0100 -	150000	150000	-0200
6710 -	10000	7000	-1000
6520 -	4000	13000	-9430
6010	6000		
	170000	170000	

3-Мисол. Инвентаризация натижасида асосий воситалар объектнинг камомади аниқланди:

- а) дастлабки қиймати - 30000 с.
- б) эскириши - 12000с.
- в) қолдиқ қиймати - 18000 с.

9210 - с/чет

Д-т		К-т	
Корреспондентланувчи с/четлар			
С/четларнинг кредити		С/четларнинг дебити	
0100 -	30000	12000	-0200
		18000	-4730
	30000	30000	

4-Мисол. Асосий воситалар объекти сотилди:

- а) дастлабки қиймати - 80000 с.
- б) эскириши - 20000 с.
- в) келишилган баҳода сотилди - 90000с.
- г) ҚҚС суммаси 20% - 6000 с.

9210 - с/чет

Д-т		К-т	
Корреспондентланувчи с/четлар			
С/четларнинг кредити		С/четларнинг дебити	
0100 -	80000	20000	- 0200
6410 -	6000	90000	- 4010
9310 -	24000		
	110000	110000	

5-Мисол. Асосий воситалар объекти бепул берилди:

- а) дастлабки қиймати - 50000 с.
- б) эскириши - 20000 с.

Бу муомалага қуйдагича проводка берилади:

- 1)Д-т 9210 К-т 0100 - 50000 с.
- 2)Д-т 0200 К-т 9210 - 20000 с.
- 3)Д-т 9430 К-т 9210 - 30000 с.

Башарти шу объект давлат корхонаси томонидан бепул берилса, қуйидаги бухгалтерия ёзувлари берилади:

- 4)Д-т 9210 К-т 0100 - 50000 с.
- 5)Д-т 0200 К-т 9210 - 20000 с.
- 6)Д-т 8330 К-т 9210 - 30000 с.

6-Мисол. Табиий офат натижасида асосий воситалар объекти йўқ қилинди:

а) дастлабки қиймати - 70000 с.

б) эскириши - 40000 с.

Бу муомалага қуйидагича проводка берилади:

1)Д-т 9210 К-т 0100 - 70000 с.

2)Д-т 0200 К-т 9210 - 40000 с.

3)Д-т 9430 К-т 9210 - 30000 с.

Асосий воситалар ҳаракатини ҳисоби дастлабки ҳужжатларга асосан 13-журнал - ордерда юритилади.

5.5. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ЭСКИРИШИ (АМОРТИЗАЦИЯСИ) НИ ҲИСОБИ

Асосий воситалар объектлари фойдаланиш жараёнида аста - секин эскириб боради. Эскириш - асосий воситалар объектларининг жисмоний сифатини йўқотиш ёки техник - иқтисодий хусусиятини йўқотишнинг қиймат кўрсаткичидир. Шунинг учун ҳар бир корхона обдон эскирган асосий воситаларни тиклаш ва янгиisini сотиб олиш учун маблағлар жамғарма (манбаи) сини таъминлаши зарур. Ишлаб чиқариш харажатларига амортизация деб номланувчи ажратма суммаларини қўшиш йўли билан бундай жамғарма ҳосил қилинади.

Амортизация ажратмалар миқдори асосий воситаларнинг дастлабки қийматидан фоизда белгиланиб, амортизация ажратма нормалари дейилади.

Амортизация суммаси ҳар ойда ҳисобот ойнинг 1-санасига бўлган асосий воситалар бўйича сўмда (тийинсиз) ҳисобланади.

Янги қабул қилинган асосий воситалар бўйича амортизация ҳисоблаш қабул қилинган ойдан кейинги ойнинг 1- санасидан бошланади, чиқиб кетган асосий воситалар бўйича - ҳисобдан чиқарилган ойдан кейинги ойнинг 1- санасида тугатилади.

Қуйидаги асосий воситалар объектлари бўйича амортизация ҳисобланмайди:

- маҳсулдор хайвонлар, қўтос, хўкиз, буғулар бўйича;
- кутубхона фонди бўйича;
- илмий - тадқиқот, тажриба - конструкторлик ва технология ташкилотлари қўшилган ҳолда бюджет ташкилотларининг маблағлари (фондлари) бўйича;
- белгиланган тартибда консервация қилинган фондлар бўйича.

Қуйида Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексидан (23- модда) амортизация ажратмалар нормалари кўчирмсини келтирамыз.

Асосий воситалар гуруҳлари	Амортизация нормаси
1. Енгил автомобиллар, такси, йўлларда фойдаланиладиган автотрактор техникаси, махсус инструментлар, инвентарлар, асбоблар. Компьютерлар, маълумотларни ишлаб чиқиш бўйича мослама ва асбоб-ускуналар	20 фоиз
2. Юк автомашиналари, автобуслар, махсус автомобил ва автоуловлар. Барча саноат тармоқлари учун машина ва асбоб-ускуналар; литейний ишлаб чиқариш, кузнечно-пресслаш асбоб-ускуналари, қурилиш асбоб-ускуналари, қишлоқ хўжалик машина ва асбоб-ускуналари. Офис учун мебеллар	15 фоиз
3. Темир йўл, денгиз, дарё ва ҳаво транспорт воситалари. Куч машиналари ва асбоб-ускуналар: технологик асбоб-ускуналар, турбина асбоб-ускуналари, электр двигателлар ва дизел-генераторлар. Электрзатиш ва алоқа мосламалари. Трубопроводлар.	8 фоиз
4. Бинолар, иншоотлар ва қурилишлар	5 фоиз
5. Бошқа гуруҳларга қўшилмаган амортизацияланувчи активлар	10 фоиз

Амортизация турли усулларда ҳисобланади. 5 - БҲМА «Асосий воситалар» нинг 23 ва 24- моддаларига биноан куйидаги усулларни қўллаш мумкин:

- бир текисда (тўғри линияли) амортизация ҳисоблаш;
- бажарган иш ҳажмига мутаносиб - ишлаб чиқариш амортизация ҳисоблаш;
- икки амортизация нормаси қўлланилган ҳолда камайиб борувчи қолдиқ бўйича амортизация ҳисоблаш;
- йиллар жами усули (кумулятив усули) да амортизация ҳисоблаш.

Юқорида айтилган амортизация ҳисоблаш усулларини мисолларда кўриб чиқамиз.

А. Бир текисда амортизация ҳисоблаш усули

$$\text{Эскириш суммаси} = \frac{\text{Дастлабки қиймати} - \text{тугатиш қиймати}}{\text{Мўлжалланган хизмат муддати}}$$

Станокни олайлик, унинг дастлабки қиймати - 10000, тугатиш қиймати - 1000, хизмат муддати - 5 йил. Ҳар йилги амортизация суммаси 1800 га тенг $(10000-1000):5$.

В. Бажарилган иш ҳажмига мутаносиб амортизация ҳисоблаш

$$\text{Эскириш суммаси} = \frac{\text{Дастлабки қолдиқ} - \text{Тугатиш қиймати}}{\text{Қутилаётган хизмат муддати}} = \frac{10000-1000}{10000 \text{ соат}} = 0,9$$

Хизмат муддати ичида бажарилган иш миқдори

- 1 - йили $1800 \times 0,9 = 1620$
- 2 - йили $2000 \times 0,9 = 1800$
- 3 - йили $2500 \times 0,9 = 2250$
- 4 - йили $1500 \times 0,9 = 1350$
- 5 - йили $1200 \times 0,9 = 1080$
- 6 - йили $1000 \times 0,9 = 900$

Жами 10000 соат 9000

С. Камайиб борувчи қолдиқ бўйича амортизация ҳисоблаш

Бу усулда эскириш ҳисоблашнинг хоҳлаган қаттиқ ставкаси қўлланилади, лекин кўпинча тўғри линияли усулда қўлланиладиган норманинг иккилангани олинади.

Мисол. Амортизация нормаси 20% бўлган ўша станокнинг иккиланган нормаси 40% бўлади. Бу икки марта кўпайтирилган амортизация нормаси ҳар гал йил охиридаги қолдиқ қийматидан топилади.

Камайиб борувчи қолдиқ бўйича амортизация ҳисоблашга мисол

	Дастлабки қиймати	Йиллик амортизация суммаси	Жамғарилган эскириш	Қолдиқ қиймат
Сотиб олинган сана	10000	-	-	10000
1-йил охири	10000	$(40\% \times 1000 : 100) = 4000$	4000	6000
2-йил охири	10000	$(40\% \times 6000 : 100) = 2400$	6400	3600
3 йил охири	10000	$(40\% \times 3600 : 100) = 1440$	7840	2160
4-йил охири	10000	$(40\% \times 2160 : 100) = 864$	8704	1296
5-йил охири	10000	$(40\% \times 1296 : 100) = 296$	9000	1000

Д. Кумулятив (йиллар жами) усулида амортизация ҳисоблаш

Амортизация суммаси ҳисоблаш коэффициентининг махражи бўлган объектнинг хизмат муддати йигиндиси билан аниқланади. Бу коэффициентнинг суратида объектнинг хизмат муддат охиригача қоладиган йиллар сони кўрсатилади (тескари тартибда).

Мисол. Ҷша 5 йил хизмат қиладиган станок.

I. Хизмат йилларининг йигинди сони (кумулятив сони)
15 (1+2+3+4+5)

II. Касрлар тузамиз - $\frac{5}{15}; \frac{4}{15}; \frac{3}{15}; \frac{2}{15}; \frac{1}{15}$

III. Касрлар сони амортизацияланадиган қийматига кўпайтирилади.

IV. Кумулятив усулида амортизация ҳисобланганда амортизация ҳисоблаш жадвали қуйидаги кўринишда бўлади:

	Даст- лабки қиймати	Йиллик амортизация суммаси	Жамға- рилган эскириш	Қолдиқ қиймат
Сотиб олинган сана	10000	-	-	10000
1-йил охири	10000	(5:15x9000)=3000	3000	7000
2-йил охири	10000	(4:15x9000)=2400	5400	4600
3-йил охири	10000	(3:15x9000)=1800	7200	2800
4-йил охири	10000	(2:15x9000)=1200	8400	1600
5-йил охири	10000	(1:15x9000)=600	9000	1000

Бухгалтерия ҳисоби қўлда юритилса, (автотранспортдан ташқари) барча асосий воситалар бўйича амортизация ажратмалар суммаси 6- шаклдаги ишлов жадвалида ҳисоблаб топиллади.

Январ ойи бўйича амортизация ажратма ҳисобини тузиш учун 1 январ ҳолатига бўлган корхонадаги барча асосий воситаларни жойлашган жойлари ва белгиланган ягона амортизация ажратма нормалари бўйича гуруҳлаш зарур. Бунинг учун инвентар карточкалари асосий воситаларни жойлашган жойлари бўйича, унинг ичида эскириш нормалари бўйича сараланади.

Кейинчалик феврал ойи бўйича амортизация ажратма ҳисоблашга мавжуд инвентар карточкаларга ва 6- шакл ишлов бериш жадвалининг «А» бўлимига январ ойидаги асосий воситалар кирими ва чиқими қийматини ёзиб қўяди.

6- шакл. ишлов жадвали
 II. Фойдаланишда турган асосий воситалар бўйича.

Қатор №	Асосий воситаларнинг турлари (амортизация ажратма гуруҳлари)	Ойлик амортизация ажратма нормаси	Фойдаланиш жойи (цех, бўлим)		1-цех		2-цех		Ердამчи ишлаб чиқариш	Завод бошқармаси		
			объектининг қиймати	амортизация ажратма	объектининг қиймати	амортизация суммаси	объектининг қиймати	амортизация суммаси				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
А. Олдинги ойда кирими ва чиқими бўйича												
Қирими:												
1.	Офислар учун мебел	1,25	35000	437	3500	437						
2.	Алоқа қурилмалари	0,667	20000	133	20000	133						
	Жами қирим		+55000	+570	+55000	+570						
	Чиқим:	0,558	-3500	-20								

Давоми

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
5. Барча объектлар бўйича (кирим, чиқим ва олдинги ой бошига қолдиқ)												
24	Ишлаб чиқариш асбоб-ускуналари ва цех транспорт буйича										3500	-20
	Кирими бўйича +, чиқими бўйича - (+ ёки -)			+570								
	Олдинги ойда ҳисобланди (+)			1890		1240		600		50		
	Ҳисобот ойда акс эттирилиши			2460		1810		600		50		
27	Автотранспортдан бошқа барча объектлар бўйича											
	Кирими минус, чиқими (+ ёки -)			-20								20
	Олдинги ойда ҳисобланди (+)			5608		3000		774		214		1620
	Ҳисобот ойда акс эттирилиши			5588		3000		774		214		1600
	Фойдаланишдаги асосий воситалар бўйича жами			8048		4810		1374		264		1600

Шундан сўнг январ ойида киримга олинган ва чиқиб кетган асосий воситалар бўйича ойлик, яъни йиллик норманинг 1/12 миқдорида, амортизация ажратма ҳисоблайди. Ҳисобланган амортизация суммаси асосий воситаларнинг турига қараб «Б» бўлимининг 24 ёки 27- қаторига ёзиб қўйилади. Шундан кейин январ ойи ҳисобидан амортизация суммаси 25 ва 28 қаторларга ёзилади.

31- қаторда умумий жами ҳисоблаб ёзилади. Агар олдинги ойда асосий воситаларнинг кирими ва чиқими содир бўлмаса, олдинги ой учун ҳисобланган амортизация қанча бўлса, жорий ой учун ҳам шунча бўлади.

Шундай қилиб, ҳисобот ойи учун ҳисобланадиган амортизация олдинги ой бўйича ҳисобланган амортизация плус олдинги ойда келиб тушган асосий воситалар амортизацияси, минус олдинги ойда чиқиб кетган асосий воситалар амортизация суммасига тенг. Асосий воситалар амортизациясини ҳисоблаш амортизация ажратмалар суммасини тегишли счетларга ёзиш учун асос бўлади.

Д-т 2010, 2310, 2510, 9420 ва бошқа счетлар

К-т 0211 - 0299- счетлар

0211 - 0299- счетлари мулкчилик ҳуқуқи асосида корхонага тегишли ва у томонидан узоқ муддатли ижарага олинган асосий воситаларнинг эскириши тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган. Бу счетлар пассив бўлиб, кредит қолдиғи нафақат корхонанинг барча асосий воситаларининг эскириш суммасини, балки амортизация ажратмалари орқали уларнинг қийматини қопланган суммасини ҳам акс эттиради; дебет обороти - сабабидан қатъий назар ҳисобдан чиқарилган объектларнинг эскириш суммасини кўрсатади; кредит обороти эса - ҳисобот ойида ҳисобланган амортизация (эскириш) суммасини кўрсатади.

Амортизация ҳисоблаш йўли билан асосий воситаларнинг дастлабки қиймати тўлиқ қоплангандан сўнг амортизация ҳисоблаш тўхтатилиди.

0211 - 0299- счетларнинг ҳисоби дастлабки ҳужжатлар (акт, амортизация ҳисоби, ҳисоблаш - маълумотлари ва б.) га асосан 13- журнал - ордерда юритилади. Бу журнал ордерда 0211 - 0299- счетларнинг аналитик маълумотлари асосий воситаларнинг гуруҳлари бўйича сальдо ва оборотлари кўрсатилган ҳолда юритилади. Асосий воситаларнинг эскириш ҳисоби ҳар бир объектлар бўйича юритилмайди. Лекин зарур бўлган ҳолларда объектлар бўйича эскириш миқдори дастлабки қиймати ва инвентар карточкасида кўрсатилган амортизация нормаси бўйича ҳисоблаш йўли билан топилади.

0211 - 0290- счетлари

Д-т	Корреспондентланувчи счетлар		К-т
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебети		
	Сальдо: ой бошига ўз объектларининг эскириш суммаси		
9210 - Тугатилган, корхона балансидан чиқарилган асосий воситалар объектлари бўйича эскириш суммаси	Ҳисобот оyi бўйича ҳисобланган амортизация (эскириш) суммаси	-0800, 2000, 2300, 2500, 9420	
	Жорий ижарага берилган асосий воситаларнинг эскириш суммаси	-9430	
	Узоқ муддатли ижарадан корxonанинг мулкига ўтказилган (сотиб олингандан сўнг) асосий воситалар бўйича эскириш суммаси	-0299	

0299 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг эскириши» счети

Д-т	Корреспондентланувчи счетлар		К-т
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебети		
	Сальдо: Ижаранинг бошидан жорий ойгача ҳисобланган эскириш суммаси		
0220, 0290 - Объектларни ижарачи мулкига ўтказиб беришда узоқ муддатли ижара даврида ҳисобланган амортизация суммасининг ҳаммасини ҳисобдан чиқарилиши	Кўрсатилган объектлар бўйича ҳар ойда ҳисобланадиган эскириш	-0800, 2000, 2300, 2500, 2600, 2700	
0310 - Шунинг ўзи объектлар ижарага берувчига қайтарилганда			

5.6. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ ТАЪМИРИГА ҚИЛИНГАН ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ

Асосий воситаларни иш ҳолатида сақлаш ва барвақт эскиришини олдини олиш учун улар вақти – вақти билан таъмирланиши зарур. Ҳажми ва характериға қараб таъмирлаш икки ҳил бўлади: обдон (капитал) ва жорий.

Асосий воситаларнинг обдон таъмирланиши шундай таъмирлашқи, унда бино ва иншоотлар, машина ва агрегатларнинг конструктив қисмлари, шу жумладан иккинчи даражали қисм ва деталлари алмаштирилади. Таъмирлаш даврида объектдан фойдаланиш тўхтатилади.

Объектларни иш ҳолатида сақлаш мақсадида - уларнинг асосий бўлмаган қисмларини алмаштириш, тўғрилаш ёки таъмирлаш асосий воситаларнинг жорий таъмири дейилади.

Корхоналар асосий воситалар таъмирини хўжалик ва пудрат усулида олиб бориши мумкин.

Хўжалик усулида корхоналар асосий воситалар таъмирини ўзининг устахонасида ва турган жойларида олиб борадилар. Пудрат усулида асосий воситалар таъмири чет ташкилотлар - таъмирлаш корхоналари томонидан бажарилади. Обдон ва жорий таъмирлаш харажатларини қоплаш манбаи бир хил - оборот маблағлари ҳисобидан қопланиб ишлаб чиқарилган маҳсулот, иш, хизматлар таннархига қўшилади ёки давр харажатлари таркибига киритилади. Асосий воситалар объектларини таъмирлаш харажатлари махсус ташкил этилган таъмирлаш резерви ҳисобидан ҳам қопланиши мумкин. Резерв суммаси корхона томонидан мустақил белгиланган норматив миқдорида ҳар ойда маҳсулот, иш ва хизматлар таннархига ёки давр харажатларига киритилади. Норматив қатъий белгиланган суммада ёки асосий воситаларнинг дастлабки қийматидан маълум фоизда беш йил муддатига ишлаб чиқилади. Ташкил этилган резервнинг тўғрилиги ва ундан фойдаланиш даражаси вақти - вақти билан (йил охирида албатта) смета ва ҳисоб маълумотлари билан текшириб турилади ва зарур бўлса тузатиш киритилади.

Резерв суммасини ташкил этиш ва ундан фойдаланиш ҳисоби 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резерви» счегининг «Асосий воситаларнинг таъмири бўйича келгусидаги харажатлар резерви» моддасида юритилади. Бу счег пассив бўлиб, унинг сальдоси кўрсатилган ишлар бўйича, яъни мақсадли тайинланиши бўйича фойдаланилмаган резерв суммасини кўрсатади. Дебет обороти таъмирлаш ишларини бажариш билан боғлиқ бўлган харажатларни қоплаш учун фойдаланилган резервни кўрсатади; кредит обороти таннархга ёки давр харажатларига қўшиш йўли билан ҳар ойда ташкил этилган резервни кўрсатади.

Таъмирлаш қайси усулда бажарилишидан қатъи назар таъмирланган асосий воситалар объектлари АВ-2 шаклидаги қабул - қилиш топшириш акти билан қабул қилинади. Бу актнинг шакли қуйида келтирилади.

Корхона, ташкилот

Тасдиқлайман
корхона раҳбари

имзо Фамилмјаси, И. О

200__ йил «__»__

Таъмирланган, реконструкция ва модернизация қилинган
объектларни қабул қилиш

ДАЛОЛАТНОМАСИ

Ҳужжат номери	Тузилган санаси	Асосий воситаларни бутлигига масъулиятли шахснинг коди	Операциялар турининг коди

Цех, бўлим, участк а, линия	Дебет		Кредит		Сум ма	Номер	
	счет	аналити к ҳисобни нг коди	счет	аналитик ҳисобнинг коди		инвент ар	завод
1	2	3	4	5	6	7	8

Буюртма бўйича № _____
объектнинг номи _____

режали таъмирлаш (реконструкция, модернизация) да турди
режасиз

дан _____ гача, яъни _____ кун

Нуқсонлар ведомостда назарда тутилган _____ таъмир ишлари

(реконструкция; модернизация) _____ тўлиқ
_____ тўлиқ эмас бажарилди

кўрсатинг, айнан нималар бажарилмади

_____ таъмири (рконструкция, модернизация)
тугагандан сўнг синовдан ўтказилади ва фойдаланишга
топширилди.

Реконструкция, модернизация билан боғлиқ бўлган объектнинг таърифидаги ўзгаришлар _____

Топширдим _____

лавозими, _____

имзоси, _____

фамилияси и. о. _____

Маълумотнома (справка)

1. Ҳақиқий бажарилган ишлар ҳажмининг смета қиймати сўм _____

таъмири, реконструкцияси, модернизацияси

2. Ҳақиқий қиймати, сўм _____

таъмири, реконструкцияси, модернизацияси _____

Бош бухгалтер

8910 «Келгуси харажат ва тўловлар резерви» сче­тида содир бўладиган муомаларнинг аналитик ҳисоби алоҳида резервлар бўйича 15- ведомоста, синтетик ҳисоби 10/1 журнал ордерида юритилади.

Қуйида асосий воситалар таъмири бўйича келгусидаги харажатлар резерви ҳисобини схемаси келтирилади.

8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» сче­ти

Д-т	Корреспондентланувчи счетлар	К-т
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебити	
		Сальдо: Ташкил этилган ва фойдаланилмаган резерв суммаси
6010-	Бажарилган асосий воситаларнинг обдон ва жорий таъмири бўйича пудратчиларнинг тўлов ҳужжатларини акцептлаш	Жорий ойда ташкил этилган резерв суммаси -2510, 9420
0200,0500, 1000, 6710, 6520-	Хўжалик усулида бажарилган асосий воситаларнинг жорий таъмири бўйича қилинган ҳақиқий харажатлар	
2000, 2300, 2500-	Хўжалик усулида бажарилиб тугатилган обдон таъмир бўйича қилинган ҳақиқий харажатларни ҳисобдан чиқариш	

5.7. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ИНВЕНТАРИЗАЦИЯСИ

Инвентаризациянинг асосий мақсади корхонанинг асосий фондларини ҳақиқий борлигини ва сифат ҳолатини аниқлаш, техник ҳужжатларини (паспорти, таърифи, лойиҳаси ва ш. к.) текшириш, бухгалтерия маълумотларини аниқлашдан иборат.

Асосий воситалар инвентаризацияси 5 ва 19-БҲМА бўйича амалга оширилади. 5- БҲМА белгилashi бўйича асосий воситаларнинг ҳақиқий мавжудлигини ва уларнинг бутлигини назорат қилиш мақсадида улар субъектлар томонидан вақти - вақти билан, лекин камида икки йилда бир марта инвентаризация қилинади.

Инвентаризация корхона раҳбарининг буйруғи билан тайинланган комиссия томонидан амалга оширилади. Асосий воситалардан тўғри фойдаланиш ва сақланишини текшириш ҳам комиссиянинг вазифасига киради. У корхонага керакли бўлган объектларни аниқлаб, улар бўйича алоҳида ведомость тузиши керак. Инвентаризация ўтказиш натижаси бўйича инв. -1 шаклида инвентаризация рўйхати тузилади. Бу шаклини қуйида келтирамиз.

Инв. -1 шакли

1 - сонли асосий воситалар инвентаризация рўйхати
Асосий воситалар - бинолар, станоклар ва асбоб-ускуналар
Жойлашган жой - 01- цех

Тилхат

Инвентаризациянинг бошланиш вақтига қийматликлар бўйича барча кирим ва чиқим ҳужжатлари бухгалтерияга топширилган, ва менинг (бизнинг) масъулиятимга қабул қилинган барча қийматликлар киримга олинган, чиқиб кетгани - харажатга ўтказилган.

Моддий жавобгар шахс: *Хакимов*

Цех бошлиғи Бокиев, цех бошлиғи Расулов, цех бошлиғи Губанов.

лавозими фамилияси

102- сонли буйруққа асосан

20 октябр 21 октябр «_____» _____

200_____ йил 200_____ йил 200_____ йил

01- счегда қуйидаги сана ҳолатига бўлган ҳақиқий қодиғи кўчириб ёзилди

200 _____ йил 1 ноябрга

200 _____ йил 1 ноябрга

_____ « ____ » _____

1-инв. шаклининг 2 ва 3-бетлари

Инвен-тар номери	Номи ва қисқача таърифи	Чиқа-рилган йили	200__ й. 1-ноябрга ҳисобдагиси			
			ҳақиқий борлиги		бухгалтерия ҳисоби маълумоти бўйича	
			сон, дона	қиймати, сўм	сон, дона	қиймати, сўм
1025	Цех биноси Токар станог Т-19 ва х. к. Жами	1980	3	200000	3	200000
		1984	1	18000	1	18000
			70	500000	70	500000

Инв.- 1 шаклининг 4- бети

200__ йил 1-ноябрга ҳисобдагиси				Ҳисоб-дан чиқа-рилган-лиги	200__ йил 1-ноябрга ҳисобдагиси				Ҳисоб-дан чиқа-рилган-лиги
ҳақиқий борлиги		бухгалтерия ҳисоби бўйича			ҳақиқий борлиги		бухгалтерия ҳисоби бўйича		
сон, дона	қий-мати, сўм	сон, дона	қий-мати, сўм		сон, дона	қий-мати, сўм	сон, дона	қий-мати, сўм	
1	200000	1	200000	тўғри-сида белги					тўғри-сида белги
2	1200	2	1200						

Рўйхат бўйича жами: а) тартиб номери етмиш
сўз билан
б) суммаси, сўм беш юз минг
сўз билан

Комиссия раиси: завод директорининг ёрдамчиси Цой
Лавозими, Ф. И. О. имзо

Комиссия аъзолари:

бош бухгалтер ёрдамчиси *Шашматова Т. В*

цехнинг катта инженери *Туманская З. Д*

Мазкур инвентаризация рўйхатида 1 дан 70 гача номланган қийматликлар менинг олдимда (бизнинг олдимизда) комиссия томонидан натура шаклида текширилди ва рўйхатга олинди, шу муносабат билан иавентаризация комиссиясига даъвоим (даъвоимиз) йўқ. Рўйхатда келтирилган қийматликлар менинг (бизнинг) масъулиятимда (масъулиятимизда) турибди. Моддий жавобгар шахс (шахслар) *Ҳакимов*.

200_____ йил 30 октябр

Мазкур рўйхатдаги маълумотлар ва ҳисоблашлар
200__ йил 3 ноябрда текширилди.

Материал бўлимининг бухгалтери _____

имзо

Бу шаклнинг 4- бети уч марта такрорланади, чунки мазкур рўйхатдан уч марта инвентаризация ўтказишда фойдаланиш мумкин.

Инвентаризация бошланди 200_____ йил 28 октябрда

Инвентаризация тугатилди 200_____ йил 30 октябрда.

Мазкур асосий воситаларнинг инвентаризация рўйхати асосий воситаларнинг сақланиши учун масъулиятли лавозимли шахслар ва ҳар бир қийматликларнинг жойлашган жойлари бўйича комиссия томонидан бир нусхада тузилади. Рўйхат комиссия ва моддий жавобгар шахс томонидан имзоланиб, бухгалтерияга берилади. Асосий воситаларни ҳар йили инвентаризация қилишда бухгалтериянинг иш ҳажмини камайтириш мақсадида инвентаризация рўйхати инвентаризация маълумотларини уч санага акс эттириш учун тайинланган.

Бухгалтерия ҳисоби билан инвентаризация натижалари маълумотлари орасидаги фарқ бухгалтерияда инв. -18 шаклидаги таққослаш ведомостини тузиш йўли билан расмийлаштирилади.

Инв. -18 шакли

200_____ йил _____ ҳолатига асосий воситаларни инвентаризация натижаларини таққослаш ведомости.

200_____ йил «__» _____ даги буйруққа асосан _____

лавозими, фамилияси

масъулиятли сақлашда турган асосий воситаларнинг ҳақиқий борлиги инвентаризация қилинди.

Инвентаризация бошланди 200_____ йил «__» _____

Тугатилди 200_____ йил «__» _____

Инвентаризацияда аниқланди:

Тартиб номери	Номи ва қисқача таърифи	Чиқарил- ган (тай- ёрланган) йили	Инвентаризация натижалари				
			ортиқча		кам		
			сони, дона	қий- мати	сони, дона	қий- мати	

Бухгалтер

Таққослаш натижалари билан таништирилди

Моддий жавобгар шахснинг имзоси

Бухгалтерия ҳисобида йўқ бўлган объектлар рўйхатга ёзилади ва ҳозирги (жорий) қийматда баҳоланади. Бунда эскириши объектнинг ҳақиқий ҳолатига қараб аниқланади. Етишмаган маълумотлар комиссия томонидан инвентаризация рўйхатига ёзиб қўйилади. Инвентаризация маълумотлари таққослаш йўли билан ҳисоб (инвентар карточкалар) маълумотлари билан солиштирилади. Ҳисобда акс эттирилмаган асосий воситалар қийматини кўпайтирувчи ёки асосий воситалар дастлабки қийматини камайтирувчи капитал ишлар аниқланса, комиссия акт тузади ва объектнинг дастлабки қийматини кўпайтирувчи ёки камайтирувчи суммани аниқлайди.

Ортиқча чиққани фойдаланишда бўлган олдин ҳисобга олинмаган, бепул қабул қилинган асосий воситалар каби киримга олинади.

1- Мисол. Ортиқча чиққан асосий воситалар объекти аниқланди:

- а) дастлабки қиймати - 10000 с
- б) эскириши - 4000 с
- Д-т 0112 - 0190- счетлари - 10000 с
- К-т 0212 - 0290- счетлари - 4000 с
- К-т 8523 «Бепул олинган мулк» - 6000 с

Қонунчиликка биноан эскириш суммасининг ўзгариши ёки қўшимча ҳисоблаш ёки ортиқча ҳисобланган бўлса, сторно йўли билан ўзгартирилади. Асосий воситаларнинг камомати тугатилишдек расмийлаштирилади, лекин асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати моддий жавобгар шахснинг зиммасига ёзиб қўйилади.

2- Мисол. Асосий воситалар объектининг камомати аниқланди:

- а) дастлабки қиймати - 5000 с*
- б) эскириши - 2000 с
- в) қолдиқ қиймати - 3000 с
- г) объектнинг қолдиқ қиймати моддий жавобгар шахсга ўтказилади - 3000 с.
- а) Д-т 9210 - 5000 с
- К-т 0100 - 5000 с
- б) Д-т 0200 - 2000 с
- К-т 9210 - 2000 с
- в) Д-т 5910 - 3000 с.
- К-т 9210 - 3000 с
- г) Д-т 4730 - 3000 с
- К-т 5910 - 3000 с

Агар асосий воситалар объектининг қолдиқ қиймати билан бозор баҳоси орасида ижобий фарқ бўлса, корхона раҳбари бир неча марта ортиғи билан ёки аукцион баҳоси бўйича ундириб олиш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин.

3- Мисол. Асосий воситалар объектининг камомати аниқланди:

- а) дастлабки қиймати - 6000 с
- б) эскириши - 1500 с
- в) қолдиқ қиймати - 4500 с
- г) моддий жавобгар шахсдан объектнинг қолдиқ қийматидан икки марта ортиқ ундириб олишга қарор қилинди - 9000 с.
- а) Д-т 9210 - 6000 с
- К-т 0100 - 6000 с.
- б) Д-т 0200 - 1500 с
- К-т 9210 - 1500 с.
- в) Д-т 5910 - 4500 с
- К-т 9210 - 4500 с

* Суммалари шартли

- г) Д-т 4730 – 9000 с.
 К-т 5910 - 4500 с
 К-т 6290 ёки 9310 – 4500 с.

Агар 6290 смети қўлланилса, камомаднинг ундириб олинишига қараб бу сметрдан чиқарилиб 9310-«Асосий воситаларни чиқиб кетишидан фойда» сметига ўтказилади.

5.8. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар

Келажакдаги иқтисодий наф	Инвентар карточка
Асосий воситалар	Инвентар рўйхати
Асосий фондлар	Ўрнатиладиган ускуналар
Асосий воситалар таснифи	Бепул олинган мулк
Дастлабки (баланс) қиймати	Амортизация
Асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати	Эскириш
Асосий воситаларнинг тиклаш қиймати	Тўғри линияли амортизация
Тугатиш қиймати	Иш ҳажмига мутаносиб амортизация
Жорий қиймати	Жадаллаштирилган амортизация
Инвентар объект	Обдон ва жорий таъмирлаш

ЎЗИНИ-ЎЗ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 5.1. А. Асосий воситалар қайси сметрларда ҳисобга олинади?
 Б. 5-сонли БҲМА бўйича қандай активлар асосий воситалар деб олинади?
 В. Асосий воситалар ҳисоби олдига қандай вазифалар қўйилган?
- 5.2. А. Асосий воситалар турлари бўйича қандай таснифланади?
 Б. Ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш асосий воситаларига нималар киради?
 В. Халқ хўжалик тармоқлари бўйича асосий воситалар қандай таснифланади?
- 5.3. А. Асосий воситалар неча хил баҳода баҳоланади ва улар қандай?
 Б. Дастлабки (баланс) қиймати қандай аниқланади?
 В. Қолдиқ қиймати қандай аниқланади?
 Г. Жорий ва қоплаш қиймати нима?

5.4. А. Асосий воситалар объекти таркибига нималар киради?

Б. Асосий воситаларнинг аналитик ҳисоби қандай регистрларда юритилади?

В. Асосий воситалар қандай сабабларга кўра ҳисобдан чиқарилиши мумкин?

5.5. А. Капитал қурилиш кенг тушинчами ёки капитал қўйилиами?

Б. Ўрнатиладиган ускуналар нима ва улар қайси счетларда ҳисобга олинади?

В. Капитал қўйилмалар қайси счетда ва қандай ҳисобга олинади?

Г. Асосий воситаларни кирими қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?

5.6. А. Асосий воситаларга неча йўл билан амортизация ҳисобланади?

Б. Асосий воситаларга амортизация ҳисобланганда қандай проводкалар берилади?

В. Асосий воситаларнинг тугатилиши қайси счетда ва қандай проводкалар билан ҳисобга олинади?

Г. Асосий воситаларни тугатишдан олинган фойда ва зарар қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?

НАЗОРАТ ВАЗИФАЛАР

5.1. Инвентаризация натижасида директорнинг котибаси қарамоғидаги компьютернинг қамомати аниқланди:

а) компьютернинг баланс виймати - 700000 сўм

б) эскириши - 400000 сўм

Директорнинг қарори бўлиши мумкин:

1. Котибадан қолдиқ қиймати ундириб олинсин.

2. Котибадан компьютернинг қолдиқ қийматидан 20 % ортиқ ундириб олинсин.

3. Қамоматга котиба айбдор эмаслиги учун қамомат суммаси зарарга ўтказилсин.

Проводкалари берилсин

5.2. Юк машинасини таъмири учун сарфланди:

а) эҳтиёт қисмлар - 110000 сўм

б) иш ҳақи ҳисобланди - 100000 сўм

в) ижтимои суғуртага жаратилди - 37000 сўм

жами харажат - 247000 сўм

Ушбу таъмирлаш харажатлари таъмирлаш тугагач қелгусидаги харажатлар ва тўловлар резерви ҳисобидан қопланди.

Проводкалари берилсин.

ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИНИ ҲИСОБИ**6.1. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИ ҲИСОБИНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ**

Корхоналар ишлаб чиқариш жараёнида шундай буюмлардан фойдаланадиларки, улар бир белгиси бўйича асосий воситаларни эслатса, иккинчи белгиси бўйича материал қийматликларни эслатади. Бундай буюмлар инвентар ва хўжалик жиҳозлари (ИХЖ) дейилади. ИХЖ ҳисобини ташкил этиш принциплари ва унинг вазифаларини англаш учун авваламбор улардан фойдаланиш хусусиятларини, шунингдек уларнинг таснифини билиб олиш керак. ИХЖ асосий воситалар каби фойдаланиш жараёнида эскиради. Буюмлардан маълум натура шаклида нисбатан узоқ фойдаланилиши уларни ҳисобини ташкил этилишига таъсир қилади.

4-сонли БҲМА «Товар-материал заҳиралари» нинг 5.1. моддасига биноан инвентар ва хўжалик жиҳозлари таркибига қуйидаги мезонларнинг бирига жавоб берадиган мулк (буюм)лар киритилади:

а) хизмат қилиш муддати бир йилдан ортиқ бўлмаган;

б) хизмат қилиш муддатидан қатъий назар, қиймати Ўзбекистон Республикасида ўрнатилган энг кам иш ҳақининг эллик баробаригача (сотиб олиш вақтидаги) миқдордаги бўлган буюмлар. Корхона раҳбари жорий йил учун буюмларни инвентар ва хўжалик жиҳозлари таркибида ҳисобга олиш учун уларнинг пасайтирилган қиймат чегарасини белгилаш ҳуқуқига эга.

Хизмат қилиш муддати ва қийматидан қатъий назар инвентар ва хўжалик жиҳозлари таркибига қуйидагилар киритилади:

а) махсус асбоблар ва мосламалар (айрим буюмларни туркум ва ялпи ишлаб чиқариш учун ёки яқка тартибдаги буюмларни тайёрлаш учун мўлжалланган мақсадли асбоблар ва мосламалар);

б) махсус санитар кийимлар, махсус пойабзаллар;

в) ётоқ жиҳозлари;

г) канцелярия жиҳозлари (калькуляторлар, стол жиҳозлари ва бошқалар);

д) ошхона ва овқатланиш хонаси инвентарлари, шунингдек овқатланиш хонаси чойшаблари;

е) қурилиш-таъмирлаш ишлари таннарига олиб бориладиган вақтинчалик қурилма ва мосламалар (титулсиз иншоотлар);

ж) фойдаланиш муддати бир йилдан кам бўлган алмашиш асбоб-ускуналари;

з) ов қуроллари (пўжак, қопқон, тўрлар ва бошқалар).

Инвентар ва хўжалик жиҳозлари (ИХЖ) айланма маблағлар таркибига киради. Демак, фойдаланиш нуқтаи назаридан ИХЖ асосий воситаларга ўхшайди, уларни сотиб олиш ва ҳисобга олиш нуқтаи назаридан эса-материалларга ўхшайди. ИХЖнинг асосий воситалар билан материаллар орасидаги ўрталик ҳолати уларнинг ҳисобини ташкил этиш хусусиятини белгилайди.

Инвентар ва хўжалик жиҳозлари корхонанинг омборида ва айрим жавобгар шахсларнинг масъулиятида фойдаланишда бўлиши мумкин. Шунга қараб омбарда турган ИХЖлар 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» сче­тида ҳисобга олинса, фойдаланишга берилган ИХЖлар тегишли тармоқлар харажатларини ҳисобга оладиган сче­тларнинг дебети­га тўлиқ қий­матда ёзилиши билан бир вақтда балансдан ташқари 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» сче­тининг кири­мида ҳисобга олинади.

Таркиби ва корхонадаги функционал роли бўйича ИХЖ қуйидагича тасниф қилинади:

1. Инструментлар ва мосламалар:

- умумий фойдаланишдаги инструментлар ва мосламалар.

Буларга қирқувчи, абразив, тепки, темирчилик, слесар-йиғувчи, ўлчов ва бошқа универсал фойдаланиладиган инструментлар ва мосламалар киради. Шунинг учун инструмент ва мосламаларга нисбатан «умумий фойдаланишдаги» сўзи шуни билдирадики, улар маълум бир турдаги маҳсулотни ишлаб чиқариш билан боғлиқ эмас;

- махсус инструмент ва мосдамалар. Буларга айрим турдаги маҳсулот (бир ёки неча буюмларга) беркитилган детал, узелларга ишлов беришда қўлланиладиган қирқув ва бошқа инструментлар, шунингдек мослама (совуқ ва иссиқ штампалар, моделлар, пресформалар ва ш. к.)лар киради. Шунинг учун махсус инструментлар ва мосламалар ҳар доим фақат маълум маҳсулотга ишлов бериш билан боғлиқ.

2. Алмашиладиган (алмашувчи) асбоб – ускуналар. Бу машинанинг тегишли эскирган қисмини таъмир­сиз алмашиш учун фойдаланиладиган қисимлари (тўқимачилик фабрикаларида челноклар, металлургия заводларида валкалар ва прокат станлари).

3. Арзон хўжалик инвентарлари. Бу – хўжалик эҳтиёжлари учун фойдаланиладиган буюмлар (идора ме­беллари, соатлар, ўт ўчиргичлар ва ш. к.).

4. Махсус кийим ва махсус пойафзаллар. Буларга ишлаб чиқаришнинг соғлиқ учун зарарли шароитларидан индивидуал ҳимоя қилиш буюмлари ёки усти – бошни тез эскиришидан сақловчи буюмлар (қўлқоплар, кўз ойнақлар, фартиқлар, комбензонлар, пўстинлар ва ш. к.) киради. Бундай буюмлар ишчиларга тасдиқланган норма бўйича маълум бир муддатга берилади ёки фақат иш вақтида берилади. Буларнинг айримлари бепул, бошқалари – пулга берилади.

5. Кўрпа – тўшаклар. Буларга корхона ётоқхоналарида фойдаланиладиган ёстиқлар, тўшаклар, чойшаблар, ёстиқ жилдлари киради.

Демак, ИХЖнинг ҳар бир кўрсатилган гуруҳлари корхонада улардан фойдаланиш ва ҳисобга олишда ўз хусусиятига эга.

ИХЖни сотиб олиш ва уларни омборларда сақлаш материаллар киримини ҳисобга олиш ва сақлашга ўхшаган. Шунинг учун ИХЖни сотиб олиш ва омборларда сақлаш ҳисобини такрорламасдан фақат уларни фойдаланишга бериш пайтидан бошлаб ҳисобини ташкил этишни кўриб чиқамиз.

Фойдаланишга берилган ИХЖ аста – секин эскиради ва кераксиз бўлиб қолиши ёки эскириши натижасида ҳисобдан чиқарилади.

Барча келтирилган муомалаларни ИХЖнинг ҳар бир гуруҳлари бўйича ҳисобда алоҳида акс этириш зарур. Чунончи фойдаланишга берилган ИХЖ маълум шахсларнинг маъсулиятида турганлиги учун, ҳисоб моддий жавобгар шахслар бўйича ташкил этилиши керак. ИХЖни фойдаланиш жойига қараб уларнинг эскириши ишлаб чиқариш харажатларига ёки давр харажатларига ўтказилади. Шунинг учун бу буюмлар эскиришини харажатларнинг таркибий қисмидек таърифлаш керак.

ИХЖ ҳисобини вазифалари қуйидагилардан иборат:

ИХЖ ҳаракатини тўғри ҳужжатлаштириш ва ҳисобда ўз вақтида акс этириш;

ИХЖнинг бутлиги устидан назорат қилиш, уларнинг қолдиғи тўғрисида аниқ ахборотни олиш, қолдиқларни ҳақиқийси билан тенг келиши ва ҳолати устидан назорат қилиш;

ИХЖдан тўғри фойдаланиш ва фойдаланишга яроқсиз бўлган буюмларни аниқлаш устидан назорат қилиш;

ИХЖ эскиришини тўғри ҳисоблаш ва уни ишлаб чиқариш харажатларига тўғри ўтказиш.

ИХЖнинг турларини кўплицы ҳисоб ходимларидан ҳисобнинг бу участкасига катта эътибор беришни талаб қилади.

Бундай буюмларга бепарволик билан қараш натижасида уларнинг кўпчилиги норматив муддатидан олдин яроқсиз бўлиб қолиши мумкин. Шу муносабат билан муддатидан олдин қонунсиз ҳисобдан чиқариб, ўзлаштириб олишга уринишлар бўлиши мумкин. Корхона харажатларини демак фойдасини, тўғри ҳисоблаш фойдаланишда турган ИХЖнинг эскиришини ҳисоб ходимлари томонидан аниқ ва ўз вақтида ҳисоблаб топишга боғлиқ.

6.2. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИ ҲАРАКАТИ ҲИСОБИНИ ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ

ИХЖнинг кўпчилиги инструментлар ва мосламалардан иборат. Сотиб олинган тайёрланган арзон инструментлар ва мосламалар марказий инструментал омборига (МИО) қабул қилинади. Улар у ердан цехларнинг инструментларни тарқатувчи омборларига (ИТО) берилади ва у ердан ишчиларга берилади.

Арзон ва тез эскирувчи инструментлар ва мосламаларнинг ҳисоби бухгалтерия ва тезкорлик (оператив) ҳисобига ажратилади. Бухгалтерия ҳисобида инструментлар ва мосламаларни фойдаланишга топшириш, эскириш натижасида уларни ҳисобдан чиқариш муомалалари акс эттирилади; тезкорлик (оператив) ҳисобида – инструментлар ва мосламаларни ишчиларга бериш ва уларни қайтариб олиш, уларни чарҳлашга ва таъмирлашга бериш муомалалари акс эттирилади.

Фойдаланишда турган инструментлар ва мосламалар ҳисобини тўғри ташкил қилиш учун яхши ташкил этилган инструментал хўжалиги бўлиши керак. Инструментлар ва мосламаларнинг завод омборидаги ва тарқатувчи омборларидаги ҳисобини ташкил этилиши материалларни омбордаги ҳисобига ўхшаган.

Материалларни омбордаги сортовой ҳисобига, яъни оператив – бухгалтерия усулига ўхшаб инструментлар ва мосламаларнинг номенклатуралар номерлари бўйича ҳисоб цехларнинг омборларида амалга оширилади.

Цехнинг тарқатиш омборида инструментлар ва мосламаларнинг ҳар бир номенклатура номерига материалларнинг омбордаги карточка ҳисоби (М-12 шакли) очилади. Бу карточкаларга олдин инструментлар ва мосламаларнинг қолдиқлари ёзилади, кейин хронологик кетма – кетликда уларнинг кирими ва чиқими ёзилади.

Карточкаларга муомалалар қуйидаги ҳужжатларга асосан ёзилади: кирими бўйича – лимит карталари ва далолатнома – талабномалар, ёки инструмент захирасини доим тўлдириб туриш (олиш) ведомости; чиқими бўйича – ҳисобдан чиқариш далолатномаси.

Бухгалтерия ходимлари тарқатувчи цех омбори омборчисидан ҳужжатларни қабул қилиб ҳар бир ҳужжатни тўғрилиги, тўлиқ тузилганлиги ва расмийлаштирилишини, кодларини тўғрилигини текшириб, етишмаган кодларни ёзиб қўяди ва ҳ. к.

Бу маълумотлар ҳар бир тарқатувчи омборнинг кирим ва чиқими бўйича юритиладиган синтетик ҳисоб йиғма ведомостига ёзиб қўйилади.

Бошқа молиялаш манбалари ҳисобидан сотиб олинб фойдаланишга берилган буюмлар бўйича ҳам шундай ведомост тузилади. Фойдаланишдан чиқарилган буюмлар ҳам шунга ўхшаган жамловчи кўрсаткичлар олинади. Завод омборларидан, цехларнинг тарқатиш омборларидан келиб тушадиган буюмларни ҳисобдан чиқариш далолатномалари ва темир – терсақлар бўйича накладнойлар таксировка қилинади, код номерлари қўйилади ва ҳ. к., яъни фойдаланишга берилган буюмлар ҳужжатларига ўхшаб ишлов берилади. Кейин ҳар бир тарқатувчи омбор бўйича харажатлар йиғма ведомости тузилади. Қуйида бу ведомостнинг шакли келтирилади (52-бетга қаралсин).

Кирим ва чиқим йиғма ведомостлари ўзаро боғланган. Кирим йиғма ведомостининг биринчи қатори «Ҳаммаси» (ёки «жами») деган графага ой бошига қолдиғи ёзилади. Бу маълумотлар инвентаризация далолатномаси ёки олдинги ойнинг тегишли йиғма ведомостидан олиб ёзилади. Чиқим йиғма ведомости инструмент ва мосламаларнинг шу гуруҳлари бўйича тузилади.

Унинг охириги қаторидаги «Ҳаммаси», айрим ҳолларда «Жами» графасида иккала ведомостлар қолдиқларининг жамига асосан гуруҳлар бўйича ой охирига қолдиқлари аниқланади. Улар кейин цехнинг тарқатиш омбори бўйича аналитик ҳисоб маълумотлари билан ҳар бир инструмент ва мосламаларнинг гуруҳлари бўйича солиштирилади.

Арзон инструментлар ва мосламалардан фарқли ўлароқ арзон хўжалик инвентарлари фойдаланишга берилганда цехларнинг тарқатиш омборларида эмас, балки хизмат хоналарида (столлар, стуллар, сиёҳдон ва бошқа буюмлар) сақланади. Барча арзон хўжалик инвентарлари у ёки бу шахснинг моддий жавобгарлигида туради. Демак, арзон инвентарлар ҳисоби материал жавобгар шахслар бўйича, сақлаш ва фойдаланиш жойлари бўйича ташкил этилади.

Фойдаланишдаги арзон инвентарларнинг аналитик ҳисоби ҳар бир материал - жавобгар шахс бўйича ёки хўжалик инвентарлари фойдаланилаётган ҳар бир хизмат хоналари бўйича бир йилга очиладиган рўйхатда юритилади. Бу рўйхатнинг шакли қуйида келтирилади (55-бетга қаранг).

Ушбу рўйхат икки нусхада тузилиб, бири бухгалтерияда сақланса, иккинчиси материал-жавобгар шахсга берилади. Материал-жавобгар шахс инвентарни талабномалар бўйича олади. Бу талабномаларга асосан инвентарни киримга олганлиги тўғрисида рўйхатга ёзиб қўяди.

Яроқсиз ҳолатга келган арзон инвентарлар 8 МБ - сонли шаклдаги акт билан ҳисобдан чиқарилади. Бу актларга асосан инвентарларни балансдан ташқари 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счеддан чиқарилгани рўйхатда акс эттирилади. Арзон инвентарларни бир материал - жавобгар шахсдан иккинчисига ўтказиш накладнойлар билан расмийлаштирилади.

Инвентарларни кирими ва чиқими синтетик ҳисобини йиғма ведомости, арзон инструментлар ва мосламалар ведомостларига ўхшаб, фойдаланиш жойлари бўйича бўлинган ҳолда бутун корхона бўйича тузилади.

Фойдаланишда турган арзон инвентарларнинг аналитик ҳисоби арзон инструментлар ва мосламалар ҳисобидан фарқланади. Бу ерда сортли ҳисоб карточкалари ва қолдиқлар дафтарига эҳтиёж йўқ чунки хўжалик инвентарларини рўйхатга олиш ҳисоби аналитик ҳисоб регистри бўлиб ҳисобланади. Аналитик ва синтетик ҳисоб маълумотларини солиштириш учун оборот ведомости тузилади. Унда ҳар бир рўйхатнинг жамига, яъни ҳар бир материал- жавобгар шахсга алоҳида бир қатор ажратилиб, унда хўжалик инвентар ҳаракати ва унинг қолдиғи кўрсатилади. Агар фойдаланишда турган арзон инвентарлар ҳаракати кўп бўлмаса, оборот ведомостини ҳар чоракда тузиш мумкин. Фойдаланишда турган кўрпа - тўшаклар хўжалик инвентарларига ўхшаб ҳисобга олинади. Уларнинг аналитик ҳисоби фойдаланиш жойлари ва материал - жавобгар шахслар бўйича юритилади.

Омборлардаги махсус кийимлар ва пойафзаллар ҳисоби омборларда М - 12 шаклдаги омбор ҳисоби карточкаларида номенклатура номерлари бўйича юритилади.

Ишчиларга бепул бериладиган махсус кийимлар ва махсус пойафзаллар инструментлар ва мосламаларни ишчиларга узоқ муддатда фойдаланиш учун бериладиганга ўхшаб ҳисобга олинади. Уларни ишчиларга бериш одатдаги ёки махсус шаклдаги талабномалар билан расмийлаштирилади.

Завод бошқармасининг инвентарлар ва ҳўжалик жиҳозлари рўйхати.
 Материал - жавобгар шахс - завод коменданти Хикматов Н. К.

Сана	Инвентар номери	Ҳуж- жат номери	Букомларнинг номи ва тасвири	Ўлчов бирлиги	Сана	Нархи	Сум- маси	Ҳисобдан чиқарилиши тўғрисида белги			
								сана	ҳуж. №	сон сумма	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
01.01.	710-759	43	Бир тумбали столлар	дона	4	240	960	-	-	-	-
03.01.	976-999	68	Стуллар ва ҳ.к.	дона	6	50	300	-	-	-	-

Изоҳ: йил давомида мазкур инвентарни ҳисобдан чиқарилиши тўғрисида белги
 қўйиш учун 9 - 12 графалар уч - тўрт марта такрорланади.

Бу талабномаларда, мазкур ҳужжатга хос бўлган умумий рекевизитлардан ташқари, фойдаланиш норматив муддати кўрсатилади. Махсус кийимларнинг ҳисобдан чиқарилиши махсус далолатнома билан расмийлаштирилади. Далолатноманинг шакли инструментлар ва мосламаларни ҳисобдан чиқариш далолатномасига ўхшаган. Ишчилар ишдан бўшаган, бошқа ишга ўтган ва бошқа шунга ўхшаган ҳолларда махсус кийимларни қайтариб топширилиши накладнойлар билан расмийлаштирилади.

Ишчиларга берилган махсус кийимлар ҳар бир махсус кийим ёки махсус пойафзал олган ишчига очиладиган махсус кийимни ҳисобга олиш шахсий карточкасига ёзиб қўйилади. Бу карточкаларда норматив фойдаланиш муддати ва уларни ҳисобдан чиқариш санаси тўғрисида маълумотлар бор.

Махсус кийимларни нақд пулга бериш реализация ҳисобланиб, 9220 - «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» смети орқали расмийлаштирилади.

6.3. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИНИ ЭСКИРИШИ ВА САРФЛАНИШИНИ ҲИСОБИ

Инвентар ва хўжалик жиҳозларини ишлаб чиқариш ва хўжалик эҳтиёжлари учун омбордан лимит карталари, талабномалар ёки инструмент заҳирасини тўлдириш ведомостига асосан сарфланиши билан улар материал ва хомашёлар каби ўз шаклини ўзгартириб тайёр маҳсулотнинг таркибига киради деган маънони билдирмайди. Чунончи, стол, стул жиҳозлари, калкуляторлар, кўрпа-ёстиқлар, турли инструмент ва мосламалар бир неча йил давомида хизмат қилиши мумкин. Ишлаб чиқаришга берилган бундай инвентар ва хўжалик жиҳозларини ишлатиш учун омбордан жўнатилганда, одатда, тарқатувчи цех омбори орқали сарфланади ва уларни ҳисобдан чиқариб харажатларга ўтказилиши ҳисобдан чиқариш далолатномаси билан расмийлаштирилади.

Бухгалтерия аппаратининг материал бўлими тарқатувчи цех омборчисидан ҳужжатларни қабул қилиб ҳар бир ҳужжатни тўғрилигини текшириб чиқади ва ҳисобдан чиқарилган инвентар ва хўжалик жиҳозларининг чиқиндиси (темир-терсак, латта-путта)ни омборга топширишни талаб қилади. Инвентар ва хўжалик жиҳозлари яроқсиз ҳолатга келганда улардан темир-терсак ва бошқа чиқиндилар олиниши мумкин. Бундай буюмлар чиқиндиси (темир-терсак ва бошқа қил чиқиндилар) сотса бўладиган ёки фойдаланса бўладиган баҳода баҳоланиб 1090 «Бошқа материаллар» сметида киримга олинади.

8- шаклдаги ишлов бериш жадвали 200___ йил март ойи учун инвентар ва хўжалик жиҳозлари эскиришини ҳисоблаш.

А. (Ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми бўйича эскириш ҳисобланадиган) маҳсус алмашиладиган асбоб – ускуналар, инструментлар, мосламалар бўйича

Цех №	Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг лотнинг гуруҳи	Миқдори ёки қиймати	Фойдаланилаётган буюмларнинг эскириши		Ҳисобдан чиқарилган буюмларнинг қиймати	Қайтарилган келиб тушганлар суммаси	Кўлайиши (+) камайиши (-)	Буюмларни модернизация қилиш натижасида ҳисобдан чиқаришдан йўқотишлар
			норма	ҳисобот ой учун				
1	2	3	4	5	6	7	8	9
3	1090	50	4-10	20500				
3	1102	100	3-20	32000				
жами				52500				10

Б. Бошқа арзон буюмлар бўйича

Қатор	Дебет		Асос. (вед. 10 № еки 11)	Буюмларнинг ҳисоб қиймати			Оғишиши (+, -) фойдаланишга берилган буюмлар бўйича транспорт-гайёрлов харажатлари	Эскириш суммаси, сўм
	счёт модда	Цех №		Фойдаланишга берилди	Фойдаланишга берилди	шу жумладан фойдаланиш баҳода баҳоланиб қабул қилинган темир-терсак		
	А	Б	В	Г	1	2	3	5
2510	5	1			29000	11000	400	17600

Киримга олинган темир-терсак қиймати ИХЖлар қайси соҳага ўтказилган бўлса, шу соҳанинг харажатлари камайтирилиши керак.

ИХЖлар бутлигини таъминлаш учун улар белгиланган вақтларда инвентаризация қилиб турилади.

ИХЖлар инвентаризацияси 4-сонли БХМА га биноан бир йилда камида бир марта ўтказилади. Инвентар ва хўжалик жиҳозлари инвентаризациясини ўтказиш тартиби 19-сонли БХМА нинг тегишли бандларида баён этилган.

Омбордаги ИХЖлар инвентаризацияси материаллар инвентаризациясига ўхшаган.

Фойдаланишдаги ИХЖнинг инвентаризацияси омбордагидан бирмунча фарқланади. Инвентаризация қилиш йўли билан нафақат буюмларнинг мовжудлигини ва сақланишини аниқлайди, балки уларнинг келажакда фойдаланиш учун яроқлилигини ҳам белгилайди. Бунда келажакда фойдаланиб бўлмайдиган эскирган инструментлар, инвентар буюмлари ва махсус кийимлар йиғиб олиниб ҳисобдан чиқариш учун далолатнома тузилади. Фойдаланишдаги инструментлар инвентаризациясини кейинги фарқи шундан иборатки, инструментлар рўйхати иш жойларида ва ишчиларда бўлади.

Инвентаризация рўйхатларини расмийлаштириш, таққослаш ведомостларини ва инвентаризация натижаларини тартибга солиш материаллар инвентаризациясига ўхшаган, лекин бунда фойдаланишда турган ИХЖ бўйича эскирганлиги ҳисобга олинади. Етишмаган буюмлар қийматини қоплашда эскиришини инобатга олган ҳолда ҳақиқий қийматидан ортиқ бўлган бозор баҳосида ундириб олиниши мумкин.

Шуни ҳам эътиборга олиш керакки, асосан фақат махсус инструментлар ва мосламаларнинг сарфи ишлаб чиқаришнинг тўғри харажатларига ўтказилади. Бошқа барча ИХЖларининг сарфлари ишлаб чиқаришнинг эгри харажатларига ёки давр харажатларига ўтказилади.

Инвентар ва хўжалик жиҳозларининг эскириши 8-шаклдаги ишлов бериш (разработка қилиш) жадвали бланкаларида ҳисобланади. Бу жадвалнинг шакли қуйида келтирилади (57-бетга қаранг).

6.4. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИНИНГ СИНТЕТИК ҲИСОБИ

Барча инвентар ва хўжалик жиҳозлари ҳаракатини синтетик ҳисоби 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» счегида юритилади.

Бу савҳатга ёзиш учун кириш ва чиқим йиғма ведомостлари қўлланилади. Журнал-ордерда ҳисоб юритилганда барча йиғма ведомостларнинг маълумотлари 10-«Материал қийматликларнинг ҳаракати» ведомостига йиғилади.

ИХЖ 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» савҳатига, бошқа материаллар ҳисобига ўхшаб транспорт-тайёрлов харажатлари ажратилган ҳолда ҳақиқий таннарихи бўйича юритилади.

ИХЖларни фойдаланишга беришда 10/1 журнал-ордерига акс эттириш йўли билан харажатларни ҳисобга оладиган савҳатлар дебетланиб 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» савҳати кредитланади ва ушбу сумма балансдан ташқари 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» савҳатининг киришига ёзиб қўйилади.

Фойдаланишга берилган ИХЖларни бир вақтнинг ўзида балансдан ташқари 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» савҳатига ҳисобга олиб бориш катта назорат аҳамиятига эга, чунки буюмларни турган жойлари тўғрисидаги ахборотни олиш имкониятини беради. Бундан ташқари, 014-балансдан ташқари савҳати ИХЖнинг ҳали ҳисобдан чиқарилмаган қийматини аниқлаш имкониятини ҳам беради.

Чунончи, ҳисобот даврида 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» савҳатининг кредит обороти 200000 сўмни ташкил этган бўлса, шу давр ичида 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» балансдан ташқари савҳатининг киришидаги қолдиқ 120000 сўм бўлса, демак, далолатномаларга асосан 80000 (200000-120000) сўмлик ИХЖлар ҳисобдан чиқарилиб яна 120000 сўмлик ИХЖлар фойдаланишда турганлигини кўрсатади.

Инвентар ва хўжалик жиҳозларини ҳаракати бухгалтерия ҳисобига қуйидаги ёзувлар билан расмийлаштирилади.

Мол юборувчилардан корхона омборига 500000 сўмлик қўл қоп, махсус пойафзаллар ва калкуляторлар қабул қилинди. Шу жумладан ҚҚС суммаси 90000 сўм.

Д-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» - 410000 с.

Д-т 4410 «Бюджетга солиқлар ва йиғимлар
бўйича бўнак тўловлари» - 90000 с.

К-т 6010 «Мол етказиб берувчи ва
пудратчиларга тўланадиган савҳатлар» - 500000 с.

Мол юборувчиларнинг савҳатлари ҳисоб-китоб савҳатидан тўланди 500000 с.

Д-т 6010 «Мол етказиб берувчи ва
пудратчиларга тўланадиган савҳатлар» - 500000 с.

К-т 5110 «Ҳисоб-китоб савҳати» - 500000 с.

Махсус пойафал ва калкуляторлар талабномаларга асосан фойдаланишга берилди:

а) махсус пойафзаллар цех эҳтижожи учун	- 150000 с.
б) калкуляторлар идора эҳтиёжи учун	- 50000 с.
Д-т 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари»	- 150000 с.
Д-т 9420 «Маъмурий харажатлар»	- 50000 с.
К-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари»	- 200000 с.

Шу билан бирга фойдаланишга берилган махсус пойафзал ва калкуляторларнинг тўлиқ суммаси (200000 с.) 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» номли баланسدан ташқари сечнинг киримга ёзиб қўйилади.

Фойдаланишда турган ИХЖларни бутлигини таъминлаш мақсадида 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» сечти бўйича аналитик (таҳлилий) ҳисоб сеч омборлари ва якка фойдаланувчилар бўйича юритилади.

Сечдаги махсус пойафзаллар яроқсиз ҳолатга келганлиги туфайли белгиланган тартибда расмийлаштирилган далолатномага асосан ҳисобдан чиқарилди:

а) махсус пойафзалларнинг баланс қиймати	- 150000 с.
б) эскирган махсус пойафзаллар сечта бўладиган баҳода баҳоланиб киримга олинди	- 3000 с.
Д-т 1090 «Бошқа материаллар»	- 3000 с.
К-т 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари»	- 3000 с.

Шу билан бирга фойдаланишдаги яроқсиз махсус пойафзаллар қиймати 150000 с. 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» сечтидан чиқим қилинади.

Хўжалик эҳтиёжлари учун кераксиз бўлган махсус пойафзалларнинг бир қисми сечтилади:

а) махсус пойафзалларнинг баланс қиймати	- 110000 с.
б) сечтиш баҳоси	- 150000 с.

Баланс қиймати:

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 110000 с.

К-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» - 110000 с.

Сечтиш баҳосига:

Д-т 4010 «Харидор ва буюртмачилардан олинadиган сечлар»
ёки 4890 «Бошқа дебиторлар қарзлари» - 150000 с.

К-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» - 150000 с.

Сечтилган инвентар ва хўжалик жиҳозлари (махсус пойафзал)га ҳисобланган ҚҚС суммаси 22000 с.

Д-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» - 22000 с.

К-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз» - 22000 с.

Махсус пойафзаллар сотиш бўйича молиявий натижа 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» счетининг дебет ва кредит айланма (оборот)ларини таққослаш йўли билан аниқланади. Бу счетнинг дебет қолдиғи-зарарни, кредит қолдиғи фойдани англатади. Бизнинг мисоламизда 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» счетининг кредит қолдиғи 18000 сўм (150000-132000) фойдани ташкил этади. Бу фойда суммасига қуйидагича проводка берилади:

Д-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» - 18000 с.

К-т 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» - 18000 с.

Корхона омборига қабул қилинган эскирган махсус пойафзалларни бошқа фирмага сотди:

а) эски махсус пойафзалларнинг баланс қиймати - 3000 с.

б) сотиш баҳоси - 2500 с.

в) ҳисобланган ҚҚС суммаси - 500 с.

Баланс қийматига:

Д-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» - 3000 с.

К-т 1090 «Бошқа материаллар» - 3000 с.

Сотиш баҳосига:

Д-т 4010 «Харидор ва буюртмачилардан олинадиган счетлар» - 2500 с.

К-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» - 2500 с.

Ҳисобланган ҚҚС суммасига:

Д-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» - 500 с.

К-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз» - 500 с.

9220 - счетини айланма (оборот)ларини таққослаш йўли билан аниқланган молиявий натижа бизнинг мисолимизда 1000 сум (3500 - 2500) зарарни ташкил этади. Бу зарар суммага қуйидагича проводка берилади:

Д-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар» - 1000 с.

К-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» - 1000 с.

ИХЖлар инвентаризация натижасида ортиқча ёки кам чиқиши мумкин.

Башарти инвентаризация натижасида омбордаги инвентар ва хўжалик жиҳозларидан ортиқча чиққанлиги аниқланса, бундай ИХЖлар қуйидаги проводка билан киримга олинади:

Д-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари»

К-т 9390 «Бошқа операцион даромадлар»

Инвентаризация натижасида камомад содир бўлса, камомад суммаси моддий жавобгар шахслардан баланс қийматида ёки корхона бошлиғи буйруғига асосан бозор баҳосида ундириб олинади.

Фараз қилайлик, инвентаризация натижасида омборда 15000 сўмлик махсус пойафзал етишмаслиги аниқланди.

Корхона раҳбарининг буйруғи билан ушбу камомадни бозор баҳосида 20000 сўм миқдорида (5000 сўмга ортиқ) ундириб олишга қарор қилинса, қуйидаги проводка берилади:

а) камомаднинг баланс қийматига

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 15000 с.

К-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» - 15000 с.

б) бозор баҳосида ундириб олинган суммага

Д-т 5910 «Камомадлар ва моддий бойликларнинг бузулишидан келадиган нобудгарчиликлар» - 20000 с.

К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 20000 с.

в) бозор баҳосида ундириб олинган камомад суммаси тегишли айбдор шахс зиммасига ўтказилганда

Д-т 4730 «Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи» - 20000 с.

К-т 5910 «Камомадлар ва моддий бойликларнинг бузулишидан келадиган нобудгарчиликлар» - 20000 с.

Камомаднинг баланс қиймати билан айбдор шахсдан ундириб олинган қиймати орасидаги фарқи фойдага ўтказилади. Бизнинг мисолимизда бу фойда 5000 сўмни (20000-15000) ташкил этиб қуйидаги проводка билан расмийлаштирилади:

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 5000 с.

К-т 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишдан фойда» - 5000 с.

Ушбу камомадни айбдор шахсдан нақд пул билан ундирилиши ёки унинг меҳнат ҳақидан ушлаб қолиниши қуйидаги проводка билан расмийлаштирилади:

Д-т 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари» ёки

Д-т 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоб-китоблар» - 20000 с.

К-т 4730 «Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи» - 20000 с.

Амалда ходимларга тарқатиб берилган пойафзал ва бошқа яқка ҳимоя буюмлари маълум норматив муддатга берилади. Белгиланган муддат тугамасдан ушбу буюмлар йўқолса ёки бегоналаштирилса, бундай буюмлар ходимлардан баланс қийматида ёки қолдиқ қийматида ундириб олиниши мумкин.

Масалан, ходимларга тарқатиб берилган махсус пойафзаллардан камомад аниқланди:

а) махсус пойафзалларнинг баланс қиймати - 4000 с.

б) ҳисоб-китобларга асосан ушбу махсус пойафзаллар эскириши - 1500 с.

- в) ишчилардан камомадни қолдиқ қийматида
ундиришга қарор қилинди - 2500 с.
- Пойафзалнинг баланс қийматига:
- Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 4000 с.
- К-т 2510 «Умум ишлаб чиқариш харажатлари» - 4000 с.
- Махсус поайфазларнинг эскирган суммасига:
- Д-т 2510 «Умум ишлаб чиқариш харажатлари» - 1500 с.
- К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 1500 с.
- Қолдиқ қийматида ундириб олинган суммага:
- Д-т 5910 «Камомадлар ва моддий бойликларнинг
бузилишидан келадиган нобудгарчиликлар» - 2500 с.
- К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 2500 с.
- Ундириб олинган камомад суммаси тегишли айбдор
шахслар зиммасига ўтказилганда:
- Д-т 4730 «Моддий зарарни қоплаш бўйича
ходимларнинг қарзи» - 2500 с.
- К-т 5910 «Камомадлар ва моддий бойликларнинг
бузилишдан келадиган нобудгарчиликлар» - 2500 с.
- Шу билан бирга камомаднинг баланс қиймати 4000 сўм 014
«Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари»
балансдан ташқари сечетидан чиқим қилинади.
- Ушбу камомад суммаси ходимларнинг меҳнат ҳақидан
ушлаб қолинганда қуйидагича проводка берилади:
- Д-т 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан
ҳисоб-китоблар» - 2500 с.
- К-т 4730 «Моддий зарарни қоплаш бўйича
ходимларнинг қарзи» - 2500 с.
- Ходимлар ишдан бўшаган, бошқа ишга ўтган ҳолларда
махсус кийимларни қайтариб топширишлари керак. Бу
муомала накладнойлар билан расмийлаштирилади. Омборга
қайтариб топширилган фойдаланишда бўлган махсус
кийимларнинг эскириш суммаси ҳисоблаб топилиб омборга
қолдиқ қийматида қабул қилинади.
- Масалан, ишдан бўшаётган ходимлардан уларга берилган
махсус поайфазлар қайтариб олиниб хўжалик омборига
топширилди:
- а) махсус поайфазларнинг баланс қиймати 6000 с.
- б) ҳисоб-китобларга асосан ушбу махсус поайфазларнинг
эскириши 2400 с.
- Қайтариб олинган махсус поайфазларнинг қолдиқ
қийматига (6000-2400) - 3600 сўмга қуйидагича проводка
берилади:
- Д-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» - 3600 с.
- К-т 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» - 3600 с.

Шу билан бирга қайтариб олинган махсус пойафзалларнинг баланс қиймати 6000 сўм 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» балансдан ташқари сметида чиким қилинади.

Махсус кийимларни ходимларга нақд пулга ёки иш ҳақидан ушлаб қолиш йўли билан бериш мумкин. Бундай ҳоллар реализация ҳисобланиб 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» сметида акс этирилади.

Масалан, ишчиларга махсус пойафзаллар меҳнат ҳақларидан ушлаб қолиш йўли билан баланс қийматида сотилди:

- а) сотилган пойафзалларнинг баланс қиймати 8000 с.
- б) махсус пойафзалларнинг сотиш нархи 8000 с.

Махсус пойафзалнинг баланс қийматига:

Д-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» 8000 с.

К-т 1080 «Инвентар ва хўжалик жиҳозлари» 8000 с.

Махсус пойафзалнинг сотиш баҳосига:

Д-т 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоб-китоблар» 8000 с.

К-т 9220 «Бошқа активларни чиқиб кетиши» 8000 с.

Бу сумма балансдан ташқари 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» сметида кирим қилинмайди.

6.5. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Инвентар	Махсус инструментлар
Хўжалик жиҳозлари	Махсус кийимлар
Хизмат қилиш муддати	Марказий инструментал омбори
Энг кам иш ҳақи	Инструмент тарқатувчи омбор
Махсус асбоблар	Далолатнома
Фойдаланиш муддати	Яроқсиз ҳолат
Инструментлар	Темир-терсак чиқиндилари
Мосламалар	Инвентаризация рўйхати

ЎЗИНИ-ЎЗИ ТЕКШИРИШ УЧУН САВОЛЛАР

- 6.1. А. Инвентар ва хўжалик жиҳозлари (ИХЖ) қандай хусусиятларга эга?
Б. ИХЖларнинг хизмат муддати ва қиймати бўйича қандай чеклашлар бор?
В. Хизмат муддати ва қийматидан қатъий назар қандай буюмлар ИХЖ таркибига киради?
- 6.2. А. ИХЖларнинг кирими қандай ҳужжатлар билан расмийлаштирилади?
Б. ИХЖларнинг сарфланиши қандай ҳужжатлар билан расмийлаштирилади?
В. Фойдаланишда турган ИХЖлар қайси ҳисобга ҳисобга олинади?
- 6.3. А. Омбордаги ИХЖлар қайси ҳисобга ҳисобга олинади?
Б. Яроқсиз ҳолатга келган ИХЖларнинг чиқиндилари қайси ҳисобга ҳисобга олинади?
В. ИХЖлар инвентаризацияси қайси норматив ҳужжатларга асосан ўтказилади?
- 6.4. А. ИХЖлар сотиб олинса қандай проводка берилади?
Б. ИХЖлар сарфланса қандай проводка берилади?
В. ИХЖлар камомади қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?
Г. Ижларни сотилиши қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?

НАЗОРАТ ВАЗИФАЛАР

6.1. Фирма омбордан умумишлаб чиқариш ва бошқа эҳтиёжлар учун қуйидаги инвентар ва хўжалик жиҳозларини жўнатди:

а) калкуляторлар	- 8000 сўм
б) термослар	- 125000 сўм
в) ҳимоя кўзойнаклари	- 95000 сўм

жами 228000 сўм

Проводкалари берилсин

6.2. Маълум давр ўтгандан сўнг цехда термосларни ишлатиш эҳтиёжи йўқлиги учун барча термослар омборга қайтариб топширилди. Комиссиянинг қарорига биноан термослар 30 фоизга эскирган.

Проводкалар берилсин.

ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ ВА МАҲСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТ) ЛАР ТАННАРХИНИ ҲИСОБЛАШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

7.1. МАҲСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТ)ЛАР ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВА СОТИШ БЎЙИЧА ХАРАЖАТЛАР ТАСНИФИ ВА ТАРКИБИ

Ўзбекистонда ишлаб чиқариш бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш 1999 йил 5 февралда ва киритилган ўзгаришлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 15 октябрдаги қарори билан тасдиқланган «Маҳсулот (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби, ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом» га (бундан буён Низом деб айтилади) асосланган.

Бу Низом бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи бўйича амалдаги қонунчиликни инобатга олган ҳолда хўжалик субъектлари бўлган (ўз фаолиятини банкда ҳисоб - китоб сечини очиб олиб борадиган) юридик ва жисмоний шахслар - Ўзбекистон Республикасининг резидентлари томонидан маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига қўшиладиган харажатларни бир хил қилиш мақсадида ишлаб чиқилган.

Бухгалтерия ҳисобининг асосий мақсади харажатларни ҳисоблаш ва бозор иқтисодиёти шароитида хўжалик юритувчи субъектларнинг рақобатбардошлигини аниқлаш учун, улар фаолиятининг молиявий натижаларини аниқлаш бўлиб ҳисобланади. Лекин солиққа тортиладиган фойда билан бухгалтерия ҳисобидаги фойда орасида фарқ бор, чунки давлатимизнинг солиқ қонунчилигига биноан корхона томонидан қилинган барча харажатлар ҳам солиққа тортиладиган базани камайтирмайди.

Шунинг учун солиққа тортиладиган базани аниқлаш мақсадида Низом иккита иловага эга. Бу иловаларда харажатлар таркибида ҳисобга олинадиган, лекин амалдаги солиқ қонунчилиги бўйича ҳисоблаш йўли билан солиққа тортиладиган базага қўшиладиган моддалар келтирилган.

Ўзбекистон Республикасининг ҳар бир вазирликлари, идоралари, давлат органлари ва хўжалик бошқарувлари Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Қўмитаси, Молия вазирлиги ва Давлат Солиқ Қўмитаси билан келишилган ҳолда мазкур Низом асосида харажатлар таркибини ҳисобга олиш хусусиятларини аниқлаб оладилар.

Низом қуйидаги имкониятларни беради:

- корхона фаолиятининг самарадорлигини аниқлаш ва бозорда рақобатдошлигини аниқлаш учун бухгалтерия ҳисоби счетларида маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнида вужудга келган барча харажатлар тўғрисидаги аниқ ва тўлиқ ахборотни шакллантириш;

- солиққа тортиладиган базани тўғри аниқлаш.

Низомга асосан барча харажатлар қуйидагича гуруҳланади:

- маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган харажатлар;

- ишлаб чиқариш таннархига киритилмайдиган, бироқ давр харажатларига киритиладиган харажатлар;

- 9600 «Молиявий фаолият бўйича харажатлар» счетларининг бевосита дебетда ҳисобга олинadиган корхонанинг молиявий фаолият бўйича харажатлари;

- 9720 «Фавқулотдаги зарарлар» счетида ҳисобга олинadиган фавқулотдаги зарарлар.

Шу муносабат билан харажат моддалари қуйидагича гуруҳланади:

1. Маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган харажатлар:

1) бевосита ва билвосита моддий харажатлар;

2) бевосита ва билвосита меҳнат харажатлари;

3) бошқа бевосита ва билвосита харажатлар, шу жумладан ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган устама харажатлар.

2. Давр харажатлари:

1) сотиш харажатлари;

2) бошқариш харажатлари (маъмурий харажатлар);

3) бошқа операцион харажатлар ва зарарлар.

3. Молиявий фаолият бўйича харажатлар:

1) фоизлар бўйича харажатлар;

2) хорижий валюта билан операция бўйича салбий курс тафовутлари;

3) қимматли қоғозларга қўйилган маблағларни қайта баҳолаш;

4) молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар.

4. Фавқулотда зарарлар

Маҳсулот ~~қилиш~~, ~~хизматлар~~ ишлаб чиқариш таннархига бевосита ~~қилиш~~ ~~(қилиш, хизматлар)~~ ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган, ишлаб чиқариш технологияси ва уни ташкил этиш билан боғлиқ бўлган харажатлар киритилади.

Ишлаб чиқариш таннархига қўшиладиган харажатлар - булар ишлаб чиқариш ёки маҳсулот (ишлар ва хизматлар) ни қайтадан ишлаш жараёнида фойдаланиладиган табиий ресурслар, хомашёлар, материаллар, ёқилғилар, энергиялар, асосий

воситалар, меҳнат ресурслари, шунингдек ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган бошқа харажатларнинг қиймат баҳосидир.

Буларга бевосита ва билвосита моддий харажатлар, бевосита ва билвосита меҳнат харажатлари, бошқа бевосита ва билвосита харажатлар, шу жумладан ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган устама харажатлар киради.

Маҳсулот (ишлар, хизматлар) нинг ишлаб чиқариш таннархини ҳосил қилувчи харажатлар уларнинг иқтисодий мазмунига кўра қуйидаги элементлар билан гуруҳларга ажратилади:

- 1) ишлаб чиқариш моддий харажатлари (қайтариладиган чиқитлар қиймати чиқариб ташланган ҳолда);
- 2) ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
- 3) ишлаб чиқаришга тегишли бўлган ижтимоий суғурта ажратмалари;
- 4) асосий фондлар ва ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган номоддий активлар амортизацияси;
- 5) ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган бошқа харажатлар.

Шундай қилиб, ишлаб чиқариш фаолияти билан боғлиқ бўлган барча харажатлар маҳсулот таннархига қўшилади. Бу ўз навбатида, ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоби бўйича қуйидаги вазифаларни ҳал этиш имкониятини беради: ишлаб чиқаришга қилинган ҳақиқий харажатларни ўз вақтида, тўлиқ ва ишончли акс эттириш, ҳар бир маҳсулот ва хизматлар ҳақиқий таннархини калькуляция қилиш, шунингдек моддий, меҳнат ва молиявий ресурсларни тежаш ва оқилона фойдаланиш устидан назорат қилиш.

Шу вазифалар муносабати билан ва ички хўжалик ҳисобини ташкил этиш ва назорат қилиш мақсадида ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби қуйидаги тартибда амалга оширилади:

- таннархга нисбатан (тўғри ва устама (билвосита));
- маҳсулот, ишлар ва хизматлар турлари бўйича;
- харажатларни вужудга келиш жойлари (ишлаб чиқаришлар, цехлар, участка ва ш. қ.) бўйича;
- харажат турлари (элементлари ва моддалари) бўйича.

Дастлабки ҳужжатларга асосан маълум бир маҳсулот, ишлар, хизматларга ўтказиш мумкин бўлган харажатлар (материаллар, ишчиларнинг иш ҳақлари ва б.) тўғри харажатлар ҳисобланади. Устама, ёки эгри (билвосита) харажатлар (ёритиш, иситиш, машина ва ускуналарнинг ишлари ва бошқалар) бир вақтнинг ўзида барча ишлар, хизматлар ва маҳсулотларга тегишлидир. Улар ишлар, хизматлар ва маҳсулотларга ой охирида маълум кўрсаткичларга мутаносиб тақсимлаб ўтказилади.

Иқтисодий элементлари бўйича харажатларга моддий харажатлар (қайтариладиган чиқитлар қийматини чиқариб ташлаган ҳолда), меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари, ижтимоий суғурта ва пенсия фондига ажратмалар, мажбурий тиббиёт суғуртасига ажратма, асосий фондлар амортизацияси ва бошқа харажатлар киради.

Бу элементларнинг ҳар бири бўйича харажатлар (қайтариладиган чиқитлар қиймати чиқариб ташланган ҳолда) тўғрисидаги маълумотлар тегишли счетларда гуруҳланади. Чунончи, материаллар 1000 «Материаллар» смети бўйича очилган тегишли счетлар (1010 - 1090- счетлар) нинг кредитида акс эттирилиб, тегишли счетлар дебетланади. Бу сарфланган материалларни хўжалик жараёнлари ўртасида тақсимлаш имкониятини беради, меҳнат ҳақи харажатлари эса - корреспондентланувчи счетлар бўйича 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар» смети нинг кредитида акс эттирилади.

Ижтимоий ва тиббиёт суғуртаси ва пенсия фондига қилинган ажратмалар суммаси 6520 «Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» смети нинг кредитида кўрсатилади, асосий воситаларнинг эскириши эса - асосий воситаларнинг турларига қараб 0200 - счет бўйича очилган тегишли счетлар (0211 - 0299- счетлар) нинг кредитида акс эттирилади ва корреспондентланувчи счетлар бўйича хўжалик жараёнлари ўртасида тақсимланади; бошқа харажатлар суммаси 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари», 5110 «Ҳисоб - китоб смети», 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счетлар», 4200 «Ходимларга берилган бўнақларни ҳисобга олувчи счетлар» смети бўйича очилган тегишли (4210 - 4290) счетлар ва бошқа счетларнинг кредит оборотлари маълумотлари бўйича аниқланади.

Шундай қилиб, бухгалтерия ҳисобининг счетлар тизими барча харажатларни иқтисодий элементлари бўйича ҳисобга олиш ва уларни хўжалик жараёнлари орасида тақсимлашни таъминлайди. Лекин харажатлар содир бўлган жойлари бўйича харажатлар таркиби устидан назорат қилиш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш учун ишлаб чиқариш жараёнида фақат нима сарфланганини эмас, балки бу харажатлар қандай мақсадларга (қаерга, нимага) қилинганлигини билиш зарур, яъни харажатларни йўналиши бўйича, уларни технология жараёнлари бўйича ҳисобга олиш зарур. Харажатларни бундай ҳисобга олиш таннархни таркибий қисмлари бўйича ва маҳсулотнинг айрим турлари бўйича таҳлил қилиш имкониятини беради. Шу мақсадда ишлаб чиқаришга қилинган харажатлар асосий, ёрдамчи ва ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатувчиларга бўлинади. Ишлаб

чиқаришга хизмат кўрсатувчи харажатлар таркибида алоҳида ягона моддалар бўйича машина ва асбоб - ускуналарни ва улардан фойдаланиш харажатлари, цехларни бошқариш харажатлари (умум ишлаб чиқариш харажатлари) ва бошқалар ҳисобга олинади.

Бундан ташқари, режалаштиришда, маҳсулот таннархини ҳисобга олиш ва калькуляция қилишда маҳсулот, ишлар, хизматлар ишлаб чиқариш ва уларни сотиш билан боғлиқ бўлган харажатлар қуйидаги харажат моддалари бўйича гуруҳланади:

- материаллар (қайтариладиган чиқитлар қиймати чиқариб ташланган ҳолда), сотиб олинган буюмлар, ярим тайёр маҳсулотлар, чет корхоналарнинг ишлаб чиқариш характерига эга бўлган хизматлари;

- бевосита маҳсулот ишлаб чиқариш (ишлар, хизматлар бажариш) билан банд бўлган ходимларнинг меҳнат ҳақи харажатлари;

- ижтимоий суғурга ва пенсия фондига, тиббий суғуртага, бандлик фондига ажратмалар;

- машина ва асбоб - ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари;

- умум ишлаб чиқариш харажатлари.

Изоҳ. Саноатнинг айрим тармоқлари моддалар номенклатурасига режалаштириш, ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини калькуляция қилиш бўйича тармоқлар йўриқномасида назарда тутилган ўзгаришларни киритишлари мумкин.

Калькуляция моддалари бўйича харажатлар ўз таркиби бўйича харажат элементларига қараганда кенгрок, чунки харажат моддаларида ишлаб чиқаришнинг характери ва структураси ҳисобга олинади. Бунда таҳлил учун етарли база ташкил қилинган.

Мазкур корхонада барча белгиланган таннарх моддалари бўйича қилинган харажатлар ишлаб чиқариш таннархини ташкил этади.

Бу харажат моддалари бўйича маҳсулот таннархи калькуляция қилинади, шунинг учун ҳам бу моддалар калькуляция моддалари дейилади.

Юқорида айтганимиздек, ишлаб чиқариш харажатлари улар содир бўлган жойлари бўйича гуруҳланади, яъни улар қайси ишлаб чиқаришга (асосий, ёрдамчи) тегишли эканлиги, қайси цех ёки қайси участкада содир бўлганлик белгиси бўйича гуруҳланади.

Харажатларни алоҳида технологик жараёнлари бўйича назорат ва таҳлил қилиш ва тугалланмаган ишлаб чиқаришни ҳисоблаб чиқиш учун у ёки бу буюмларнинг таннархига

ўтказиладиган харажатлар суммасидан алоҳида жараён ва операцияларга ўтказиладиган харажатлар ажратилади.

Чунончи, техник - иқтисодий омилларга ва асосан ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқлик жиҳатидан харажатларни шартли - ўзгарувчан ва шартли - доимийга бўлиш мумкин.

Шартли ўзгарувчан харажатлар маҳсулот бирлигига нормаллаштирилади. Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ҳажмига қараб уларнинг миқдори кўпайиши ёки камайиши мумкин (масалан, асосий материаллар харажатлари, ишлаб чиқариш ишчиларининг ишбай иш ҳақлари ва ҳ.к.).

Шартли - доимий харажатларга мутлоқ миқдори цех ёки корхона бўйича лимитлаштириладиган, ишлаб чиқариш дастурини бажарилиш ҳажмига боғлиқ бўлмаган (масалан, биноларни иситиш ва ёритиш харажатлари, бошқарув ходимларининг меҳнат ҳақлари) харажатлар киради.

Календар даврлари бўйича ишлаб чиқариш харажатлари жорий (ҳар кунлик), бирйўла (бир марталик), ёки бир ойда кўпи билан бир марта содир бўладиган харажатларга бўлинади. Ишлаб чиқаришда содир бўладиган харажатларни жорий (мазкур ойга тегишли) ва бирйўла (бир қанча кейинги ойларга тегишли) га ажратиб олиш ҳар ойда маҳсулот таннархини тўғри ҳисоблашда катта аҳамиятга эга.

7.2 ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБГА ОЛИШ УЧУН БЕЛГИЛАНГАН СЧЕТЛАР ТИЗИМИ

Ишлаб чиқариш жараёнининг мураккаблиги, корхонанинг хўжалик фаолиятида унинг аҳамияти, харажатларларнинг ҳар қиллиги бутун бир гуруҳ ишлаб чиқариш харажатлари счетларидан фойдаланишни талаб қилади: 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш», 2510 «Умумишлаб чиқариш», 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар», 3110 «Олдиндан тўланган ижара ҳақи», 3120 «Олдиндан тўланган хизмат ҳақи», 3190 «Бошқа олдиндан тўланган харажатлар», 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари».

Ишлаб чиқариш харажатларини элементлари ва калькуляция моддалари бўйича ҳисоб юритишни таъминлаш учун асосий ишлаб чиқаришнинг барча харажатлари 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счётида тайёрланаётган маҳсулот турлари бўйича гуруҳланади. Бу тайинланиши бўйича калькуляцион счёти, иқтисодий мазмун бўйича хўжалик жараёнларини таърифлайди, балансга нисбатан - активдир.

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар маҳсулоти ёки хизматлари таннархини аниқлаш учун тегишли харажатлар 2310 счётида гуруҳланади. Бу счёти тайинланиши, иқтисодий мазмуни ва балансга нисбат жиҳатидан 2010 счётига ўхшаган.

Тўлаш вақтидан қатъий назар - олдиндан тўланадими (ижара ҳақи, абонент ҳақи ва б.) ёки кейинчалик тўланадими (ортиқча қилинган ҳисобдор суммаларнинг тўланиши ва б.), корхона харажатлари қилинган пайтда маҳсулот таннархига ўтказилиши керак. Қайси калькуляция даврига ўтказиш имконияти бўлмаган харажатлар, шунингдек мавсумий тармоқларнинг айрим харажатлари маҳсулот, ишлар, хизматлар таннархига смета харажатларига биноан ўтказилади.

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» сечетидан харажатларни ҳисобга олишда қуйидаги корхона ва ташкилотлар фойдаланади:

- маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича саноат ва қишлоқ хўжалик корхоналари;

- қурилиш - монтаж, геология - қидирув ва лойиҳа - қидирув ишларини бажариш бўйича пудрат, геология ва лойиҳа қидирув ташкилотлари;

- хизматлар кўрсатиш бўйича транспорт ва алоқа корхоналари;

- илмий тадқиқот ва конструкторлик ишларини бажариш бўйича илмий тадқиқот корхоналари;

- ўз маҳсулотларини чиқариш бўйича умумий овқатланиш корхоналари;

- автомобил йўлларини асраш ва таъмирлаш бўйича йўл хўжаликлари.

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» сечетининг дебетида маҳсулот ишлаб чиқариш, ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш билан бевосита боғлиқ бўлган тўғри харажатлар, шунингдек ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари, бракдан кўрилган йўқотишлар ва асосий ишлаб чиқаришни бошқариш ва хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бўлган эгри харажатлар акс эттирилади.

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» сечети дебетланганда қуйидаги сечетлар кредитланиши мумкин:

0211 - 0299 - сечетлар - маҳсулот ишлаб чиқаришда бевосита қатнашган асосий воситаларнинг эскириш суммасига;

0510 - 0590 - сечетлари - номоддий активларнинг амортизация суммасига;

1010 - 1090 - сечетлари - сарфланган материал қийматликлари суммасига;

1610 - сечети - материаллар қийматидаги оғишишлар ҳисобдан чиқарилганда (сторно ёки қўшимча ёзув);

2110 - сечети - ўзида ишлаб чиқариладиган ярим тайёр маҳсулотлар сарфланса;

2310 - сечети - ёрдамчи цехлар харажатлари ҳисобдан чиқарилганда;

2510 - сечети - умум ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобдан чиқарилганда;

2610 – счети – яроқсиз мақсулотдан кўрилган зарарлар ҳисобдан чиқарилганда;

3110 – 3190 – счетлари – келгуси давр харажатлари ҳисобдан чиқарилганда;

6710 – счети – ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи суммасига;

6520 – счети – ижтимоий суғурта ва таъминотга ҳисобланган суммага;

9220 – счети – материал қийматликларнинг камомади (жумладан табиий камайиш) асосий ишлаб чиқариш харажатларига ўтказилса.

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счетининг кредитида ишлаб чиқарилган тайёр мақсулот бажарилган иш ва хизматларнинг ҳақиқий (ҳисобот даври ичида – режа) таннархи суммаси акс эттирилади. Бу вақтда 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счети кредитлиниб қуйидаги счетлар дебетланади:

2810 «Тайёр мақсулотлар» – омборга топширилган тайёр мақсулотнинг ҳақиқий (режа) таннархи суммасига;

9110 «Сотилган тайёр мақсулотлар таннархи», 9130 «Бажарилган ишлар ва хизматлар таннархи» счетлари – сотилган мақсулот, ишлар ва хизматлар таннархи суммасига;

1010 – 1050 – счетлари – ишлаб чиқаришдан қайтариб омборга топширилган материаллар қийматига;

1110 «Ўстиришдаги ҳайвонлар» счети – ҳайвонлардан олинган наслни киришга олиниши, ўстиришдаги ва бўрдоқига боқилаётган ҳайвонларни ўстириш харажатларини ҳисобдан чиқарилиши;

2110 «Ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр мақсулотлар» счети ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр мақсулотларни омборга қабул қилиниши;

2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз мақсулотлар» счети – тузатиб бўлмайдиган яроқсиз мақсулотни ҳисобдан чиқарилиши;

9430 «Бошқа операция харажатлар» счети – бекор қилинган буюртмалар харажатларини ҳисобдан чиқарилиши.

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счетида ой охирига қолган қолдиқ тугалланмаган ишлаб чиқариш таннархини кўрсатади.

«Умум ишлаб чиқариш харажатлари» ҳисоби. Ишлаб чиқаришни бошқариш ва унга хизмат кўрсатиш харажатлари алоҳида ҳисобга олинади. Улар мақсулот таннархига алоҳида калькуляция моддаси бўлиб қўшилади. Умумишлаб чиқариш харажатлари номенклатураси бўйича харажатлар сметаси тузилади. Бухгалтерия ҳисоби ёрдамида бу сметаларнинг бажарилиши назорат қилинади. Бундай харажатларни ҳисобга олиш учун 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» йиғувчи – тарқатувчи счетидан фойдаланилади. Бу счет актив бўлиб, иқтисодий мазмуни бўйича хўжалик жараёнлари ҳолатини

таърифлайди. Бу счетда, хусусан, қуйидаги харажатлар акс этирилиши мумкин: машина ва асбоб - ускуналарни асраш; ишлаб чиқариш йўналишидаги асосий воситаларни тўла тиклашига ажратилган амортизация; таъмирлаш харажатлари; ишлаб чиқариш мулкларини суғурта харажатлари; ишлаб чиқариш хоналарини иситиш, ёритиш ва асраш харажатлари; ишлаб чиқариш хоналари, машина ва асбоб - ускуналари ва ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган бошқа ижарага олинган воситалар учун тўланган ижара ҳақи; ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатишда банд бўлган ходимларнинг меҳнат ҳақи; тайинланиши шунга ўхшаган бошқа харажатлар.

Корхоналарда умумишлаб чиқариш харажатларининг ҳисоби харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомга биноан харажат элементлари бўйича счетлар очиб юритилиши мумкин.

2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» смети дебетланганда қуйидаги счетлар кредитланади:

0220 - 0299 - счетлар - асосий воситалар бўйича эскириш ҳисобланганда;

1010 - 1050, 1080, 1090 - счетлари - материаллар, инвентар ва хўжалик жиҳозларининг сарфланиши;

2310 - смети ёрдамчи ишлаб чиқаришлар хизматларини ҳисобдан чиқарилиши;

6010- смети - мол юборувчиларнинг кўрсатган хизматлари (энергия, сув, газ, алоқа ва ш. қ.) учун счетларини акцептланиши;

6710- смети - ҳисобланган иш ҳақи суммасига;

6520- смети - ижтимоий суғуртага ҳисобланган суммага;

2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» сметининг дебетида йиғилган харажатлар суммасини ҳисобот даври охирида алоҳида ҳисоб счетлари орасида тақсимлаш тегишли норматив ҳужжатлари билан тартибга солинади. Бу вақтда 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» смети кредитланиб, қуйидаги счетлар дебетланади:

2010, 2110- счетлари - асосий ишлаб чиқаришда ишлаб чиқарилган маҳсулот ва ярим тайёр маҳсулотларга умумишлаб чиқариш харажатларининг бир қисми ўтказилганда;

2310- счет - ишлар ва хизматлар таннархига умумишлаб чиқариш харажатларининг бир қисми ўтказилганда;

2610- смети - умумишлаб чиқариш харажатларининг бир қисми яроқсиз маҳсулотини тузатишга ўтказилганда;

3110-3190-сметлари-умумишлаб чиқариш харажатларининг бир қисми келгуси давр харажатларига ўтказилганда.

2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счегининг аналитик ҳисоби корхонанинг ҳар бир бўлинмалари ва харажат моддалари бўйича юритилади.

Ишлаб чиқариш харажатлари счегларининг тизими харажатлар ҳисобини қуйидаги кетма - кетликда гуруҳлашни тақозо этади:

а) ой давомида харажат элементлари (материал, иш ҳақи, амортизация ва ҳ. к.) ишлаб чиқариш счегларини дебетида акс эттирилади;

б) мазкур ой харажатига келгуси давр харажатлари ўтказилади ва келгуси давр харажат ва тўловлари ташкил этилади;

в) ёрдамчи ишлаб чиқаришлар ишлари ўртасида машина ва асбоб - ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш ва умум ишлаб чиқариш харажатлари тақсимланади;

г) асбоб - ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш, асосий цехларнинг умум ишлаб чиқариш харажатлари жамланиб тақсимланади;

д) брақдан кўрилган зарарлар аниқланиб маҳсулот таннархига ўтказилади;

е) асосий ишлаб чиқаришдан олинган тайёр маҳсулот ва тугалланмаган ишлаб чиқариш таннархи аниқланади.

Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш усулларини кўриб чиқишдан олдин бу харажатларнинг аналитик ҳисоби қандай ташкил этилиши ва юритилишини аниқлаб олиш зарур.

7.3. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ АНАЛИТИК ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби бўйича регистрлар. Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва маҳсулот таннархини калькуляция қилишни ташкил этиш услубий асоси Молия вазирлиги ва Давлат статистика Қўмитаси томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади.

Аналитик ҳисобни тўғри ташкил этиш ва ўз вақтида юритиш муҳим аҳамиятга эга. Аналитик ҳисоб маълумотлари - корхона хўжалик фаолиятини таҳлил ва назорат қилиш, режалаштириш, бошқариш ва раҳбарлик қилиш учун зарур бўлган ахборотлар базаси бўлиб ҳисобланади.

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» ва 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счеглари бўйича аналитик ҳисоб ҳар бир буюртма, ишлар тури, маҳсулот тури, калькуляция моддалари ва ишлар бажарилган жой (цех) ни кўрсатиб алоҳида юритилади. Бунинг учун аналитик ҳисоб карточкаси (ведомости) ишлаб чиқилган.

Ишлаб чиқаришни ҳисобга олиш карточкаси

Корхона		Йил, ой		Обдон яроқ- сиз бужом- лар номи	Товар чиқариш бўйича кальку- ляция бирлиги	Ой охири- га қолган тугаллан- маган иш- лаб чиқа- риш миқдори
Кальку- ляция модда- лари	ой бошига тугаллан- маган ишлаб чиқариш	ҳисобот ойи ха- ражат- лари (дебет)	тугал- ланмаган ишлаб чиқариш камомати			
Матери- аллар						
1 - цех	70000	430000			450000	50000
2 - цех	30000	270000		2000	278000	20000
Жами	100000	700000		2000	728000	70000

Харажатлар ҳисоби норматив усулда олиб борилганда келтирилган кўрсаткичлар, нормалар, нормадан оғишишлар, нормаларнинг ўзгаришлари бўйича расшифровка қилинади.

2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» смети бўйича аналитик ҳисоб 12- ведомостда юритилади. Бу ведомост ҳар бир цехга ҳар ойда 2010, 2310, 2610- счетларнинг дебет синтетик кўрсаткичлари бўйича ва 2510- счетнинг кредитдан корреспондентланувчи счетлар бўйича очилади. Аналитик ҳисобнинг маълумотлари Типовой услубий тавсиялар томонидан назарда тутилган типовой харажат моддаларидир. Чунончи, 2510- сметиға қуйидаги моддалар киритилган: ускуналар ва транспорт воситаларининг амортизацияси, ускуналардан фойдаланиш, ускуна ва транспорт воситаларининг жорий таъмири, юкларни завод ичида бир жойдан иккинчи жойга кўчириш, бошқа харажатлар. Қуйида 12-ведомостнинг шаклини келтирамиз

12 - ведомост

Ишлов бериш жадвали ва ведомостлар номи	Харажатлар таркиби (счетларнинг кредити)	Счет- лар- нинг дебети	Регистрлар	
			аналитик ҳисоб	синтетик ҳисоб
1	2	3	4	5
1. Ишлов бериш жадвали	1010	2010	Буюртмалар бўйича карточкалар (ведомостлар)	10- журнал- ордер (12 - ве- домост маълум- оти бўйича)
Ҳисоб баҳоси бўйича материал харажатларини тақсимлаш		2310	Шуниг ўзи ишлар, хизматлар турлари бўйича	Шуни ўзи

1	2	3	4	5
		2510	12-ведомость цехлар ва харажат моддалари бўйича	Шуни ўзи
		2610	Шуни ўзи ва бракнинг калькуляция ведомости	Шуни ўзи
		3110	Шуни ўзи	Шуни ўзи
2. Сарфланган материаллар- нинг ҳисоб қийматига тегишли транспорт - тайёрлов ха- ражатларини тақсимлаш ведомости	1010	2010	Буюртмалар бўйича карточкалар (ведомостлар)	10 - журнал- ордер
3. Қайтарилган чиқиндиларни тақсимлаш ведомости	2010	10	Шуни ўзи	10/1 - журнал- ордери
4. 1 - ишлов бериш жад-вали иш ҳақи, мукофот, таъ- тил резервини ташқил этиш, ижтимоий су- ғурта ажрат- маларини тақсимлаш	6710,6520, 8910	2010	Шуни ўзи	10 - журнал- ордер (12- ве- домост маълумотлари бўйича)
		2310	Шуни ўзи ишлар, хизматлар турлари бўйича	
		2510	Цехлар ва харажат моддалари бўйича 12- ведомост	Шуни ўзи
		2610		Шуни ўзи
		3110		Шуни ўзи
		8910		Шуни ўзи
5. 6 - ишлов бериш жад-вали - асосий воситалар амортизация- сининг ҳисоб- китоби	0202-0290	2510	Шуни ўзи	Шуни ўзи

1	2	3	4	5
6. 9 – ишлов бериш жадвали – ёрдамчи ишлаб чиқаришлар хизматларини тақсимлаш ведомости	2310	2010 2510	Цехлар ва харажат модлари бўйича 12 - ведомост	10 – журнал-ордер (12-ведомост маълумотлари бўйича)
		9110 9130	11- журнал - ордернинг аналитик ҳисоб маълумотлари, буюртмалар бўйича карточкалар	Шуни ўзи
7. Келгуси давр харажат-ларини тақсимлаш тўғрисида маълумотнома - ҳисоб-китоби	3110	2010	буюртмалар ва ишлар бўйича карточкалар (ведомостлар) цехлар бўйича 12 - ведомост	10- журнал-ордер (12 ведомост маълумотлари бўйича)
		2510	Цехлар ва харажат модлари бўйича 12- ведомост	Шуни ўзи
8. 13 – ишлов бериш жадвали – расшировка варақалар	5010,6010, 4420-4490 4810-4890 ва бошқалар	2310	Буюртмалар ва иш турлари бўйича карточкалар, ведомостлар, цехлар бўйича 12-ведом	Шуни ўзи
	2510	2510	Цехлар ва харажат модлари бўйича 12 - ведомост	Шуни ўзи
9. Машина ва ускуналарни асраш ва фойдаланиш бўйича харажатларни тақсимлаш ведомости	2510	2010 2310	Буюртмалар ва ишлар бўйича карточкалар, ведомостлар, цехлар бўйича 12- ведомост	10- журнал-ордер (12-ведомост маълумоти бўйича)
		2610	Бракнинг калькуляция ведомостлари ва цехлар бўйича 12- ведомост	Шунинг ўзи

1	2	3	4	5
10. Умумишлаб чиқариш харажатларини тақсимлаш ведомости	2510	2010 2310 2610	Шунинг ўзи	Шунинг ўзи
11. 14 - vedo- most ёки брак- нинг норматив таннархини калькуляция ведомости	2610	2010	Буюртмалар ва ишлар бўйича карточкалар (ведомостлар) цехлар бўйича 12-ведомость	Шунинг ўзи
		1010	10-ведомост, материаллар ҳисобининг ом- бор карточкаси	Шунинг ўзи
		6710	ҳисоблаш ведомости	Шунинг ўзи

Юқорида келтирилган моддалар бўйича харажатлар режалаштирилади, демак бухгалтерия ҳисоби ҳам ташкил этилади. 12- ведомост шахмат шаклида бўлиб тегишли графаларига счетлар бўйича хўжалик муомалаларининг суммаси ёзилади.

1- модда 2510- счетнинг дебети фақат 02- счетнинг кредити билан корреспондентланади; 2 - модда - 1000, 6520, 6710, 8910, 2310 ва бошқа счетларнинг кредити билан. Ведомостнинг бундай тузилиши харажатлар таркибини таҳлил қилиш, бухгалтерия ҳисобини тўғри юритилишини назорат қилиш имкониятини беради. Қуйидаги кўрсаткичларнинг мавжудлиги 12- ведомостнинг афзаллигини кўрсатади: 2510 - смети бўйича «Ой бўйича жами», «Смета бўйича ойлик», «Йил бошидан ҳақиқийси», «Смета бўйича чорак (йиллик)». Бу кўрсаткичларни таққослаш маҳсулот таннархини пасайтириш учун резервларни қидириб топиш, ортиқча харажатларга йўл қўймаслик имкониятини яратади. «Йил бошидан ҳақиқийси» кўрсаткичининг маълумоти ишлаб чиқаришни бошқариш ва унга хизмат кўрсатишни таҳлил қилиш учун фойдаланилади.

Цехлар ва завод бошқаруви бўйича ишлаб чиқариш харажатларининг синтетик ҳисоби 12 - ведомост кўрсаткичлари билан чекланади, бутун корхона бўйича эса 10- журнал - ордердан фойдаланилади. Бу журнал - ордер уч бўлимдан иборат: I- «Ишлаб чиқариш харажатлари», II- «Иқтисодий элементлари бўйича харажатлар расчети», III- «Товар маҳсулотининг таннархи».

Ишлаб чиқариш счетларининг кредити бўйича пировард оборотлар суммаси ҳар ойда 10/1- журнал - ордердан ҳисоблаб чиқарилади.

7.4. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ ВА МАҲСУЛОТ ТАННАРХИНИ АНИҚЛАШ УСУЛЛАРИ

Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш усуллари қуйидагича таснифланади:

- технология жараёнига нисбатан – буюртма, жараёнлар бўйича;

- калькуляция объектлари бўйича – детал, узел, маҳсулот, бир турдаги маҳсулотлар гуруҳи, жараён, ишлаб чиқариш, буюртма;

- харажатларни назорат қилишни таъминлаш усули бўйича – олдиндан назорат қилиш усули – норматив усули ва кейинги назорат билан харажатларни жорий ҳисоби.

Буюртма усулидаги ҳисоб. Бу усулдан қуйидаги хусусиятларга эга бўлган ишлаб чиқаришларда фойдаланилади: деталлар ва узелларни йиғиш йўли билан маҳсулот тайёрланса; технологик жараён цехлар орасида узвий боғланган бўлса; тайёр маҳсулотни технологик занжирдаги охириги цех чиқарса. Ишлаб чиқариш харажатлари олдин цехлар бўйича йиғилади, кейин бутун корхона бўйича жамланади ва барча цехларда қилинган харажатлар суммаси бўйича маҳсулот бирлигининг таннархи ҳисобланади.

Буюртма усулида бухгалтерия ҳисоби ва калькуляция объекти бўлиб маълум миқдордаги маҳсулотни ишлаб чиқариш буюртмаси ҳисобланади. Аналитик ҳисобда ишлаб чиқариш харажатлари буюртма бўйича белгиланган калькуляцион харажат моддалари доирасида гуруҳланади.

Ишларни бажариш учун ўта муҳим ҳужжат бўлиб буюртмачи (тўловчи) ва ишлаб чиқарувчи (мол юборувчи) ўртасида маҳсулот ишлаб чиқариш (жўнатиш) учун тузилган шартнома ҳисобланади. Бунда қуйидагилар ойдинлаштирилади: шартнома (буюртма) объекти, унинг сифат таърифи, маҳсулотнинг ҳажми (миқдори), юқлаб жўнатиш муддати, шартнома баҳоси, махсус шартлари (хом ашё, меҳнатга ҳақ тўлаш нархлари ўзгарганда бошқа ҳолларда харажатларни индексация қилиш), ҳисоб – китоб шакллари ва бошқалар.

Буюртма усулида ҳисоб юритиш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш якка ва майда серияли ишлаб чиқаришларда қўлланилади. Кемалар қуриш, турбиналар тайёрлаш, оғир транспорт воситаларини таъмирлаш ва шунга ўхшаган маҳсулотларни ишлаб чиқариш якка ишлаб чиқаришга киради.

Якка ишлаб чиқаришда бир маҳсулотни тайёрлаш ёки майда серияли (5-10) маҳсулот ишлаб чиқариш учун буюртма очилади. Шундай қилиб, буюртма усулида ҳисоб ва калькуляция объекти бўлиб номери белгиланган буюртма ҳисобланади.

Буюртмачи билан тузилган шартномага асосан буюртма очилади. Бундан ташқари, корхонанинг бир цехи иккинчи цехи ёки бўлимига маҳсулот тайёрлайдиган ёки хизмат бажарадиган завод ичидаги буюртмалар ҳам мавжуд.

Завод ичидаги буюртмалар бир марталик ва йиллик бўлиши мумкин (масалан таъмирлаш цехига асосий ишлаб чиқариш асбоб – ускуналарини таъмирлаш буюртмаси). Айрим йирик серияли ва кўплаб ишлаб чиқарадиган машинасозлик ва енгил саноат ишлаб чиқаришларида буюмлар ва деталлар бўйича ҳисобга олиш учун йиллик буюртмалар қўлланилади.

Буюртмада қандай буюмлар тайёрланиши, қанча ва қайси цехлар томонидан қайси муддатга тайёрланиши кўрсатилади. Буюртма махсус бланкаларда расмийлаштирилиб, буюртмани бажаришда нечта цех қатнашадиган бўлса, шунча нусха ёзилиб бухгалтерияга юборилади. Маълумки, ҳар бир буюртмага тартиб номер белгиланади ва у барча тўғри ишлаб чиқариш харажатлари бўйича тузиладиган ҳужжатлар (лимит – забор карталар, талабномалар, маршрут варақалари ва буюртмани бажариш бўйича бошқа ҳужжатлар) га ёзиб қўйилади.

Харажатлар буюртмалар бўйича материалларни, иш ҳақини ва шунга ўхшаганларни тақсимлаш жадвалларида гуруҳланади.

Буюртманинг таннархи буюртма очилган кундан бошлаб битганга, ёпилганга қадар қилинган ишлаб чиқариш харажатларининг йиғинди суммаси билан аниқланади.

Демак, буюртма усулида ҳисоб юритилганда ҳисобот калькуляцияси буюртма бўйича барча ишлар бажарилгандан сўнг тузилади. Бу эса буюртма усулида ҳисоб юритишнинг камчилиги ҳисобланади, айниқса, агар буюртма бир неча ой давомида бажариладиган бўлса, ва бу вақтнинг ичида бир қанча машина, станоклар ва бошқаларда буюртмалар қисман бажарилган бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда қисман бажарилган буюртманинг таннархи аниқланади. Қисман бажарилган буюртмаларнинг таннархи шартли равишда, техник шароитлар ўзгаришини инобатга олган ҳолда, шунга ўхшаган олдин ишлаб чиқарилган буюмларнинг режа ёки ҳақиқий таннархида белгиланади. Буюртма бўйича ишнинг тугатилиши бажарилган тайёр буюмлар ва ишларни топшириш ҳужжати (накладной, далолатнома) да акс эттирилади.

Мисол 1) 256 – буюртма бўйича 100 дона вентиляторларни тайёрлаш учун март ойида 53800 сўм сарфланган (карточкадан кўришиб турибди). Шунинг учун 1- апрелга тугалланмаган ишлаб чиқариш таннархи калькуляция моддалари бўйича 300 сўм, чиқиндилар қийматини олиб ташлаганда 53800 сўмни ташкил этади.

2) Механик ва йиғув цехлари бўйича апрел ойида материаллар, иш ҳақи, умумишлаб чиқариш харажатларини тақсимлаш жадваллари ва ведомости ҳамда брактдан кўрилган йўқотишлар расчетига асосан 256 - буюртманинг карточкасида 1 - цех бўйича 126000 сўм, 2 - цех бўйича 144700 сўм, жами 270700 сўм кўрсатилган.

3) Ой бошига қолган тугалланмаган ишлаб чиқариш ва ҳисобдан чиқарилган чиқиндилар қийматини инобатга олган ҳолда вентиляторлар сериясини таннархи 323700 сўмни ташкил этди. 256 – буюртманинг ишлаб чиқаришни ҳисобга оладиган карточкаси маълумоти бўйича («Ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархи» графаси) ҳисобот калькуляцияси тузилади.

Бир дона буюртманинг таннархи (3237 сўм) буюртма бўйича қилинган харажатлар суммасини ишлаб чиқарилган буюмлар миқдорига бўлиш йўли билан топилади.

Ҳар бир калькуляция моддаси суммасини ишлаб чиқарилган буюмлар миқдорига бўлиш йўли билан бир дона буюртмага тўғри келадиган харажат моддалари суммаси аниқланади. Ҳақиқий таннарх билан режа таннархини таққослаш йўли билан оғиши аниқланади. Бизнинг мисолимизда бир дона вентиляторнинг ҳақиқий таннархи 194 сўмга камайган (271 сўм 77 тийин). Бу 5,99% ни ташкил этади. Калькуляциянинг ҳар бир моддаси бўйича режа нормадан оғишишини аниқлаш керак. Шу йўл билан таннархга ижобий ва салбий таъсир этувчи сабаблар аниқланади. Лекин, бу ишлар фақат буюртмаларни ишлаб чиқариши тугагандан сўнг бажарилади ва шунинг учун ишлаб чиқариш резервларини қидириб топиш бўйича бу усул самара бермайди. Бу ҳол ишлаб чиқаришда харажатларни норматив усулида ҳисобга олиш йўли билан буюртма усулида ҳисоб юритишни такомиллаштиришни тақозо этади.

Қуйида 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» смети бўйича ишлаб чиқаришни ҳисобга олиш карточкасини келтирамиз (84-бетга қаралсин).

Завод бўйича вентиляторларнинг ҳисобот калькуляцияси
200 – йил
декабр ойи учун

256 – буюртма

сўм

Калькуляция моддалари	100 дона вентилятор- га сарф- ланган харажатлар	1 дона вентиля- торга сарфлан- ган харажат		Натижа	
		ҳисобот бўйича	режа бўйича	тежал- ган	ортиқ- ча ха- ражат
Асосий материаллар	142300	1423	1500	73	-
Қайтарилган чиқитлар	-800	-8	-10	-2	-
Чиқитдан ташқари материаллар	141500	1415	1490	75	-
Ёрдамчи материаллар	500	50	50	-	-
Транспорт-тайёрлов харажатлари	5900	59	64	5	-
Ишлаб чиқариш ишчилари иш ҳақи	87700	877	918	41	-
Бракдан йўқотишлар	7700	77	-	-	77
Умум ишлаб чиқариш харажатлари	75900	759	909	150	-
Жами	323700	3237	3431	271	77

Дастлабки ҳужжатларга ишлов беришда электрон ҳисоблаш машиналаридан фойдаланилганда ишлаб чиқариш ҳисобининг карточкиси юритилмайди, чунки 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» смети бўйича алоҳида ёпилган ва ҳаракатдаги буюртмаларга машинограмма – оборот ведомости тузилади.

Жараёнлар бўйича харажатлар ҳисоби ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш усули. Бу усул ишлов берилаётган хом- ашё изчиллик билан бир неча алоҳида, мустақил ишлов бериш жараёнларни ўтганидан сўнг тайёр маҳсулот бўладиган тармоқларда қўлланилади.

Охирги жараёндан ташқари ҳар бир жараён ниҳоясига етказилган хомашёга ишлов бериш фазаси бўлиб, унинг натижасида корхона пировард тайёр маҳсулот эмас, балки ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулот олади. Олинган ярим тайёр маҳсулот нафақат ишлаб чиқаришнинг кейинги жараёнларида фойдаланилади, балки бутловчи буюм ва ярим тайёр маҳсулот сифатида бошқа корхоналарга сотилиши ҳам мумкин.

Жараёнлар бўйича харажатларни ҳисобга олиш усули кўпинча металлургия, тўқимачилик, ёғочга ишлов бериш ва саноатнинг шунга ўхшаш бошқа тармоқларида қўлланилиши мумкин.

Ишлаб чиқариш ҳисобининг карточкаси
2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счети
Буюртма 200_йил 20-мартда очилди
Буюртма 200_йил 15-апрелда ёпилди

Микдори – 100 дона
256 буюртма

сўм

Калькуляция моддалари	Дебет						Кредит			
	ишлаб чиқариш харажатлари						ҳисобдан чиқарилиши		Кредит	
	март	апрел	жами	ой	қайтарили-	қайтарили-	ой	қайтарили-	тайёр	
	1-цех	2-цех	1-цех	2-цех	жара- жат	буй- ича	қайтарили- ши, чиқит, брак	қайтарили- ой ши, чиқит, брак	маҳсулот таннархи	
Материаллар:										
асосий	16400	-	35200	90700	142300	03		300 04	500	141500
ёрдамчи	-	-	-	5000	5000	-		-	-	5000
Транспорт-тайёрлов харажатлари	800	-	1500	3600	5900	-		-	-	5900
Ишлаб чиқариш ишчилари иш ҳақи	18900	-	45800	23000	87700	-		-	-	87700
Харажатлар:										
Умумишлаб чиқариш	17700	-	35800	22400	75900	-		-	-	75900
Бракдан йўқотишлар	-	-	7700	-	7700	-		-	-	7700
Жами	53800	-	126000	144700	324500			300	500	323700

Бу ишлаб чиқаришларнинг қилган жаражатлари бир турдаги буюмлар, калькуляция моддалари ва жараёнлар бўйича ҳисобга олинади. Чунончи, қора металлургияда жараёнлар бўлиб чўян эритиш (домен цехи), пўлат эритиш (пўлат эритиш цехи), прокат (прокат цехи) – пировард маҳсулот ҳисобланади. Ёғочга ишлов бериш саноатида – ёғочга ташқи ишлов бериш (арралаш, тахта, брускалар), тайёр буюмлар (эшик, дераза ва ш. қ.) тайёрлаш.

Жаражатларни жараёнлар бўйича ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш тартиби барча корхоналарда бир хил эмас. Айрим корхоналарда тўғри жаражатлар бухгалтерия ҳисобида алоҳида ҳар бир жараён бўйича акс эттирилади, хомашёнинг дастлабки қиймати эса фақат биринчи жараён маҳсулоти таннархига киритилади. Пировард маҳсулотнинг таннархи барча жараёнлар жаражатлари суммасидан иборат бўлади (маҳсулот қиймати оралиқ жараёнларида калькуляция қилинмайди).

Цехлар (жараёнлар) ичида ва улар орасидаги ярим тайёр маҳсулотлар ҳаракати устидан назоратни тезкорлик ва натура шаклида счетларга ёзмасдан бухгалтерия бажаради. Жаражатларни жараёнлар бўйича ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш усулининг бундай вариантини ярим тайёр маҳсулотсиз дейилади.

Мисол. Корхона уч жараёндан ташкил топган. Режалаштирилган ва ҳақиқий ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми – 400 дона. Белгиланган норма бўйича 1- цехга жўнатилган хомашё ва материаллар қиймати 30000 сўм, ишлов бериш учун 16000 сўм иккинчи жараён томонидан ишлов бериш учун 14000 сўм, учинчи жараён томонидан эса – 20000 сўм сарфланган.

Жараёнлар бўйича таннарх қуйидагича:

$$1\text{- жараён} - 46000:400 = 115 \text{ сўм}$$

$$2\text{- жараён} - 14000:400 = 35 \text{ сўм}$$

$$3\text{- жараён} - 20000:400 = 50 \text{ сўм}$$

$$\text{жами } 80000:400 = 200 \text{ сўм}$$

Маҳсулотнинг бир бирлигининг ҳақиқий таннархи 200 сўмга тенг (80000 : 400).

Ишлаб чиқаришга қилинган харажатларни счетларда акс эттирилиши (ярим тайёр маҳсулотсиз вариант), сўм

2010 «Асосий ишлаб чиқариш» (01 - цех) 2810-«Омбордаги тайёр маҳсулот

Д-т	К-т	Д-т	К-т
1) Хомашё ва материаллар - 30000	5) Биринчи жараённинг харажати ўтказилди 46000	→	46000
2) Ишлов бериш харажати - 16000			
2010 «Асосий ишлаб чиқариш» (02 - цех)			
Д-т	К-т		
3) 2-жараённинг ишлов бериш харажати - 14000	5) 2-жараённинг харажати ўтказилди 14000	→	14000
2010 «Асосий ишлаб чиқариш» (03 - цех)			
Д-т	К-т		
4) 3-жараённинг ишлов бериш харажати - 20000	5) 3-жараённинг харажати ўтказилди 20000	→	20000
Жами 80000			

80000 сўм тайёр маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи

Ишлаб чиқаришга қилинган харажатларни счетларда акс эттирилиши (ярим тайёр маҳсулот варианты)

а) 2110 «Ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотлар» сечитдан фойдаланилган ҳолда, сўм

2110 «Ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулот»		2110 «Ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулот»	
Д-т	К-т	Д-т	К-т
2010 «Асосий ишлаб чиқариш» (01 - цех)		2010 «Асосий ишлаб чиқариш» (02 - цех)	
1) Материаллар қиймати -30000	3) Ярим тайёр маҳсулот омборга ўтказилди	4) 2-цехга ўтказилган ярим тайёр маҳсулот таннархи-46000	
2) Ишлов бериш қиймати -16000	46000 → 46000		
2010 «Асосий ишлаб чиқариш» (03 - цех)		2810 «Омбордаги тайёр маҳсулот»	
Д-т	К-т	Д-т	К-т
4) Омбордан олинган 1-жараённинг ярим тайёр маҳсулотининг таннархи -46000	6) Ярим тайёр маҳсулот омборга ўтказилди	7) 3-цехга ўтказилган ярим тайёр маҳсулот таннархи 60000	
5) Ишлов бериш харажати -14000	60000 → 60000		
2010 «Асосий ишлаб чиқариш» (03 - цех)		2810 «Омбордаги тайёр маҳсулот»	
Д-т	К-т	Д-т	К-т
7) Омбордан олинган 2-жараённинг ярим тайёр маҳсулотининг таннархи 60000	9) Тайёр маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи ҳисобдан чиқарилди		
8) Ишлов бериш харажати -20000	80000 → 80000		

Жараёнлар бўйича харажатларни ҳисобга олиш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш усулида ярим тайёр маҳсулотли варианты ҳам қўлланилади. Бунда нафақат пировард маҳсулотининг, балки ҳар бир жараён маҳсулотининг таннархи ҳисобланади. Бундай ҳолларда 2110 «Ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотлар» сечитини қўллаб (биринчи усул) ва бу сечитни қўлламадан (иккинчи усул) ҳисоб юритиш мумкин.

Биринчи усулда ҳар бир жараёнда (охирги жараёндан ташқари) ишлаб чиқарилган маҳсулот (2110 сечитга) омборга топширилиб, иккинчи жараён учун омбордан сарфланади. Иккинчи усулда 2110- сечити қўлланилмайди.

2110 «Ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотлар» сечити қўлланилмаганда бир жараённинг харажатлари кейинги жараёнга берилганда биринчи жараён бўйича ишлаб чиқариш харажатлари сечити кредитланиб иккинчи жараён

харажатларини ҳисобга оладиган асосий ишлаб чиқариш смети дебетланади. Аналитик ҳисобда олувчи ва ўтказиб берувчи цехларнинг номи кўрсатилган бўлади.

Ярим тайёр маҳсулот варианты ҳисобини қўллаётган корхоналарда тайёр маҳсулотнинг таннархи олдинги жараёнлардаги ярим тайёр маҳсулотларнинг таннархи ва охириги жараённинг харажатларидан ташкил топади, яъни бир хилдаги харажатларнинг ўзи ярим тайёр маҳсулотнинг таннархида бир неча марта такрорланади. Корхона харажатларни ҳисобга олишдаги бундай қатламланиш завод ичидаги айланма дейилиб, харажатларни корхона бўйича жамлаб чиқишда чиқариб ташланиши керак. Бизнинг мисолимизда 2010 – синтетик смети бўйича харажатлар 186000 сўмни (46000 + 60000 + 80000) ташкил этади, завод ичидаги айланма эса – 106000 сўм (46000 + 60000). Бу ишлаб чиқариш харажатларини ярим тайёр маҳсулотли вариантини камчилиги бўлиб ҳисобланади. Бу усулнинг афзаллиги шундан иборатки, у алоҳида жараёнлар бўйича маҳсулот таннархини аниқлаш имкониятини беради, маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи билан режа ёки норматив таннархи орасидаги оғишиш қайси жараёнда содир бўлганлиги ва унинг сабабларини аниқлаш мумкин бўлади. Ҳар бир жараён маҳсулотини четга сотувчи корхоналар харажатлар ҳисобининг ярим тайёр маҳсулотли вариантини, қолганлари эса – ярим тайёр маҳсулотсиз вариантини қўллайди.

б) 2110 «Ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотлар» сметида фойдаланмасдан ҳисоб юритиш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш усули

2010-смети (01-цех)		2010-смети (02-цех)		2010-смети (03-цех)		2810-смети	
Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т
1)Ма- тери- аллар- нинг қий- мати 30000	3) 2- цехга берилган ярим тайёр маҳсу- лотнинг таннархи 46000 →	3) 1- цехдан олинган ярим тайёр маҳсу- лотнинг таннар- хи 46000	5) 3- цехга берилган ярим тайёр маҳсулот нинг таннархи 60000 →	5) 2- цехдан олинган ярим тайёр маҳсу- лотнинг таннархи 60000	7)Ом- борга топши- рил- ган маҳсу- лот- нинг ҳақи- қий тан- нархи 80000 →	7)Ом- борга қабул қил- линган маҳсу- лот- нинг ҳақи- қий тан- нархи 80000	
2)Иш- лов бериш хара- жати 16000		4)Иш- лов бериш хара- жати 14000		6) Ишлов бериш харажати 20000			
46000	46000	60000	60000	80000	80000	80000	

Шундай қилиб, ҳар бир корхонада технологик жараён ва калькуляция объектлари технологик ҳужжат ва смета билан олдиндан белгиланган бўлади. Ишлаб чиқаришни ташкил этишда ишлаб чиқариш тўғрисидаги ахборотни йиғиш усулини танлаб олиш алоҳида аҳамиятга эга.

Маҳсулотнинг сермеҳнатлилигини пасайтириш, замонавий техника ва технологияларни қўллаш, тартиб ва интизомни мустаҳкамлаш, режалаштиришни такомиллаштириш, меҳнатни илмий асосда ташкил этишнинг илғор шаклларини қўллаш вазифаларини бажариш ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олишнинг норматив усулидан фойдаланишни тақозо этади.

Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоби ва маҳсулот таннархини ҳисоблашнинг норматив усули. Хўжаликда материал, меҳнат ва молия ресурсларидан нораціонал фойдаланишни ўз вақтида олдини олиш, ишлаб чиқаришдаги ички резервларни қидириб топиш, ички хўжалик ҳисоби натижаларини аниқлаш, ишлаб чиқариш харажатларини норматив усулида юритишнинг вазифалари бўлиб ҳисобланади. Бу усулнинг асосида маҳсулот, ишлар ва хизматларнинг бир бирлигига сарфланадиган, техник жиҳатдан асосланган иш вақтини, материал қийматликларни ва пул маблағларини харажат нормаси ётади. Ишлаб чиқариш харажатларининг нормалари – бу бошқаришнинг асосий қуролидир. Улар корхонанинг техник ва ташкилий ривожланишини акс эттиради, унинг иқтисодиётга ва фаолиятини пировард натижасига таъсир қилади. Нормалар ҳаракат қилиш муддатига ва ҳисоблаш вақтига қараб жорий ва режали бўлади.

Сменали ишлар режасини тузиш, иш жойларига материалларни жўнатиш, бажарилган ишлар учун меҳнат ҳақи тўлаш жорий ва ҳозир (ҳар бир ҳисобот оyi давомида) фойдаланилаётган нормаларга асосан амалга оширилади. Улар асосида детал, узел ва маҳсулотлар бўйича ҳар ойда норматив таннархи тузилади.

Режали нормалар чораклик ва йиллик режаларда назарда тутилиб, ташкилий – техник тадбирларни ишлаб чиқаришга тадбиқ этишдан кўриладиган самараларни ҳисобга олган ҳолда режалаштирилган даврда кутилаётган нормалар асосида (корхонанинг техпромфинпланини, бизнес режасини тузишда) ҳисоблаб чиқилади.

Жорий нормаларнинг афзаллиги кўриниб турибди. Шунинг учун уларни узлуксиз қайтадан кўриб чиқиш, корхонанинг ишлаб чиқариш воситаларига бўлган эҳтиёжларини аниқлаш усулларини такомиллаштириш ва хом ашё, материал, ёқилғи, электроэнергия, шунингдек ускуналар, машина ва механизмлардан фойдаланиш нормативларини такомиллаштириш йўли билан фан ва техниканинг охириги ютуқлари даражасида сақлаб туриш керак.

Ҳақиқий ишлаб чиқариш харажатларини тасдиқланган жорий нормативлар билан таққослаб корхона фаолияти таҳлил қилинади, ички ишлаб чиқариш резервлари аниқланади, улардан фойдаланиш йўллари белгиланади, навбатдаги ҳисобот йили учун харажатларнинг янги нормативлари ишлаб чиқилади. Шу боисдан маҳсулотнинг бир бирлигига тўғри келадиган жорий норма харажатларидан ҳақиқий ишлаб чиқариш харажатларини ўзгаришини ҳисобга олиш зарурияти вужудга келади. Жорий норма харажатлари қуйидаги сабабларга кўра ўзгариши мумкин: янги технология жорий этилганда, рационализаторлик таклифлар амалга оширилганда, ташкилий – техник тадбирлари амалга оширилганда, конструкциялар, деталлар, узеллар ва маҳсулотлар сифати оширилганда, шунингдек технология операциялари қисқариши натижасида, меҳнат унумдорлиги ошганда, қиммат материаллар арзон материаллар билан алмаштирилганда ёки зарур материаллар бўлмай қолса, уларни қимматроқ материал билан алмаштирилганда. Бу фактлар қуйидагилар кўрсатилган ҳолда махсус ҳужжат (нормаларни ўзгариши тўғрисидаги хабарнома) да акс эттирилади: ўзгаришларнинг сабаби ва айбдорлари, харажат моддалари, цехлар, технологик операциялар, узеллар, буюмлар номерлари, уларнинг фоиз ва сумма кўрсаткичлари. Кўпинча бу норма ўзгаришлари янги ҳисобот даври бошида содир бўлади, шунинг учун ой бошига қолган тугалланмаган ишлаб чиқариш харажат моддаларининг қолдиқлари албатта қайтадан ҳисоблаб чиқилади.

Норма ўзгаришларини тўғри ва ўз вақтида ҳисобга олиш корхона раҳбарларига ташкилий – техник тадбирлари, янги техника ва технологияни тадбиқ этиш, меҳнат унумдорлигини ошириш режаларини бажарилиши устидан назорат қилиш, шунингдек, агар ўзгариш харажатларни ошиши томонига содир бўлса, бу камчиликларни бартараф этиш имкониятини беради.

Нормаларни ўзгариш хабарномаси қуйидаги бўлимлар томонидан расмийлаштирилади:

- а) материал харажатлари бўйича – технология бўлими;
- б) моддий ресурсларнинг нархларини ўзгариши бўйича – режа бўлими;
- в) иш вақти нормасини ишлаб чиқариладиган буюм учун белгиланган нормасини, хизмат кўрсатиш ва нархлар ўзгариши бўйича – меҳнат ва иш ҳақи бўлими;
- г) детал, узел, ярим тайёр маҳсулотларни ишлатиш ўзгаришлари бўйича – конструкторлик бўлими;
- д) ёқилғи ва энергия харажатлари нормаларини ўзгариши бўйича – бош энергетика хизмати.

Нормаларнинг ўзгариши технологик ва техник ҳужжатларига хабарнома келиб тушган вақтда киритилади, норматив таннархига эса хабарнома олингандан кейинги ойнинг бошига киритилади. Ўзгаришларнинг сабаблари мақсулот таннархини пасайтириш топшириқларини ҳисоблаб ҳақиқатда қўлланиладиган техник – иқтисодий омилларнинг асосий гуруҳлари бўйича кодланади:

I. Ишлаб чиқаришнинг техник даражасини ошириш.

II. Ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этишни яхшилаш.

III. Ишлаб чиқариш ҳажми ва структураларини ўзгариши.

IV. Табиий ресурслардан фойдаланишни яхшилаш.

V. Ишлаб чиқаришни ривожлантириш.

Корхонада норматив калькуляцияни ишлаб чиқиш учун режа – иқтисод бўлими қошида норматив бюро (гуруҳ) ташкил этилади. Бу ерга тегишли бўлинмалардан норма ва нормативлар келиб тушади, норматив ахборотлар фонди тузилади, норматив калькуляция, нормаларни ўзгариши тўғрисида ҳисобот, нормалардан оғишиш расчети ва ҳисоботи тузилади.

Норматив калькуляция детал, узел ва мақсулотлар бўйича тузилиб, уларнинг маълумотлари қуйидаги мақсадлар учун фойдаланилади: буюмларнинг аниқ турлари бўйича ҳақиқий таннарх ҳисоблаш учун, тугалланмаган ишлаб чиқаришни баҳолаш ва брак мақсулотини таннархини ҳисоблаш учун.

Детал, узеллар бўйича норматив таннарх фақат тўғри харажатлар (материаллар, иш ҳақи) бўйича тузилади, мақсулот учун эса – ишлаб чиқариш таннархининг барча моддалари бўйича тузилади.

Ишларни ва ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини норматив усулида юритганда корхона бўлимлари орасида бурчларни тақсимлаш намунали рўйхатини келтирамиз:

1. Конструкторлик бўлими. Деталлар ва йиғмалар чизмаларини ишлаб чиқади: деталларни ўзаро алмашиш карталари; детал ва узелларни махсуслаштириш.

2. Технология (техник) бўлими. Деталларни ўтиш маршрутларини ишлаб чиқади: ускуналари турлари; кесиш режими; инструмент ва назорат – ўлчов асбоблари; хомашё, материаллар ва бутловчи буюмларнинг харажат нормалари, ишлар разряди; донали ва тайёрлов – хотима вақтини белгилайди; технологик карталари ва бичиш карталари (лимити) ни тузади. Бу бўлим қошида металл прокат харажатлари нормаларини ишлаб чиқадиган, буюмлар бўйича харажатлар нормаларини белгилайдиган, турли материал ва ярим тайёр мақсулотга бўлган эҳтиёжни белгилайдиган, нормадан оғишиш ва уларни ўзгариши сабаблари, айбдорлари ва ташаббускорлари кодини ишлаб чиқадиган бюро ташкил қилинади.

3. Меҳнат ва иш ҳақи бўлими. Вақт ва ишлар разряди, баҳолари, ходимлар сони ва штатлар бўйича операцион – нормалаштирилган карталар ишлаб чиқади. Бу бўлим қошида меҳнат нормативлари бюроси ташкил этилиб, у деталлар, буюмлар ва бутун маҳсулотлар бўйича нормативлар ва ўзгаришлар ва оғишишлар бўйича кодлар ишлаб чиқади.

4. Маркетинг бўлими. Зарур ҳажмдаги ва турдаги товар – материал қийматликлари билан узлуксиз ва бир меъёрда таъминлаб туради. Лимит – забор карталар ёзади. Омборларни нормал ишлашини, ўлчаш – тортиш ускуналари билан таъминланишини назорат қилади. Материаллар бўйича номенклатура – ценник ишлаб чиқади.

5. Техник назорат бўлими. Брак маҳсулоти классификаторини ишлаб чиқади, детал, узел ва маҳсулотлар тайёрлашда назорат (текшириш) нуқталарини ўрнатади. Қабул қилинаётган хомашё, материаллар, ярим тайёр маҳсулотлар устидан назорат қилади, бракнинг сабаблари ва айбдорлари кодини ишлаб чиқади.

6. Режа – иқтисодий бўлим. Маҳсулот бўйича режа калькуляциясини (бухгалтерия ва моддий техника таъминоти бўлими билан бирга) материалларга номенклатура – ценник тузади, эгри харажатлар фоизини ҳисоблаб чиқади. Бу бўлим қошида йиғма нормативлар бюроси тузилиб, у калькуляция моддалари бўйича калькуляция нормативларини ишлаб чиқади; нормадан оғишиш ва нормаларнинг ўзгариш суммаларини, уларни сабабларини таҳлил қилади; корхонанинг бошқа бўлимлари билан биргаликда келгуси ҳисобот оyi учун норматив калькуляциясини тузади.

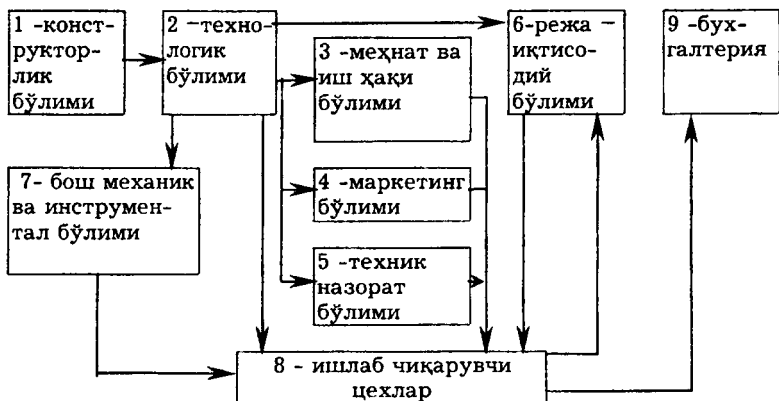
7. Бош механик ва инструментал бўлими. Ёқилғи ва барча турдаги энергия харажатлари нормасини ишлаб чиқади; инструментлар харажатлари нормасини ишлаб чиқади; норманинг ўзгариш сабаблари кодини ишлаб чиқади.

8. Ишлаб чиқарувчи цехлар. Техник ҳужжатлар, барча турдаги хомашё, товар – моддий қийматликлар, инструментлар, норма бўйича ускуналар, штатлар ва норма бўйича иш ҳақи, эгри харажатлар бўйича харажатлар нормалари билан таъминланади. Корхона бухгалтериясига ишлаб чиқариш харажатлари ва ҳисобланган иш ҳақи бўйича ҳужжатларни топширади, материал ҳисоботини тузади.

9. Бухгалтерия. Дастлабки ҳужжатларга асосан норма, нормадан оғишиши ва нормани ўзгариши бўйича бухгалтерия ҳисобини юритади. Нормадан оғишиши ва нормани ўзгариши индексларини ҳисоблаб чиқади. Материаллар бўйича калькуляция тузишда қатнашади, шунингдек таннархни таҳлил қилади (93-бетга қаралсин).

Корхонада ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини норматив усулида юритганда режа, норматив ва ҳисобот калькуляцияларидан фойдаланилади. Ўз таркиби бўйича улар бир хилда бўлиб режалаштириш ва таннархни ҳисобга олиш бўйича тармоқлар йўриқномаларида назарда тутилган намунали номенклатурасига мос келиши керак. Маҳсулот ишлаб чиқаришда белгиланган нормалардан фойдаланиш устидан назоратни бухгалтерия ҳисоби амалга оширади.

1- чизма. Норматив усулида корхона бўлимларининг ўзаро алоқасини чизмаси

Харажатларни норматив усулида ҳисобга олишнинг хусусияти харажатлар устидан жорий ва олдиндан назорат қилиш имкониятидир. Айнан бир ҳужжатлар бўйича хомашёлар, материаллар, ёқилгилар жўнатилади, белгиланган харажат нормалари бўйича иш ҳақи ҳисобланади (лимит - забор карталари, маршрут карталари, нарядлар; уларда лимит, материал харажатларининг нормалари, меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича вақт нормаси, нархи қўйилади); бошқа харажатлар бўйича - омбордан материал қийматликларни жўнатиш расмийлаштирилади, амалдаги нормалардан ошиб кетганда иш ҳақи ҳисобланади («нормадан оғишиши» белгиси билан талабномалар, нарядлар ёки иш ҳақи бўйича қўшимча ҳақ тўлаш варақалари). Муомалалар амалга ошмасдан туриб бу ҳужжатлар ишлаб чиқариш жараёнини, унинг харажатларини назорат қилувчи шахслар (цех бошлиғи, бош инженер) томонидан имзоланиши керак. Бу ҳужжатларда албатта нормадан оғишишлар сабабларининг коди ва айбдорлари кўрсатилади. Нормалардан оғишиш натижасидаги тежалган суммани бухгалтерия лимит - забор картаси

ёпилгандан кейин, ҳисобланган иш ҳақи суммасини, ишлаб чиқаришни бошқариш билан боғлиқ бўлган умумишлаб чиқариш ва бошқа харажатларни тақсимлашда аниқлайди.

Нормалардан оғишиши маҳсулот ишлаб чиқариш технологиясига, хомашёлар, материаллар меҳнат харажатлари ва шу кабилар нормаларига қандай итоат қилаётганлигини кўрсатади.

Бу оғишишлар ижобий, харажатлардан тежалганини кўрсатадиган ва салбий-харажатларни ортишини кўрсатадиганга бўлинади.

Ижобий оғишиш – бу металлларни кесиб ишлатишда, хомашёлардан чиқит чиқармай тўлиқ фойдаланишда, меҳнат унумдорлигини оширишда, деталларга ишлов бериш вақтини камайтиришда ва уларни йиғишда эришилган тежашдир.

Салбий оғишиш – бу дастлабки ишлов беришда хомашё ва материаллардан нормадан ортиқча сарфлаш, чиқитларни кўпайиши, нормативларда назарда тутилмаган технологик ишларни бажариш натижасида ортиқча сарфланган меҳнат ҳақи ва бошқалардир.

Нормалардан оғишиш ҳужжатларида оғишишларнинг сабаблари ва ташаббускорлари кодини мавжудлиги бухгалтерияга ой давомида белгиланган муддатларда корхона раҳбарларига нормалардан оғишишлар тўғрисида рапорт тузиб топшириш имкониятини беради. Корхона раҳбарлари ортиқча харажатларни бартараф қилиш ва тежаш сабабларини тарғибот қилиш чораларини кўради.

Норматив калькуляциясига, жорий ойда нормалардан оғишиш харажатларига ва ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори тўғрисидаги ахборотга эга бўлган бухгалтерия, ҳисобот оғи ҳақиқий харажатини ҳисоблаб чиқаради.

Ҳақиқий таннарх ҳисобини қуйидаги формула бўйича топади: $XТ = Нт ± Но ± Нў$, бу ерда

$XТ$ – ҳақиқий таннарх;

$Нт$ – норматив таннарх;

$Но$ – нормадан оғишиши;

$Нў$ – норманинг ўзгариши (кўпайиш ёки камайиш томонга).

Мисол. Қуйидаги маълумотлар мавжуд:

- маҳсулот бирлигининг норматив таннархи – 120 сўм;

- ишлаб чиқарилган маҳсулот – 50 дона;

- ҳисобот оғида 1200 сўмга ортиқча сарфланган;

- ҳисобот оғида 90 сўмга тежалган;

- ой бошига тугалланмаган ишлаб чиқариш 10 дона;

- 1 дона тугалланмаган ишлаб чиқаришнинг норматив таннархи 122 сўм.

Жами ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ва маҳсулот бирлигининг ҳақиқий таннархини аниқлаш талаб қилинади.

Бунда:

1. Норматив таннархи 6000 сўм (120 сўм x 50 дона)
2. Нормалардан оғишиши: тежалган 90 сўм, ортиқча харажат 120 сўм
3. Норманинг ўзгариши + 20 сўм, чунки тугалланмаган ишлаб чиқариш эски нормалар бўйича 1220 сўм (122x10), янги нормалар бўйича 1200 сўм (120x10).
4. Шундай қилиб, ишлаб чиқарилаган маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи 6050 сўм (6000+120-90+20).

Маҳсулот бирлигининг ҳақиқий таннархини ҳисоблаш учун нормалардан оғишиш ва нормаларнинг ўзгариш индексини ҳисоблаб топиш зарур.

$$\text{Индекс (\%)} = \frac{\text{Нормалардан оғишиш суммаси ёки нормаларнинг ўзгариш суммаси} \times 100}{\text{Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг норматив таннархи}}$$

Тежаш индекси - (-) 1,5% [(90 сўм x 100) : 6000 сўм]

Ортиқча харажат индекси - (+) 2% [(120 сўм x 100) : 6000 сўм]

Ўзгариш индекси - (+) 0,33% [(20 сўм x 100) : 6000 сўм]

Маҳсулот бирлигининг ҳақиқий таннархи 121 сўмни ташкил этади [120 сўм + (120 сўмдан 2%) - (120 сўмдан 1,5%) + (120 сўмдан 0,33%)=120 сўм + 2с. 40т. - 1с. 80т. + 40т.]

Шундай қилиб, ишлаб чиқариш харажатлари норматив усулининг қуйидаги асосий элементларини аниқлаш мумкин: жорий ойнинг бошига бўлган нормативлар ўзгаришларини инобатга олган ҳолда маҳсулотлар бўйича норматив калькуляцияларини тузатиш; ишлаб чиқариш харажатларини нормалари ва нормалардан оғишишлари бўйича алоҳида ҳисобга олиш; нормалар ўзгаришини ҳисобини, ҳисобот калькуляцияларини тузиш.

Норматив усулидаги ҳисоб тезкорликни ва ишлаб чиқариш харажатларини олдиндан назорат қилишни таъминлайди ва бошқарув ҳисоби талабларига тўлиқ жавоб беради. Норматив усули ғарбда кенг қўлланилаётган «стандарт - кост» тизимига тўғри келади. Бу тизим материал, меҳнат харажатлари, устама харажатлари стандартлари ва уларнинг асосида тузилган калькуляция стандартлари (нормалари) дан иборат. Ҳақиқий таннархни шаклланиши устидан назорат қилиш ва бу жараёни фаол бошқариш мақсадида ҳақиқий харажатлар суммаси стандартларга ва стандартлардан оғишишга бўлинади. Бу ахборотлар ички хусусиятга эга ва улар чоп этилмайди.

Ҳозирги вақтда ишлаб чиқариш таннархи ва давр харажатлари, молиявий фаолияти устидан алоҳида назорат ўрнатиш мақсадида Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариш харажатларининг таркиби харажатлар тўғрисидаги махсус Низом билан тартибга солинади.

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобининг кейинги тартиби норматив усули шароитида кўриб чиқилади.

7.5. ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА САРФЛАНГАН МАТЕРИАЛЛАР ҲИСОБИ

Ишлаб чиқариш харажатларида материаллар, бутловчи буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотларнинг салмоғи катта. Шунинг учун уларнинг нормаларга нисбатан ортиқ ва кам сарфланиши маҳсулот таннархига катта таъсир қилади.

Шу боисдан ишлаб чиқаришда материалларнинг фойдаланиши устидан чинакам назорат ўрнатиш муҳим аҳамиятга эга. Бухгалтерия ҳисобини шундай ташкил қилиш лозимки, унда ҳақиқий харажатларни белгиланган нормалар билан узлуксиз таққослаб тезкорлик билан маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида белгиланган нормалардан оғишишини аниқлаш имконияти бўлсин.

Ишлаб чиқаришга материаллар вазни, ҳажми, майдони ёки сонини кўрсатиб корхонада амал қилаётган нормаларга биноан, буюртмалар, буюмлар, маҳсулотнинг турлари ёки гуруҳлари, ишлар, хизматлар кодларини кўрсатиб тегишли равишда расмийлаштирилган ҳужжатларга асосан жўнатилади.

Материаллар сарфи бўйича дастлабки ҳужжатлар материаллар ҳисоби гуруҳида ишлов берилади. Материаллар сарфини харажатлар йўналиши бўйича ҳисобга олишда инвентар ва партион усулларда ҳужжатлаштириш қўлланилади.

Инвентар усулида бухгалтерия дастлабки ҳужжатлар (лимит - забор карталари, талабномалар) га асосан, нормалардан оғишишни инобатга олган ҳолда, (махсус талабномалар ёки қизил чизик тортилган лимит - забор карталарга асосан рамийлаштирилган ҳолда) бухгалтерия сарфланган материаллар қийматини ҳисоблаб чиқади.

Агар цехларда доим ой бошига ва охирига фойдаланилмаган материаллар қолса, материаллар харажати инвентар усулида ҳисоблаб топиш зарур. Демак, ишлаб чиқаришга сарфланган ҳақиқий харажатлар суммасини ҳисоблаб топишда уларнинг қолдиқларини инобатга олиш керак. Бунинг учун ҳисоб даврининг (смена, ҳафта, ой) охирида фойдаланилмаган материаллар қолдиғи инвентаризация қилинади, шундан кейин материаллар харажати аниқланади.

бошланғич қолдиққа жўнатилган материаллар қўшилиб охириги қолдиқ олиб ташланади.

Материаллар (метал, газлама ва ш. қ.) харажати ҳисобга олиш учун партион усули қўлланилади. Бунда материаллар ҳар бир бичилган партия ва бичиб бўлгандан кейин тежалган ёки ортиқча харажат аниқланади ва уларнинг сабаблари ҳамда айбдорлари белгиланади.

01 - механик цехи бўйича материал харажатларини тақсимлаш
200_ йил март ойи учун

№	Дебетланувчи счет номи	Бюджет, буюм, модда	10 - Материаллар» счeтининг кредитидан			
			1010 «Хомашё ва материаллар» норма бўйича	оғи- шиш қий	ҳақи- қий	1090 «Бошқа материаллар» норма бўйича
2010	Асосий ишлаб чиқариш	101 -электродвигател	45000	-106	44894	-
		102 - бошқалар	682	-40	692	320
		жами	45682	-146	45536	320
2510	Машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш	2 - модда				40
		3 - модда				160
		жами				200
2510	Ўмумишлаб чиқариш харажатлари	4 - модда				80
		5 - модда				120
		жами				200
2610	Ишлаб чиқаришдаги брак	Бракни тузатиш электродвигатель - 101				60
		жами				60
		Ҳаммаси	45682	-146	45536	780
						-20
						760

Бичувчиларга материаллар буюртма учун белгиланган норма бўйича берилади. Буюртма бажарилгандан сўнг сарфланган материаллар миқдори ва бичилган деталлар ҳар бир партия учун тузиладиган бичиш актига ёзиб қўйилади. Бу топшириқ бажарилгандан кейин сарфланган материалларни бирданига ҳисоблаб чиқиш имкониятини беради. Ҳақиқий сарфланган материалларни нормативлар билан таққослаб бичилган партия бўйича натижа (тежалган ёки ортиқча харажат) аниқланади. Шундай қилиб харажатлар устидан кундалик назорат ўрнатилади. Бунда бичиш натижаси ҳар бир бичувчи, ҳар бир бичиш партияси ва ой бўйича жами суммаси аниқланади. Бу, ўз навбатида, меҳнатга ҳақ тўлашнинг рағбатлантириш тизимини қўллаш имкониятини беради.

Норматив усулида материаллар харажати ҳисобини батафсилроқ кўриб чиқамиз. Материаллардан рационал фойдаланиш устидан назоратни цехнинг режа - диспетчерлик хизмати бажаради. Бунинг учун цех бўйича ой давомида материаллардан фойдаланиш тўғрисида ҳисобот тузади.

Норма бўйича сарфланган материаллар миқдорини ишлаб чиқаришга киритилган буюмларга ҳар бири учун белгиланган материаллар нормасини кўпайтириш йўли билан топилади. Масалан, 101- буюм (электродвигател) га 4Б - 50 мм лик пўлатдан белгиланган норма харажати - 700 кг, 10 донаси учун харажат 7 тоннани (700 кг x 10 дона) ташкил этади. Бундан ташқари, цехнинг режа - диспетчерлик хизмати томонидан ишлаб чиқаришда фойдаланилган сотиб олинган ва ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотлар тўғрисида ҳисоботлар тузилади. Бу қуйидаги имкониятларни беради: ишлаб чиқаришда материал қийматликлар ҳаракатини тартибга солиш; бичиш далолатномаси ва бошқа ҳужжатлар бўйича амалдаги нормалардан оғишишни назорат қилиш; цехларни детал ва материаллар билан таъминлашда содир бўладиган номутаносибликларни бартараф этиш чораларини кўриш бир цехни бошқа алоқадор цехлар билан алоқасини белгилаш ва материаллардан ортиқча фойдаланишга олиб келадиган сабабларга барҳам бериш. Ишлаб чиқаришда материаллардан фойдаланиш тўғрисидаги цехларнинг ҳисобот маълумотлари материал харажатларини тақсимлаш ведомостига қўшилади. Бу ишлов бериш жадвалининг 1- шакли бўйича тузилади (97, 98-бетларга қаралсин).

Ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитида фойдаланилган материаллар қийматини ҳисобдан чиқаришнинг бошқа усуллари ҳам фойдаланиш мумкин. Булар АВЕКО, ЛИФО ва ФИФО усуллари дидир.

АВЕКО усулида материаллар ўртача тортилган баҳода сарфланади (4- андаза «Товар - материал заҳиралари»).

ЛИФО усулида материаллар охирги кириш баҳосида сарфланади.

ФИФО усулида материаллар биринчи кириш баҳосида сарфланади.

Афзалроғи ФИФО ва АВЕКО усуллариدير.

ФИФО усули корхонага сотиб олинган материаллар қийматини камроқ зарар билан қоплаш имкониятини беради.

Чиқиндилар ҳисоби. Материалларга ишлов беришда ишлаб чиқариш чиқиндилари вужудга келади. Уларга технологик ишлов бериш натижасида ҳосил бўлган ва мазкур материалга ҳос сифатини тўлиқ ёки қисман йўқотган материал қолдиқлари киради.

Асосий маҳсулот тайёрлаш учун ёки сотиш учун ёрдамчи цехларда фойдаланса бўладиган чиқиндилар қайтарилган ёки қимматли чиқиндилар дейилади.

Ҳеч қандай истеъмол қийматига эга бўлмаган чиқиндилар (хўжалик эҳтиёжи учун ишлаб чиқаришда фойдаланилмайдиган, четга сотилмайдиган, шунингдек кўринмайдиган чиқиндилар: парланиш, қуриш, куюнди) қайтарилмайдиган дейилади.

Қайтариладиган чиқиндилар ишлаб чиқариш харажатлари суммасини камайтиради, шунинг учун улар 2010 «Асосий ишлаб чиқариш харажатлари» счегининг кредитига ва 1000-счег бўйича тегишли счегларнинг дебегига ёзилади. Чиқиндилар топширилганлиги тўғрисидаги накладнойларга асосан гуруҳлаш ведомости тузилади.

Асосий ишлаб чиқаришнинг механик цехидан қабул қилинган
чиқиндилар ведомости
200__йил март ойи учун

Цех	Чиқиндилар қаердан келди		Дебетланувчи счеглар
	Кредитланувчи счеглар	Буюртма, харажат моддалари	1010 «Хомашё ва материаллар»
01	2010 «Асосий ишлаб чиқариш»	101 - буюртма электродвигатель	172
	2010- счегининг жами		172

Нормалардан оғиниш ҳисоби. Маҳсулот таннархи бўйича режа бажарилишини назорат қилиш учун оғиниш ҳажмини, оғиниш сабабларини ва ким сабабли улар содир бўлганлигини билиш керак. Норматив усулида ишлаб чиқариш харажатларини йиғма ҳисоби ҳар бир буюм ёки бир хилдаги бир гуруҳ буюмлар бўйича ташкил этилади. Бу ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш ишлар ҳажмини анча қисқартиради.

Ишлаб чиқариш хусусиятларига қараб корхоналарда нормалар бўйича ва нормалардан оғишиш ишлаб чиқариш харажатлари ҳар хил ҳисобга олинади. Бу материал харажатларини аниқлаш усулига боғлиқ.

Оғишишлар сабаблари ва айбдорлар кодлари бўйича ҳисобга олинади. Кодларда биринчи рақам сабабини, иккинчи рақам эса оғишишлар айбдорини кўрсатади.

Қуйида нормалардан оғишишлар коддини келтирамыз

Оғишишлар сабаби		Оғишишлар айбдорлари	
номи	код	номи	код
Материаллар алмашиши	0	Бажарувчи ишчилар	0
Материалларни бичиш	1	Технология	1
Материалларни чиқиндилар билан алмашиши	2	Конструкторлар, чизмачилар	2
Материалларни ўлчамсизлиги	3	Маъмурий - техник ходимлар	3
Ускуна ва мосламаларни тўғри келмаслиги	4	Мол юборувчилар	4
Ускуналар таъмирини кечикиши	5		
Бракни тузатиш	6		
ва ҳ. к.	7		

Оғишишлар кодлари сабаб коддини айбдорлар кодига қўйиш йўли билан топилади, масалан 03 коди маъмурий - техник ходимлари айби билан материаллар алмашишини билдиради, 22 коди эса конструкторларнинг ташаббуси бўйича материалларни чиқиндилар билан алмашишини билдиради ва ҳоказо.

Ҳужжатлаштириш усули бўйича оғишишлар ҳисоби. Башарти технология билан назарда тутилган материаллар ўрнига ҳақиқатдан бошқа бир ўрнини босувчи материал ишлатилса, оғишишлар вужудга келади. Шунингдек белгиланган нормадан ортиқ материаллар жўнатилиши ҳам мумкин. Иккала ҳолларда ҳам тегишли рухсат бўлиши керак.

Бунинг учун тегишли хизмат ходимлари томонидан алмашиш ёки ортиқча харажатни қоплаш бўйича «нормалардан оғишиши» белгисини қўйиб талабнома ёзиб берилади.

Партион бичиш усули бўйича оғишишлар ҳисоби. Ҳисобнинг бу усули ишлаб чиқариш технологиясига боғлиқ бўлиб қуйидагилар аҳамиятга эга: материалларни буюмлар ишлаб чиқариш учун тайёрлаш қўл билан бажариладими, ёки пресс - автоматларда штамповка қилинадими; ишлаб

чиқарилаётган буюмлар номенклатурасига - буюмлар биргина дастлабки материалдан ишлаб чиқариладими ёки бир неча материалларданми ва ҳ. к. Буларнинг ҳаммаси турли бичиш далолатнома шакллари ва уларни автоматларда турлича ишлаб чиқишни тақозо этади. Далолатномаларга тегишли оғишишлар киритилгандан сўнг ишлов беришга ўтказилади. Уларнинг маълумотларига асосан иш бажарувчилар, оғишиш сабаблари ва айбдорлари бўйича материал харажат машинограммаси тузилади.

Инвентар усулидаги оғишишлар ҳисоби. Инвентар усулида нормалардан оғишишлар участкалар, бригадалар бўйича қилинган ҳақиқий харажатларни норматив калькуляцияси асосида ҳисобланган норма харажатлари билан таққослаб топилади.

Транспорт - тайёрлов харажатларини тақсимлаш. Сарфланган материаллар йўналишлари бўйича ҳисоб баҳоларида (бизнинг мисолимизда ҳисоб баҳолари бўлиб шартнома баҳолари ҳисобланади) ҳисобдан чиқарилади.

Демак, сарфланган материалларни ҳақиқий таннархида акс эттириш учун уларнинг шартнома қийматига транспорт - тайёрлов харажатларини қўшиш керак. Транспорт - тайёрлов харажатлари икки босқич билан аниқланади: олдин тақсимланадиган транспорт - тайёрлов харажатлари аниқланади, кейин уларни тақсимлаш ведомости тузилади. Ҳақиқий транспорт тайёрлов харажатлари суммаси сарфланган материаллар гуруҳлари ва 10- ведомостда ҳисобланган ўртача фоиз бўйича аниқланади. Масалан, 1010 «Хомашё ва материаллар» смети бўйича транспорт - тайёрлов харажатлари 4% ни, 1090 «Бошқа материаллар» бўйича 8% ни, 1030 «Ёқилғи» бўйича 17% ни ташкил этган. Ҳисоблашни осонлаштириш ва ёзувларни қисқартириш мақсадида асосий ишлаб чиқариш, ёрдамчи ишлаб чиқариш, машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш, умумишлаб чиқариш, бракни тузатиш ва бошқалар учун сарфланган материалларга тегишли транспорт - тайёрлов харажатларини тўлиғича 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» сметига ўтказишга рухсат қилинади. Ҳисоблаб топилган транспорт - тайёрлов харажатлари 10- журнал - ордерга алоҳида қатор билан 2010-сметини дебетлаб, қайси счетларга тегишли бўлса, шу счетларни кредитига ёзиб қўйилади.

Мисол. Қуйидаги жадвалда 200_й. март ойида ҳисобдан чиқариладиган транспорт - тайёрлов харажатларини ҳисоблаш келтирилган.

Корреспон- дентланувчи сметлар номери	Харажатлар номи	Ҳақиқий материаллар харажати		
		1010	1010	1030
		асосий	ёрдамчи	ёқилғи
2010	Асосий ишлаб чиқариш	340000	1500	
2310	Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар		300	200
2510	Машина ва ускуналарни асраш харажатлари		200	
2510	Умумишлаб чиқариш харажатлари		200	
2610	Бракни тузатиш		60	
	Жами	340000	2260	200
	Транспорт тйёрлов харажатлари, %	4	10	17
	Сумма	13600	226	34

Ёрдамчи материаллар харажати ҳисоби. Ишлаб чиқаришнинг тўғри харажатлари таркибига кирадиган ёрдамчи материаллар ҳам асосий материаллар қатори ҳисобга олинади. Бинолар, ускуналарни асраш учун сарфланадиган ёрдамчи материаллар машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш, умумишлаб чиқариш бўйича тегишли харажат моддаларига ёзилади.

Ёқилғи харажатлар ҳисоби. Ёқилғи харажатлари ҳисобининг хусусияти шундан иборатки, у технологик мақсадлари ва хўжалик эҳтиёжи учун сарфланади. Эритиш агрегатлари, мартен печлари, доменлар, штамповка - темирчилик, прокат, пресслаш ва бошқа цехларда металларни қизитиш учун, пойафзал, тўқимачилик, трикотаж ва бошқа корхоналарда ярим тайёр маҳсулотларни намини қочириш калорифер ўрнатмалари учун, ишлаб чиқариш технологияси билан белгиланган буюмларни синаш ишлари учун сарфланган ёқилғилар технологик мақсадларга сарфланган дейилади. Бундай мақсадлар учун ёқилғилар сарфланса, «Технологик мақсадлар учун сарфланган ёқилғи ва энергиялар» моддаси бўйича 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» сметлари дебетланиб, 1030 «Ёқилғилар» смети кредитланади. Бу харажатлар калькуляция объектлари орасида режа тузишда ҳисоблаб топиладиган смета ставкаларига мутаносиб тақсимланади.

Хўжалик эҳтиёжлари учун сарфланган ёқилғилар йиғувчи - тарқатувчи сметларга ўтказилади. Масалан, асбоб - ускуналарни асраш учун сарфланган ёқилғилар 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» сметига ўтказилади.

Ўзида ишлаб чиқарилган барча турдаги энергия ва четдан олинган энергиянинг сарфи бир хилда ҳисобга олинади.

7.6. ИШ ҲАҚИ, МУКОФОТЛАР, ТАЪТИЛ ҲАҚИ РЕЗЕРВИНИ ТАҚСИМЛАШ

Иш ҳақи, мукофотлар ва таътил ҳақи резервини тақсимлаш деганда дебётланувчи сметларга тўғри олиб бориш деб тушунилади. Айрим меҳнат ҳақи харажатларини тайинланиши бўйича маҳсулот таннархига тўғри олиб бориш иложи бўлмаса, улар иш ҳақи нормаларига мутаносиб тақсимланади.

Ҳисобланган иш ҳақи 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар» сметининг кредитида ҳисобга олинади.

Ишчиларнинг ишбай иш ҳақлари калькуляциянинг тўғри моддалари тарзида маҳсулот (буюртма) бажарилган иш ва хизматлар бўйича ҳужжатлар (нарядлар, маршрут варақалари ва бошқа ҳужжатлар) га асосан 2010 ва 2310 - сметларнинг дебетида ёзилади. Башарти ишлаб чиқариш ишчилари бўйича вақтбай иш ҳақи ҳисобланса, у буюртмалар ва иш турлари ўртасида ишбай иш ҳақида мутаносиб тақсимланиб 2010 ва 2310 сметларига ўтказилади.

Асбоб - ускуналарни созлаш, уларни мойлаш, тозалаш, таъмирлаш бўйича ёрдамчи ишчиларга ҳисобланган вақтбай иш ҳақи харажат моддалари бўйича 2510 - сметининг дебетида ўтказилади. Шунингдек цехларнинг мутахассисларига, хизматчиларига ҳисобланган иш ҳақи ҳам 2510 - сметнинг дебетида алоҳида ҳисобга олинади.

Асосий ишлаб чиқариш ишчиларининг барча категориялари бўйича ҳисобланган бир йўла мукофотлар суммасига 2010 «Асосий ишлаб чиқариш харажатлари» ва 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» сметлари дебётланиб 6710 - «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар» смети кредитланади.

Ишчиларнинг тунда ва ишдан ташқари вақтда ишлагани учун ҳисоблаган иш ҳақи буюртмалар ва иш турлари орасида ишбай иш ҳақида мутаносиб тақсимланиб 2010 ва 2310 сметларнинг дебетида ёзилади. Ишчиларга ҳисобланган кўшимча (боласини боқиш учун сарфланган вақтга, давлат ва жамоат ишларини бажарган вақтига, ўсмирларнинг енгиллик соатлари ва шунга ўхшаганларга) ҳисоблаган кўшимча иш ҳақлари буюртма ва ишлар ўртасида асосий иш ҳақида мутаносиб тақсимланиб 2010 ва 2310- сметларнинг дебетида ўтказилади. Ишчиларнинг иш ҳақларини тақсимлаш билан бир вақтда ишчиларнинг таътил ҳақлари бўйича таътил ҳақи резерви ташкил этилади. Унинг суммаси корхонада ҳисоблаб чиқилган режали фоизига ва ҳисобот даврида ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи ҳажмига боғлиқ.

Резерв суммаси маҳсулот, ишлар ва хизматлар таннархига киритилиб ишчиларга ҳисобланган иш ҳақлари қайси сметларда акс эттирилган бўлса, шу (2010, 2310, 2510) сметларнинг дебетида ёзилиб 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» смети кредитланади.

Иш ҳақлари, мукофотларни тақсимлаш, таътил ҳақи резервини ташкил қилиш билан бирга ҳисобланган иш ҳақи суммасидан белгиланган фоизда ижтимоий, тиббий суғурта ва пенсия фондига ажратма қилинади. Ажратмалар суммаси маҳсулот, ишлар ва хизматлар таннархига қўшилиб, иш ҳақлари қайси счетларда акс эттирилган бўлса, шу счетлар дебетланиб, 6520 «Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» смети кредитланади.

Бундан ташқари, ишчи ва хизматчиларнинг иш ҳақларидан белгиланган фоизда бандлик фондига ҳам ажратма ҳисобланади. Бу ҳисобланган сумма ҳам ижтимоий суғуртага ажратма каби маҳсулот, ишлар ва хизматлар таннархига киритилиб 6520 «Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» смети кредитланади. 12- ведомостга ёзиш учун асос бўлиб ишлов бериш жадваллари ҳисобланади.

Мисол. Қуйидаги тармоқларда банд бўлган ходимларга меҳнат ҳақи ҳисобланди:

а) асосий ишлаб чиқариш ишчиларига - 50000 с.

б) асбоб - ускуналардан фойдаланишда банд бўлган ишчиларга -10000 с.

в) цех бошқарув ходимларига - 4000 с.

г) яроқсиз маҳсулотни тузатишда банд бўлган ишчиларга - 2000 с.

Бу муомалаларга қуйидаги проводкалар берилади:

Д-т 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» - 50000 с.

Д-т 2510 «Асбоб - ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш» аналитик ҳисоби - 10000 с.

Д-т 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» - 4000 с.

Д-т 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулот» - 2000 с.

К-т 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар» смети - 66000 с.

Кейин шу ёзувлар асосида цехлар бўйича 12- ведомостга (2010, 2310, 2510, 2610- счетларнинг дебетига), 15- ведомостга (3100, 8910- счетларнинг дебети);

10/1 - журнал - ордерига (6520 счетининг кредитига) ва маҳсулот гуруҳлари ва турлари бўйича ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ведомостига ёзиб қўйилади.

7.7. КЕЛГУСИ ХАРАЖАТЛАР ВА ТЎЛОВЛАР РЕЗЕРВИ

Маҳсулот таннархини тартибга солиш мақсадида корхоналарда келгусидаги харажатлар ва тўловлар резервини ташкил этиш эҳтиёжи туғилади (ишчиларнинг таътил ҳақи резерви, асосий воситаларни таъмири бўйича резерв ва шунга ўхшаганлар). Шунинг учун яна бир ҳисобот - тақсимловчи 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» смети очиш керак. Бу счет ишлаб чиқариш ёки муомала сарфларига

харажат ва тўловларни бир меъёрда қўшиш мақсадида белгиланган тартибда резервланган суммаларни ҳолати ва ҳаракати тўрисидаги ахборотни умумлаштиради.

Бу счет пассив бўлиб хўжалик жараёнлари ҳолатини таърифлайди.

8910- счетда, хусусан, қуйидаги суммалар акс этирилиши мумкин:

- келгусида ишчиларга таътил ҳақи тўлаш (ижтимоий суғурта ва таъминот ажратмалари қўшилган ҳолда);
- саноатнинг мавсумий тармоқларида тайёргарлик ишлари бўйича ишлаб чиқариш харажатлари;
- асосий воситаларнинг таъмири бўйича келгусидаги харажатлар ва шунга ўхшаганлар.

Ишлаб чиқариш ва муомала харажатлари ҳисобидан суммаларни резервлаш тартиби тегишли қонун ва бошқа норматив ҳужжатлари, шунингдек «Маҳсулот (ишлар, хизматлар) ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом» билан белгиланади.

Резервлар ташкил қилиш билан боғлиқ бўлган муомалалар 2010, 2310, 2510, 9400 – счетларнинг дебетиди ва 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» счетининг кредитиди акс этирилади.

Ташкил этилган резерв ҳисобидан қопланган харажатлар суммасига 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» смети дебетланиб, 2310 «Ёрмачи ишлаб чиқариш», 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашишлар» счетлари кредитланади.

Амалда кенгроқ тарқалган резервлаш таътил ҳақи резерви бўлганлиги туфайли уни батафсилроқ кўриб чиқамиз.

Одатда ишчиларга таътил йил давомида бир текисда берилмайди. Демак, ишчиларнинг таътил вақти учун ҳисобланган иш ҳақиси айрим ойлар бўйича ўзгариб туради. Бу, ўз навбатида, маҳсулот таннархини бузиб кўрсатади. Таътил ҳақини йил давомида бир текисда бермаслик туфайли маҳсулот, иш ва хизматлар таннархида тебраниш бўлмаслик учун ишчиларга келгусида тўланадиган таътил ҳақи суммасини ижтимоий суғуртага ажратмалар билан бирга резерв қилинади, яъни белгиланган нормада таътил ҳақи суммаси ҳисобланиб корхона тасарруфида қолдирилади. Бухгалтерия томонидан ишчиларга ҳар ойда ҳақиқий ҳисобланган суммадан белгиланган фоиз миқдорида таътил ҳақи резерви ташкил этилади. Фоиз режа маълумотлари бўйича аниқланади.

Мисол. Режа бўйича ишчиларнинг йиллик иш ҳақи фонди 200000 сўм бўлса, таътил вақти учун тўланадиган иш ҳақи ижтимоий суғуртага ажратмалар билан - 16000 сўмни, яъни йиллик иш ҳақи фондининг 8% ини ташкил этади.

Агар ҳисобот ойда ишчиларга 19000 сўм иш ҳақи ҳисобланган бўлса, таътил ҳақи резервига ажратиладиган сумма 1520 сўмни (19000x8:100) ташкил этади.

Бу суммага қуйидагича проводка берилади:

Д-т Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга оладиган (2010, 2310) счетлар

К-т 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» смети.

Фараз қилайлик, мазкур ойда таътилга чиққан ишчига 900 сўм таътил ҳақи ҳисобланиб, 324 сўм ижтимоий суғуртага ажратма қилинган бўлса (жами 1224 сўм), қуйидагича проводка берилади:

Д-т 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» смети - ҳисобланган таътил ҳақи ва ижтимоий суғуртага ажратилган суммага - 1224 сўм

К-т 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоблашмишлар» смети - ҳисобланган таътил ҳақи суммасига - 900 сўм ва

К-т 6520 «Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» смети - ижтимоий суғуртага ажратилган суммага - 324 сўм.

Ташкил этилган резерв фонди ва ундан фойдаланиш вақти - вақти билан (йил охирида албатта) смета маълумотлари бўйича текшириб турилади ва зарур бўлса тузатиш киритилади.

Башарти ташкил этилган келгусидаги харажатлар резервлари харажатларни қоплаш учун етмаса, етишмаган суммага қуйидаги проводка билан қушимча резерв ташкил этилади:

Д-т харажатларни ҳисобга оладиган счетлар

К-т 8910 «Келгусидаги харажатлар ва тўловлар резервлари».

Фойдаланилмаган келгусидаги харажатлар ва тўловлар резервлари суммаси қуйидаги проводка билан фойдага ўтказилади:

Д-т 8910 «Келгусидаги харажатлар ва тўловлар резервлари» смети

К-т 9390 «Бошқа операцион даромадлар»

8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» скетининг аналитик ҳисоби алоҳида резервлар бўйича 15-ведомостда юритилади.

7.8. ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА САРФЛАНГАН БОШҚА ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ ВА УЛАРНИ ТАҚСИМЛАШ

Асосий воситаларнинг амортизация ажратмалар суммаси уларнинг фойдаланиш жойлари бўйича 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш», 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счетларига ўтказилади.

Ҳисобот оyiда ҳисобланган амортизация суммасини тегишли счетларга ўтказиш учун асос бўлиб 6- «Асосий воситалар амортизациясини ҳисоблаш» ишлов бериш жадвали ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш асбоб - ускуналари ва цех ичидаги транспортлар бўйича ҳисобланган амортизация суммаси 2510-счетовнинг алоҳида аналитик ҳисобини дебетида «Ускуна ва транспорт воситаларининг амортизацияси» моддаси бўйича акс эттирилади, бошқа асосий воситалар бўйича эса - 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счетовнинг дебетида алоҳида ҳисобга олинади.

Инвентар ва хўжалик жиҳозлари (ИХЖ) ҳам фойдаланиш жойига қараб тегишли (2010, 2310, 2510) счетовларида тўлиқ акс эттирилади. Машинасозлик корхоналарида ихтисослаштирилган махсус инструментлар ва мосламаларнинг эскириши қайси маҳсулотни ишлаб чиқаришга тайинланган бўлса, шу маҳсулотни ишлаб чиқариш бўйича асосий ишлаб чиқариш харажатларига ўтказилади.

Инвентар ва хўжалик жиҳозларининг ҳисобот оyiда эскирганлиги туфайли 014 «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жиҳозлари» баланسدан ташқари счетовдан чиқариш учун асос бўлиб далолатнома ва 8-ишлов бериш жадвали ҳисобланади.

Четдан кўрсатилган хизматлар. Корхоналар чет ташкилотларнинг турли хизматлари (электроэнергия, газ, сув, пар ва шу кабилар) дан фойдаланади. Бу хизматларнинг барчаси истеъмол жойлари ва тайинланиши бўйича бош механик маълумотларига асосан тақсимланади. Бу маълумотларга асосан бухгалтерия счетовлар, харажат моддалари, иложи бўлса, калькуляция объектлари орасида тақсимлаш жадвалини тузади.

Мол юборувчиларнинг счетовлари билан бирга тақсимлаш жадваллари 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счетовлар» счетовнинг кредити ва 2010, 2310, 2510 счетовларнинг дебетига ёзиш учун асос бўлиб ҳисобланади

Мол етказиб берувчилар ва пудратчилар билан олиб бориладиган ҳисоб - китоблар 6010- счетовнинг кредити бўйича 6- журнал - ордерда юритилади.

Бошқа пул харажатлари. Корхонанинг айрим харажатлари кассадан нақд пул билан ёки ҳисоб - китоб счетида пул ўтказиш йўли билан, ёки бевосита ҳисобдор шахслар томонидан тўланади ва тегишли счетларнинг кредити бўйича 1, 2, 7 журнал - ордерларда харажатларни ҳисобга оладиган счетларнинг дебети билан корреспондентлашган ҳолда ҳисобга олинади. Бу харажатлар суммаси харажат ведомостларига ой бўйича жамлаб ёзилди. Шунинг учун уларни дебетланувчи счетлар ва харажат моддалари бўйича гуруҳлаш расшифровка - варақаларида олиб борилади.

7.9. ЁРДАМЧИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШЛАР ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ ВА МАҲСУЛОТ ТАННАРҲИНИ ҲИСОБЛАШ

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар асосий ишлаб чиқариш ёки корхонанинг асосий фаолияти учун ёрдамчи (кўмакчи) бўлган ишлаб чиқаришлар бўлиб, улар 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счетида ҳисобга олинади.

Бу счет актив бўлиб, дебетида ёрдамчи ишлаб чиқаришлар бўйича қилинган харажатлар, кредитида ишлаб чиқариши тугатилган маҳсулот, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг ҳақиқий таннарх суммаси акс эттирилади. Бу счетнинг дебети ҳисобот даври бошига қолган тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатлари суммасини кўрсатади.

2310 - счетида харажатларни ҳисобга олишда қуйидаги ёрдамчи ишлаб чиқаришлар фойдаланади:

- турли хил энергиялар, электроэнергия, газ ва бошқалар билан хизмат кўрсатиш;
- транспорт хизматини кўрсатиш;
- асосий воситаларни таъмирлаш;
- инструментлар, штамплар, қурилиш деталлари, конструкциялар тайёрлаш ёки қурилиш материалларини бойитиш (асосан қурилиш корхоналарида);
- тош, шағал, кум ва бошқа рудасиз материаллар қазиб олиш;
- ёғоч тайёрлаш ва ёғоч арралаш;
- қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тузлаш, қоқи қилиш ва консервалаш (асосан савдо корхоналарида);
- махсус кийимлар ва махсус пойафзалларни таъмирлаш ва тикиш ва бошқалар.

Бундан ташқари, бу счетда корхона балансида турган илмий - тадқиқот ва тажриба - конструкторлик бўлинмалар харажатлари ҳам акс эттирилиши мумкин.

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар корхона фаолиятини асосий ҳалқаси бўлиб ҳисобланади, чунки яхши ҳозирги замон инструментал цехи, ривожланган таъмирлаш хизмати, аниқ ҳаракат қилувчи транспорт хўжалиги, электроэнергия, пар, сиқилган ҳаво билан бир текисда таъминлаш - бутун корхона жамоасининг бир текисда ва сифатли ишлашининг гаровидир.

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар фаолиятининг турлича бўлиши уларнинг харажатлари ҳисобига таъсир этади.

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар оддий ва мураккабга бўлинади. Оддий ёрдамчи ишлаб чиқаришлар бир типдаги технологик жараёнга эга бўлиб бир турдаги маҳсулот (парқозон цехи, энергоцех, компрессорлар ва бошқалар) ни ишлаб чиқаради. Бу ишлаб чиқаришлар маҳсулотлари бирлигининг таннархи калькуляция моддалари бўйича жами харажат суммасини ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажмига бўлиш йўли билан топилади.

Мураккаб ёрдамчи ишлаб чиқаришлар – инструментлар, таъмирлаш цехлари ва транспорт цехлари турли ишларни бажаради, кўп технология операцияларидан иборат маҳсулотлар тайёрлайди ёки хизматларни кўрсатади.

Ҳар бир маҳсулот ва ишлар бўйича режалаштириш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш буюртмалар ва калькуляция моддалари бўйича олиб борилади.

2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш», счегининг дебетида маҳсулот ишлаб чиқариш, ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш билан бевосита боғлиқ бўлган тўғри харажатлар, ёрдамчи ишлаб чиқаришни бажариш ва хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бўлган эгри харажатлар ва яроқсиз маҳсулотдан кўрилган йўқотишлар акс эттирилади.

2310– счегти дебетланганда қуйидаги счеглар кредитланиши мумкин:

0211 – 0290 – счеглари – ёрдамчи ишлаб чиқаришларда фойдаланилаётган асосий воситаларга ҳисобланган эскириш суммасига;

1010, 1070, 1080, 1090 – счеглари – ёрдамчи ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун сарфланган материаллар суммасига;

1610 «Материаллар қийматидаги фарқлар» счегти – материаллар қийматидаги оғишишлар ҳисобдан чиқарилганда (сторно ёки қўшимча ёзув);

2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счегти – умумишлаб чиқариш харажатларининг бир қисми ёрдамчи ишлаб чиқаришларга ўтказилганда;

2610– счегти – яроқсиз маҳсулотдан кўрилган йўқотишлар ёрдамчи ишлаб чиқаришларларга ўтказилганда;

3110, 3190– счеглари – келгуси давр харажатлари ҳисобдан чиқарилганда;

6710 счегти – ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи суммасига;

6520 – ижтимоий суғурта ва таъминотга ҳисобланган суммага;

9220 – счегти – материал қийматликларнинг камомади (жумладан табиий камайиши) ёрдамчи ишлаб чиқаришларга ўтказилганда.

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар бўйича аналитик ҳисоб қуйидагича ташкил этилади:

1 – калькуляция объектлари доирасида ишлаб чиқаришни ҳисобга олиш карточкаларида – буюртмалар ва калькуляция моддалари бўйича;

2 – цехлар бўйича (2510 – счетнинг моддалар номенклатураси бўйича 12 - ведомостда);

3 – харажат суммалари бўйича (тўғри ва эгри). Ҳар бир цех бўйича ҳар ойда алоҳида 12 – ведомости юритилиб, унда ҳисобот оyi ва йил бошидан жамланиб келинаётган смета ва ҳақиқий харажат маълумотлари кўрсатилади. Смета ва ҳақиқий маълумотларни солиштириш йўли билан цех жамоасининг иши таҳлил қилинади. Қуйида 12 – ведомост шаклини келтирамиз (112–бетга қаралсин).

Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар томонидан тайёрланган маҳсулот, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар қуйидаги ҳужжатлар билан расмийлаштирилади:

- накладнойлар – омборга топширилган тайёрланган инструментлар миқдорини кўрсатиб;

- таъмирланган объектларни қабул қилиш – топшириш далолатномаси – бажарилган ва топширилган таъмирлаш ишларига;

- йўл арақалари – транспорт цехининг ташиган юк ҳажмига;

- бош энергетик, бош технолог, бош механикларнинг берган маълумотлари (справкалари) – оддий ишлаб чиқаришлар томонидан бажарилган ишлар хизматлар ҳажмига. Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар, маҳсулотлари хизмат ва ишлари корхона ичида асосий ва ёрдамчи цехлар, завод бошқармаси томонидан истеъмол қилиниши ва четга сотилиши ҳам мумкин.

2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счетининг кредитида, илгари айтилгандек, ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулот, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг ҳақиқий (ҳисобот даври ичида режа) таннархи суммаси акс эттирилади.

2310 – смети кредитланганда қуйидаги счетлар дебетланади:

1010, 1070, 1080, 1090 – счетлари – ишлаб чиқарилган эҳтиёт қисмлар инвентар ва хўжалик жиҳозлари ва ишлаб чиқаришдан қайтарилган чиқитлар киримга олинганда;

2610 – смети – тузатиб бўлмайдиган яроқсиз маҳсулотни ҳисобдан чиқиши;

2710 – смети – ёрдамчи цехлар харажатларини хизмат кўрсатувчи хўжаликларга ўтказилиши;

2810 – смети – тайёр маҳсулотни омборга қабул қилиниши;

9410 – смети – маҳсулот сотишга кўрсатилган хизматлар харажатларини ҳисобдан чиқарилиши;

9110, 9130 – счетлари – четга жўнатилган маҳсулот, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар суммасига;

9210, 9220 – счетлари – асосий восита ва номоддий активларни ҳисобдан чиқариш бўйича кўрсатилган хизматлар қийматига; 9220 – смети – камомад ва нобудгарчиликларни акс эттирилиши.

12- «Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар бўйича харажатлар» ведомости

Счет- нинг номери	Дебетланувчи счетлар		Кредитланувчи счетлар											жа- ми		
	Модда- лар коди	Моддалар номи	10		6710	6520	8910	2310	ва х.к.	0210	ва х.к.	2510	2510		19	20
			1010	1030												
А	Б	В		1	2	3	8	9	10	11-12	13	14-17	18	19	20	
2510	1	Усуналар амортизацияси									74				74	
	3	Усуналар жорий таъмири	600			400	56	24	150						1230	
2510	1	Счет бўйича жами	600			400	56	24	150		74				1304	
	3	Бошқарув аппаратини асраш													912	
	3	Бинолар, иншоотлар ва инвентарлар эскириши				800	112				70				70	
	5	Биноларнинг жорий таъмири	40												40	
	40	Счет бўйича жами	40			800	112				70				1022	
2310		Ишлаб чиқариш харажатлари		2000		1724	241	104					1304	1022	6345	
		Цех бўйича жами	640	2000	2924	409	128	150		144			1304	1022	8721	

Ёрдамчи цехларнинг бири – иккинчисига кўрсатган хизматлари муқобил хизматлар дейилади. Бу хизматларни асосий истеъмолчиси бўлиб, асосий ишлаб чиқариш цехлари ва завод бошқармаси ҳисобланади.

Муқобил хизматлар цехнинг режа таннархида ёки олдинги ойнинг ҳақиқий таннархида ҳисобга олинади. Асосий истеъмолчиларга кўрсатилган хизматлар ёрдамчи ишлаб чиқаришлар цехларининг ҳақиқий таннархида ҳисобга олинади. Ўз асбоб – ускуналарининг капитал (обдон) таъмири учун кўрсатилган хизмат, транспорт воситаларининг четга бажарилган ишлари ишлаб чиқариш таннархи бўйича баҳоланади.

Мураккаб ёрдамчи ишлаб чиқаришлар харажатларининг ҳисоби харажатларни маҳсулот турлари ёки айрим бажарилган ишлар ва таъмирлар бўйича гуруҳлашни талаб қилади. Мураккаб ёрдамчи ишлаб чиқаришларда хизматлар завод ичидаги буюртмалар бўйича қилинадиган калькуляция ёрдамида тақсимланади. Бунинг учун калькуляция ведомости тузилади. Буюртмалар бўйича маҳсулот таннархи ҳисобланганда ёрдамчи ишлаб чиқаришлар бўйича ҳисобланган иш ҳақи ва материаллар қиймати бевосита буюртмаларга ёзилади, қолган харажатлар эса 2310 ва 2510 – счелларида йиғилиб буюртмалар орасида тўғри харажатлар (материаллар ва иш ҳақи суммаси)га мутаносиб тақсимланади.

7.10. КЕЛГУСИ ДАВР ХАРАЖАТЛАРИНИ ЖАМЛАШ ВА ТАҚСИМЛАШ ҲИСОБИ

Ҳисобот даврида қилиниб келгуси ҳисобот даврига тегишли бўлган харажатлар тўғрисидаги ахборотлар қуйидаги счелларда ҳисобга олинади:

3110 «Олдиндан тўланган ижара ҳақи»

3120 «Олдиндан тўланган хизмат ҳақи»

3190 «Бошқа олдиндан тўланган харажатлар»

Бу счеллар актив бўлиб, дебетида, хусусан, рўзнома ва ойномаларга йиллик обуна харажатлари, мулкларнинг йиллик суғурта суммасини тўлаш, келгуси даврлар учун олдиндан тўланган ижара ҳақи ва маҳсулот таннархига келажакда қўшиладиган бошқа харажатлар акс эттирилади. Кредитида бу харажатларни ҳисобдан чиқарилиши акс эттирилади. Бу счелларда ҳисобот даври бошига қолдиқ қолиши мумкин.

3110 «Олдиндан тўланган ижара ҳақи» счелтида ҳисобот даврида келгуси ҳисобот даврларига тегишли бўлган тўланган ижара ҳақлари ҳисобга олинади. Масалан, хўжалик юритувчи субъект йиллик ижара ҳақини йил бошида тўлаб қўйса, бу харажат суммасига 3110 «Олдиндан тўланган ижара ҳақи» счелти дебетланиб пул маблағларини ҳисобга оладиган счеллар кредитланади.

3120 «Олдиндан тўланган хизмат ҳақи» сметида ҳисобот даврида келгуси ҳисобот даврига тегишли бўлган тўланган хизмат ҳақлари ҳисобга олинади. Хусусан, рўзнома ва ойномаларга йиллик обуна харажатлари, корхона ходимлари учун олдиндан йўл патталарини сотиб олиш ва шу кабилар акс эттирилади.

3190 «Бошқа олдиндан тўланган харажатлар» сметида юқоридаги счетларда ҳисобга олинмайдиган келгуси давр харажатлари ҳисобга олинади.

Келгуси давр харажатларининг аналитик ҳисоби счетлар, харажат моддалари ва харажат объектлари бўйича юритилади.

Ҳисобот йилининг охирида келгуси йил учун рўзнома ва ойномаларга обуна бўлиш ва йўл патталари учун тегишли органларга пул ўтказиб берилса, 3120 «Олдиндан тўланган хизмат ҳақи» смети дебетланиб, 5110 «Ҳисоб – китоб смети» кредитланади.

3190 «Бошқа олдиндан тўланган харажатлар» смети дебетланганда қуйидаги счетлар кредитланади.

0211 – 0290, 0510 – 0590 – счетлар – келгуси давр харажатларига алоқадор асосий воситалар ва номоддий активларнинг эскириш суммасига;

1010 – 1090 – счетлар – келгуси давр харажатлари учун сарфланган материаллар суммасига;

2310 – смети – келгуси давр харажатларига доир ишларни бажаришда ёрдамчи ишлаб чиқаришлар томонидан кўрсатилган хизматлар суммасига;

2510 – смети – умумишлаб чиқариш харажатларининг тегишли қисми келгуси давр харажатларига ўтказилганда.

Келгуси давр харажатлари сечининг дебетиде ҳисобга олинган харажатлар суммаси белгиланган муддат ичиде бир текисде ёки ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ҳажми ёки миқдорига мутаносиб тақсимланиб жорий харажатларга ўтказилади. Бу вақтда қуйидаги провoдкалар берилади:

1. Капитал қўйилмаларга тегишли келгуси давр харажатлари ҳисобдан чиқарилса

Д–т 0810-0890 – счетлари

К–т 3110-3190 – счетлар

2. Натига бермаган ёки табиий офат натижасида йўқотишларга олиб келган келгуси давр харажатлари ҳисобдан чиқарилганда

Д–т 9410 – 9439, 9720 – счетлари

К–т 3110-3190 – счетлар

3. Навбатдаги ҳисобот даври келганда келгуси давр харажатларининг бир қисми тегишли харажатлар сечига ўтказилганда

Д–т 2110, 2310, 2510, 9410 – 9430 – счетлар

К–т 3110 – 3190 – счетлар

4. Обуна харажатларининг бир қисми ҳисобот даври харажатларига ўтказилганда

Д–т 9410 – 9430 – сечилари

К–т 3120 – сечи

5. Узоқ даврга корхона ходимлари учун сотиб олинган йўл карточка ва патталари харажатларининг бир қисми ҳисобот даври харажатларига ўтказилганда

Д-т 9430 – с/ҳ

К-т 3120 – с/ҳ

Тақсимланмаган келгуси давр харажатлари балансда алоҳида модда билан кўрсатилади.

7.11. АСБОБ - УСКУНАЛАРНИ АСРАШ ВА УЛАРДАН ФЙДАЛАНИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ ЖАМЛАШ ВА ТАҚСИМЛАШ ҲИСОБИ

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобининг навбатдаги босқичи бўлиб 2510 – с/ҳда алоҳида ҳисобга олинган «Асбоб – ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари» ва «Умумийлаб чиқариш харажатлари» с/ҳларида гуруҳланган харажатларни жамлаш ва ҳисобдан чиқариш ҳисобланади.

Ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари 2510-с/ҳга бўйича очилган 12-ведомостда юритилади. Бу харажатлар корреспондентланувчи с/ҳлар бўйича (тиккаси) ва моддалар бўйича (горизонталга) жамланади. Ведомостнинг бундай тузилиши смета бажарилишини назорат қилиш имкониятини беради.

Машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқаришларнинг маҳсулотлари таннархига киритилади: мазкур турдаги маҳсулот бирлигини ишлаб чиқаришда ускуналарнинг иш соатлари ва уларнинг ишлаш давомийлиги ҳажмига қараб турли буюмлар ўртасида тақсимланади. Бунинг учун ҳар бир калькуляция объекти бўйича ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш смета (норматив) харажатлар ставкаси ҳисоблаб чиқилади.

Смета (норматив) ставкаси қуйидаги формула ёрдамида ҳисоблаб чиқилади: $H=CP$, бу ерда H – смета (норматив) ставкаси, C – ускуналарнинг бир соатлик ишини смета харажатлари суммаси, ва P – ускуналарнинг ишлаган машина – соат миқдори. Ускуналарнинг ишлаган машина – соат миқдори бир турдаги маҳсулот бирлигини ишлаб чиқаришда фойдаланилган турли гуруҳ ускуналарининг машина – соатларини тузатувчи коэффицентга кўпайтириш йўли билан топилади.

Тузатиш коэффицентлари бир хилдаги ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган ускуналар гуруҳлари бўйича аниқланади, масалан деталларни пресслаш учун штамповкалар, токар станоклари, фрезер станоклари ва ш. қ.

Норматив иш ҳақи суммасининг рўпарасига фоизларда харажатларнинг смета ставкаси қўйилиб, норматив харажатлар суммаси ҳисоблаб топилади.

Масалан, 01 – цех бўйича 01107 – сонли буюмга 24910 сўмлик ишчиларнинг иш ҳақиси ўтказилган. Иш ҳақиға фоиз ҳисобида смета харажатлар ставкаси 31,66 фоизни ташкил этса, норматив харажатлар суммаси 7887 сўм ($24910 \times 31,66 : 100$) бўлади. Бошқа барча буюм турлари бўйича норматив харажатлари суммаси айнан шу тартибда ҳисоблаб топилади. Жами ҳақиқий харажатлар суммаси билан солиштирилади. Масалан, 01 – цех бўйича ҳақиқий харажатлар суммаси 13873 сўмни ташкил этган, норма бўйича эса харажатлар 13547 сўм эди. Оғишиш – 326 сўм ортиқча харажат маҳсулотга (бракни тузатишдан ташқари) ўтказилади. Бракка чиқарилган маҳсулотнинг таннархига ва бракни тузатишга бу харажатлар норматив суммаларда қўшилади. 02 – цех норма бўйича харажатлар 2178 сўм бўлган. 159 сўм ортиқча харажат норма харажатларига мутаносиб равишда маҳсулотларга ўтказилган. Қуйида ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш ҳамда умумишлаб чиқариш харажатларини тақсимлаш ведомостларини келтирамиз (117, 118-бетларга қаралсин).

Шуни эътиборга олиш керакки, ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари калькуляция объектлари бўйича, смета (норматив) ставкаларини қўллаган ҳолда, ишлаган машина вақтига мутаносиб тақсимланади ва ишлаб чиқариш ишчиларнинг иш ҳақлари ҳажмига боғлиқ эмас. Шунинг учун, фоизлар ҳисобида ишлаб чиқариш ишчиларнинг иш ҳақидан ҳисобланган, бу харажатларнинг смета (норматив) ставкалари харажатларни маҳсулот таннархига тақсимлаш ва қўшишда фақат техник усул бўлиб ҳисобланади.

Тақсимланган харажатлар 2510 сўмнинг «Машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш» аналитик сўми 13873 сўмга кредитланиб 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» сўми – 13813 сўмга ва 2610 «Ишлаб чиқаришдаги брак» сўми – 60 сўмга дебетланади.

Машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари ялпи маҳсулот таннархига қўшилади, яъни товар маҳсулот билан тугалланмаган ишлаб чиқаришлар орасида тақсимланади. Тугалланмаган ишлаб чиқариш ҳажми озгина (ишлаб чиқарилган маҳсулотга нисбатан) бўлган ишлаб чиқаришларда бу харажатлар тугалланмаган ишлаб чиқаришларга норма бўйича ўтказилиб, оғишиш суммасининг ҳаммаси товар маҳсулот таннархига киритилади.

Бир хил маҳсулот тайёрлайдиган ёрдамчи ишлаб чиқаришларда машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари асосий ишчиларнинг иш ҳақларига мутаносиб тақсимланади.

Машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш
харажатларини тақсимлаш ведомости
01 ва 02 – цехлар бўйича 200- й март ойи учун

Дебет		Тақсимот базаси			Машина ва ускуналардан фойдаланиш харажатлари		
счёт	буқюртма	цех	норма бўйича ишлаб чиқариш ишчиларининг иш хақи	смета (иш ҳақи- дан норматив фоиз ставкаси)	норма бўйича, сўм	нормадан огишиш	жами, сўм
2010	107	01	24910	31,66	7887	+2,417%	8078
2010	108	01	20690	27,07	5600	+191	
Счёт бўйича жами		01	45600		13487	+135 +326	8735 13813
2610	107	01	200	30	60	-	60
Цех бўйича жами			45800		13547	+326	13873
2010	107	02	12800	25,33	3242	+1,73%	3298
	108	02	18780	31,61	5936	+56	
Цех бўйича жами		02	31580		9178	+103 +159	6039 9337
Ҳаммаси			77380		29725	+425	23210

Умумишлаб чиқариш харажатларини тақсимлаш ведомости
200-й март ойи учун, 01 ва 02 - цехлар бўйича

Дебет счёт	бўжор- ма	цех	Тақсимот базаси			Умумишлаб чиқариш харажатлари			
			ишлаб чиқариш ишчилар- нинг норма бўйича иш ҳақиси	норма бўйича ускуналар- ни асраш харажат- лари	жами, сўм	норматив фоиз ставкаси	норма бўйича сўм	нормадан огишиши	жами, сўм
2010	107	01	24910	7887	32797	31,61	10367	+2,616%	10638
2010	108	01	20690	5600	26290	32,11	8442	+271	8663
Жами			45600	13487	49087		18809	+492	19301
2610	107	01	200	60	260	31,61	82	-	82
Цех бўйича жами			45800	13547	49347		18891	+492	19383
2010	107	02	12800	3242	16042	40,84		+1,214%	
2010	108	02	18780	5936	24716	39,49	6552	+80	6632
Цех бўйича жами			31580	9178	40758		9760	+118	9878
Жами			77380	22725	90105		16312	+198	16510
Жами					90105		35203	+690	35893

Умумишлаб чиқариш харажатларининг аналитик ҳисоби 12 – ведомостда ёрдамчи ишлаб чиқаришлар харажатларини ҳисоби каби юритилади. Бу ведомост бир ойга очилади. Бу харажатларнинг барча суммалари 12 – ведомостда акс эттирилгандан сўнг номенклатура моддалари ва корреспондентланувчи счётлар бўйича харажатларнинг жами чиқарилади.

Ведомостнинг бундай тузилиши ҳар бир модда бўйича харажатларни умумишлаб чиқариш харажатлар сметаси билан таққослаш имкониятини беради, яъни смета бажарилишини назорат қилиш ва (моддалари бўйича харажат элементларини таҳлил қилиш йўли билан) ҳар бир моддалар бўйича оғишиш сабабларини аниқлаш мумкин.

Кореспондентланувчи счётлар бўйича жами 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счётининг дебетига ёзилади.

Бу харажатларнинг жами чиқарилгандан сўнг улар 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» ва 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар» счётларига ўтказилади.

Бир хил маҳсулот ишлаб чиқарадиган, шунингдек оддий ишлаб чиқаришларда умумишлаб чиқариш харажатларини тақсимлаш зарурияти йўқ. Бундай ишлаб чиқаришларда умумишлаб чиқариш харажатлари суммасига 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счёти дебетланиб, 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счёти кредитланади.

Турли ва мураккаб маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган ва тугалланмаган ишлаб чиқаришга эга бўлган корхоналарда бошқачароқ. Бундай ҳолларда умумишлаб чиқариш харажатлари тайёр маҳсулот турлари ва қолган тугалланмаган ишлаб чиқаришлар орасида тақсимланади. Бундан ташқари, бу харажатлар брак маҳсулоти таннархига ва бракни тузатиш харажатларига ҳам киритилади.

Умумишлаб чиқариш харажатлари маҳсулот турлари орасида, одатда, ишлаб чиқариш ишчиларининг иш ҳақлари суммаси плус машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари суммасига мутаносиб тақсимланади.

Айрим ҳолларда (масалан, химия саноати корхоналарида) умумишлаб чиқариш харажатлари ишлов бериш харажатлари (хомашё, материаллар ва ярим тайёр маҳсулотлари қийматсиз асосий харажатлар) суммаларига мутаносиб тақсимланади. Корхоналарда харажатларни тақсимлашда юқорида келтирилган усулларнинг бирини қўллаш ишлаб чиқариш хусусиятига боғлиқ бўлиб, корхонанинг ҳисоб сиёсатида ва тармоқлар йўриқномаларида назарда тутилади.

7.12. ИШЛАБ ЧИҚАРИШДАГИ ЙЎҚОТИШЛАР ҲИСОБИ

Ишлаб чиқариш бухгалтерия ҳисобининг вазифаларидан бири бўлиб, ишлаб чиқаришдаги (яроқсиз маҳсулотдан ва бекор туришдан кўрилган) йўқотишлар ҳисобини тўғри ташкил қилиш ҳисобланади. Ишлаб чиқаришдаги йўқотишлар ҳисоби йўқотишлар ҳажмини, айбдорларни ва қопланадиган суммаларни аниқлаш имкониятини беради.

Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар ҳисоби. Корхонанинг унумсиз харажатлари ичида ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотдан кўрилган йўқотишларнинг салмоғи кўп.

Аниқланган жойларига қараб яроқсиз маҳсулот ички ва ташқиға бўлинади. Ички яроқсиз маҳсулот деб маҳсулотлар харидорларга жўнатилганга қадар аниқланган яроқсиз маҳсулотга айтилади. Харидорлар томонидан аниқланган яроқсиз маҳсулот эса ташқи яроқсиз маҳсулот дейилади.

Яроқсиз маҳсулот (брак) ни тузатиш харажатлари ва батамом бракланган (тузатиб бўлмайдиган) маҳсулотга сарфланган маблағлар ҳисоби 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар» калькуляцион сметида ҳисобга олинади. Бу счет актив бўлиб хўжалик жараёнлари ҳолатини таърифлайди. 2610 – сметининг дебетида аниқланган брак бўйича харажатлар, шунингдек нормадан ортиқ кафолатланган таъмирлаш харажатлари акс эттирилади. Кредитида – бракдан кўрилган зарарни камайтирувчи суммалар, шунингдек бракдан кўрилган зарар сифатида ишлаб чиқаришга ўтказиладиган сумма акс эттирилади. 2610 – смети бўйича аналитик ҳисоб корхонанинг цехлари, маҳсулот турлари, харажат моддалари ва брак учун айбдорлар бўйича юритилади.

2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар» сметининг дебети қуйидаги счетларнинг кредити билан корреспондентланади:

1010 – 1050, 1090 – счетлари – брак маҳсулотни тузатиш учун сарфланган материал қийматликлар суммасига;

2010, 2310 – счетлари – асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқаришдаги тузатиб бўлмайдиган браклардан йўқотишлар суммасига;

2810 – смети – харидорларга брак маҳсулотини ўрнига жўнатилган тайёр маҳсулот таннархига;

6010 – смети – брак маҳсулотни тузатиш ва кафолатланган таъмирлаш ишларини бажарганлиги учун мол юборувчиларнинг счетлари акцептланганда;

6710 – счети – бракни тузатишда банд бўлган ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи суммасига;

6520 – счети – ижтимоий суғурга ва таъминотга ажратилган суммага;

6990 – счети – сотиб олган брак маҳсулотини тўғрилаш харажатларини қоплаш учун истеъмолчиларга ҳисобланган суммасига.

2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар» счетининг кредитида брак маҳсулотидан кўрилган зарарларни камайтирадиган (яроқсиз маҳсулотни фойдаланса бўладиган баҳодаги қиймати, брак маҳсулотлар учун айбдорлардан ушлаб қолишга тегишли сумма, сифатсиз материаллар ёки ярим тайёр маҳсулотлар юборилганлиги натижасида брак маҳсулоти ишлаб чиқаришга йўл қўйилганлиги учун мол юборувчилардан ундириб олишга тегишли сумма ва ш. қ.), шунингдек брак маҳсулотидан кўрилган зарар сифатида ишлаб чиқариш харажатларига ўтказиладиган сумма акс эттирилади.

Бу вақтда 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар» счети кредитланиб қуйидаги счетлар дебетланади:

1010-1090 – счетлари – брак маҳсулотни бузишдан фойдаланса бўладиган баҳода баҳоланиб киримга олинган материаллар қийматига;

2010, 2310 – счетлари – бракдан кўрилган йўқотишлар суммасини маҳсулот, ишлар ва хизматлар таннархига ўтказилиши;

6710 – счети – йўл қўйилган брак учун айбдор шахсларнинг иш ҳақларидан ушлаб қолиниши;

9430 – счети – олдинги йилларда йўл қўйилган бракдан қопланмаган йўқотишларни зарарга ўтказилиши (жумладан ташқи брак ҳам).

Яроқсиз маҳсулотни ҳисобга оладиган счетнинг аналитик ҳисоби айрим цехлар, маҳсулот турлари, харажат моддалари, сабаблари ва айбдор шахслар бўйича юритилади.

Яроқсиз маҳсулотни тузатиш харажатлари. Ички тузатса бўладиган бракдан кўрилган йўқотишлар ҳисоби брак маҳсулотини тузатиш билан боғлиқ бўлган қуйидаги харажатларни гуруҳлашдан иборат: бракни тузатиш учун сарфланган материал, хомашё ва ярим тайёр маҳсулотлар, ҳисобланган асосий ва қўшимча иш ҳақлари ажратмалари билан, умум ишлаб чиқариш ҳамда машина, асбоб – ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатларининг бир қисми. Барча харажатлар қилинганда 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар» счети дебетланиб тегишли счетлар кредитланади.

Яроқсиз маҳсулот тузатиб бўлгандан сўнг 2610 – сче­ти­да ҳисобга олинган харажатлар суммаси асосий ишлаб чиқаришга (2010) ўтказилади. Тузатиб бўладиган бракнинг таннархи 2010 – сче­ти­да қолади.

Тузатиб бўлмайдиган яроқсиз маҳсулотдан кўрилган йўқотишлар. Бундай брак маҳсулотининг ҳисобини хусусияти шундан иборатки, яроқсиз маҳсулот (буюм) лар ишлаб чиқаришдан олинади. Шу муносабат билан ишлаб чиқаришнинг умумий харажатларидан бракланган маҳсулотга тегишли қисмини топиб 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» сче­ти­дан харажат моддалари (материал, иш ҳақи, машина ва ус­к­на­лар­ни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари, умум ишлаб чиқариш харажатлари) бўйича чиқариб 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулот» сче­ти­га ўтказиш керак. Бунинг учун яроқсиз маҳсулот (буюм) ларнинг таннархи харажат моддалари бўйича қуйидагича ҳисобланади:

- материаллар қиймати норма бўйича улгуржи баҳо қийматида баҳоланади ва унинг устига транспорт – тайёрлов харажатлари қўшилиб қайтариладиган чиқиндилар қиймати олиб ташланади;

- брак аниқланганга қадар бажарилган операциялар ҳам қўшилган ҳолда асосий ва қўшимча иш ҳақи, ижтимоий суғуртага ажратмалар норма бўйича аниқланади;

- машина ва ус­ку­на­лар­ни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари ҳамда умумишлаб чиқариш харажатлари норматив калькуляциясида кўрсатилган норма бўйича аниқланади.

Давр харажатлари, ихтисослашган инструментлар ва мосламалар ва бошқа махсус харажатлар яроқсиз маҳсулот таннархига қўшилмайди.

Мисол. 01 – буюртма бўйича механик цехида 3 дона детал (коди 01019) ишчиларнинг айби билан охи­р­ги (5-чи) операцияда брак бўлган.

Норма бўйича 01019 – буюртмага қуйидаги харажатлар қилинган:

1) 45-160 мм лик тўтарак пўлат, 1030 кг	- 721 – 00
2) Транспорт – тайёрлов харажатлари (5%)	- 36 – 00
3) Жами материаллар таннархи чиқиндилар қий­ма­ти­дан ташқари	- 754 – 00
4) 4- операция ҳам қўшилган ҳолда иш ҳақи	- 80 – 00

Юқоридаги маълумотларга асосан тузатиб бўлмайдиган брак маҳсулотининг таннархи қуйидагича аниқланади:

асосий материаллар	– 2262 – 00
асосий иш ҳақи	– 240 – 00
қўшимча иш ҳақи (6,5%)	– 15 – 60
ижтимоий суғуртага ажратма (14,5%)	– 37 – 00
машина ва ускуналардан фойдаланиш харажати (иш ҳақиға 31,66%)	– 81 – 00
умумишлаб чиқариш харажатлари (31,61%)	– 106 – 40
2010 сечетидан 2610 – сечетининг дебетига ўтказиладиган бракнинг таннархи	– 2742 – 00

Тузатиб бўладиган брак бўйича айбдор ишчилардан яроқсиз маҳсулотини тузатиш қиймати ушлаб қолинади, тузатиб бўлмайдиган брак учун эса –яроқсиз маҳсулотни бузиш натижасида олинган яроқли материал ва темир – терсақлар қиймати сотса ёки фойдаланса бўладиган баҳода баҳоланиб киримага олинади, қолган суммаси айбдорлардан ундирилади. Айбдор ишчилардан чиқиндилар қийматини олиб ташлаган ҳолда материаллар қиймати ва асосий иш ҳақи суммаси ушлаб қолинади.

Юқорида келтирилган мисолда брак темир – терсақ тарзида 8 сўмға баҳоланиб омборға қабул қилинган. Брак учун айбдор бўлган ишчидан 2421 сўм (2262+240-81) ушлаб қолиш керак. Лекин меҳнат қонунчилиги билан ишчилардан брак учун ушлаб қолиш чегараси белгиланган. Қонунчилик бўйича ишчиларнинг бракка йўл қўйилган ойдаги иш ҳақининг 2/3 қисмини (66,6%) ушлаб қолиш мумкин. Чунончи, ишчининг ойлик иш ҳақиси 1800 сўм бўлган тақдирда брак учун ушланадиган сумма 1200 сўмни ташкил этади. Бундай ҳолда бракдан кўрилган йўқотиш суммаси 1461 сўмға (2742-81-1200) тенг бўлади. Бу суммаға 2010 – сечети дебетланиб 2610 – сечети кредитланади.

Бекор туришдан кўрилган йўқотишлар. Бекор туришлар ташқи ва ички сабабларға кўра содир бўлиши мумкин.

Ташқи сабабларға кўра бекор туришларға четдан олинадиган электр энергия, материаллар ёки ёқилғилар ва шу кабилар билан нотекис таъминланиш киради. Бундай бекор туришлар корхона директори имзолаган далолатнома билан расмийлаштирилади. Далолатномада бекор туришнинг таърифи, унинг бошланган ва тугаган вақтини кўрсатиб кун ёки соатдаги давомийлиги, бекор туришдан бўлган йўқотишлар ҳисоблаб чиқилади, бекор туришнинг сабаблари ва айбдорлари кўрсатилади.

Ташқи сабабларга кўра бекор туришдан кўрилган харажатлар ишчиларнинг бекор туриш вақтидаги асосий ва қўшимча ҳақлари, ижтимоий суғуртага ажратма, шунингдек бекор туриш вақтида унумсиз сарфланган ёқилғи ва энергия қийматидан иборат.

Бекор туришлар вақтида сарфланган суммага айбдор ташкилот номига даъво расмийлаштирилади. Бунда кўрсатилган суммага қўшимча қилиб машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш ҳамда умумишлаб чиқариш харажатлари суммаси ҳисоблаб қўшилади. Даъво бўйича қоплама олинмагунча тақдим этилган даъво суммаси ҳисоб регистрларида акс эттирилмайди.

Ички сабабларга кўра (цех ичида вужудга келган) бекор туришдан кўрилган харажатлар ишчиларнинг асосий иш ҳақлари, сарфланган ёқилғи ва энергия қийматидан иборат. Бундай харажатлар содир бўлганда 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счегининг «Бекор туришдан йўқотишлар» моддаси дебетланиб тегишли счеглар (6710, 6520, 2310) кредитланади.

7.13. ТУГАЛЛАНМАГАН ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ҲИСОБИ ВА УНИ БАҲОЛАШ

Ишлов беришнинг барча босқичларини ўтмаган, техник назорат бўлими томонидан қабул килинмаган, буюртмачилар томонидан олинмаган маҳсулотлар тугалланмаган ишлаб чиқаришлар ҳисобланиб, уларга тегишли харажатлар эса тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатлари дейилади. Ишлаб чиқарилиб омборга топширилган маҳсулотлар харажатларини аниқлашдан олдин бу харажатларни тугалланмаган ишлаб чиқаришлар харажатларидан ажратиб олиш керак, чунки ой давомида бу икки хил харажат бирга ҳисобга олиб борилади.

Тугалланмаган ишлаб чиқаришлар ҳажмини аниқлаш учун детал, узел ва шу кабиларни қолдиқлари ҳаракати ҳисобини юритиш лозим. Ишлов беришнинг ҳар бир босқичида вақти-вақти билан мавжуд тугалланмаган ишлаб чиқаришларни текшириш, ҳисоб маълумотларини инвентаризация маълумотлари билан таққослаш керак.

Тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдиқлари ҳаракатини миқдорий тезкорлик ҳисоби цехларнинг диспетчерлик бюро ходимлари томонидан олиб борилади. Лекин тугалланмаган ишлаб чиқаришлар харажатларнинг қолдиқлари тўғрисидаги маълумотларни фақат тугалланмаган ишлаб чиқаришларни инвентаризация қилиш йўли билан аниқлаш мумкин.

Тугалланмаган ишлаб чиқаришларни баҳолаш. Доим бир ойдан иккинчи ойга ўтадиган тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдиқларига эга бўлган ишлаб чиқаришда тайёр маҳсулотга тегишли харажатларни аниқлаш учун уларни ҳар ойда баҳолаб туриш керак. Бунда ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулот таннархини аниқлаш учун ой бошига қолган тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатларига ой давомида қилинган харажатларни қўшиб ҳисобдан чиқарилган, қайтарилган ҳамда ой охирига қолган тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатлари суммасини олиб ташлаш керак. Шунинг учун тугалланмаган ишлаб чиқаришлар қолдиқларини тўғри аниқлаш ва уларни баҳолаш муҳим аҳамиятга эга. Тугалланмаган ишлаб чиқаришлар қолдиқларини аниқлаш ва баҳолашдаги ноаниқликлар ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархини нотўғри аниқлашга олиб келади.

Буюртма усилида ҳисоб юритувчи якка ва майда серияли ишлаб чиқаришларда тугалланмаган ишлаб чиқаришлар, одатда баҳоланмайди. Тугалланмаган ишлаб чиқариш қиймати тугалланмаган буюртма харажатиغا тенг.

Йирик серияли ва кўплаб ишлаб чиқарадиган корхоналарда тугалланмаган ишлаб чиқаришлар ҳар ойда баҳоланади. Баҳолаш усулидаги фарқ ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш усулига боғлиқ.

Мисол. Машинасозлик заводида станоклар тайёрлов ва йиғув цехларида ишлаб чиқарилади. Демак, буюмлар ҳар хил ишлаб чиқариш босқичида ва ҳар хил миқдорда цехларда тугалланмаган ишлаб чиқариш бўлиб қолади. Инвентаризация далолатномаси бўйича ой бошига қуйидаги маълумотлар мавжуд:

- тайёрлов цехида 6 – операцияда – 10 дона
- йиғув цехида 2 – операцияда 2 дона

Тайёрлов цехида тугалланмаган ишлаб чиқаришни баҳолаш учун маълумотлар:

- бир станок учун материал харажати – 340 сўм,
- тўлиқ ишлов бериш учун иш ҳақи – 100 сўм,
- олтига операциялар бўйича – 80 сўм.

Йиғув цехида бир станок учун материал харажати – 300 сўм, тўлиқ ишлов бериш бўйича иш ҳақи – 70 сўм, инвентаризация вақтига эса – 50 сўм сарфланган.

Ишлаб чиқариш ҳисоби ярим тайёр маҳсулотсиз вариантда юритилганда тўғри харажатлар бўйича тугалланмаган ишлаб чиқариш қуйидагича аниқланади:

Тайёрлов цехи	сўм
Материаллар 340 x (10+15)	8500
Иш ҳақи (80x10)+(100x15)	2300
Йиғув цехи:	
Материаллар (300x15)	4500
Иш ҳақи (50x15)	750
ЖАМИ	16050

Ишлаб чиқариш ҳисоби ярим тайёр маҳсулотли вариантда юритилганда бу мисолни маълумотлари қуйидаги кўринишда бўлади:

Йиғув цехи	сўм
Материаллар:	
Тайёрлов цехи бўйича (340x15)	5100
Йиғув цехи бўйича (340x15)	4500
Иш ҳақи:	
Тайёрлов цехи бўйича (100x15)	1500
Йиғув цехи бўйича (50x15)	750
ЖАМИ	11850
ҶАММАСИ	16050

Иккала ҳолда ҳам тугалланмаган ишлаб чиқариш қиймати бир хилда (16050 сўм). Демак ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг таннархи тўғри ҳисобланган. Цехлар бўйича натижалар ҳар хил бўлади. Масалан, ярим тайёр маҳсулотсиз вариантда барча буюмлар, инвентаризация пайтида қайси цехда бўлишдан қатъий назар, фақат маълум цех харажатлари бўйича баҳоланади. Шундай қилиб, тугалланмаган ишлаб чиқариш ярим тайёр маҳсулотсиз вариантда баҳолашда тайёр маҳсулот таннархидаги цех харажатлари улушини бутун корхона бўйича аниқлаш мумкин, лекин мазкур цех томонидан ишлаб чиқарилган буюмларнинг цех таннархини аниқлаш мумкин эмас.

Цех маҳсулоти таннархини аниқлаш учун шу цехнинг тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдигини фақат мазкур цех харажатлари бўйича баҳолаш керак. Шу мақсадда тугалланмаган ишлаб чиқариш баҳоланади ва «ўз цех харажатлари бўйича», яъни биринчи вужудга келган цех харажатлари бўйича деб кўрсатилади.

Тугалланмаган ишлаб чиқаришни баҳолаш бўйича юқорида келтирилган ҳисоблардан кўриниб турибдики, асосий мақсад тўғри харажатларни аниқлашдан иборат. Тўғри харажатлар (материаллар, асосий иш ҳақи) ҳар бир калькуляция объекти (буюм, детал ва ш. к.) бўйича амалдаги нормаларга асосан ҳисоблаб топилади. Қолган харажатлар тўғри харажатларга нисбатан фоиз ҳисобида топилади:

- транспорт – тайёрлов харажатлари ва қайтариладиган чиқиндилар материалларнинг норматив қийматига нисбатан;

- норматив калькуляциясида белгиланган фоиз ҳисобидаги ишлаб чиқариш ишчиларнинг қўшимча ҳақлари – норма бўйича асосий иш ҳақига нисбатан;

- ижтимоий суғуртага ажратма – норма бўйича асосий ва қўшимча иш ҳақларига нисбатан;

- машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари – ускуналарни бир соатлик ишининг смета ставка (харажат)лари ва ускуналарнинг сарфланган нормалаштирилган иш вақти миқдори бўйича, лекин кейинчалик уларни норма бўйича асосий иш ҳақи суммасига нисбатан ҳисоблаш йўли билан;

- умумишлаб чиқариш харажатлари – норма бўйича иккита кўрсаткич суммасига нисбатан (иш ҳақи ва машина ва ускуналарни асраш ва улардан фойдаланиш харажатлари).

Тугалланмаган ишлаб чиқаришларни баҳолашнинг соддалаштирилган усули ҳам қўлланилади:

иш ҳақи суммасини операциялар бўйича ҳисобламасдан, олдинги цех бўйича тугалланмаган ишлаб чиқаришлар турган цехнинг ўртача 50% тўлиқ иш ҳақисини олади.

Тугалланмаган ишлаб чиқариш инвентаризациясини таркибида диспетчерлик буюроси, бухгалтерия ва участка мастерлари ходимлари бўлган инвентаризация комиссияси ўтказди. Инвентаризация натижалари далолатнома билан расмийлаштирилиб, унда тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдиқлари деталлар, узеллар ва уларга ишлов бериш босқичлари бўйича акс эттирилади. Тугалланмаган ишлаб чиқариш далолатномаси фақат яроқли детал, узел ва шу кабилар бўйича тузилади.

Тугалланмаган ишлаб чиқаришлар бўйича инвентаризация далолатномалари бухгалтериянинг ишлаб чиқариш гуруҳига топширилади ва у ерда улар ишлаб чиқилади, яъни агар фарқи бўлса, таққослаш ведомости тузилади, тугалланмаган ишлаб чиқаришлар баҳоланади ва аниқланган оғишишлар (ортиқча ёки камомад) ҳисоб регистрларида тегишли ёзувлар билан тартибга келтирилади. Амалда бу ҳисоблар калькуляция ведомости ёки ишлаб чиқариш аналитик ҳисоби ведомостларида буюмларнинг гуруҳлари ёки турлари бўйича бажарилади.

Тугалланмаган ишлаб чиқариш таннархига бракдан кўрилган йўқотишлар, ихтисослашган махсус инвентар ва хўжалик жиҳозлари қиймати қўшилмайди. Бу харажатлар фақат тайёр маҳсулотлар таннархига қўшилади. Агар бракдан кўрилган йўқотишлар ой охирига хали тугатилмагани маълум буюртмага тегишли бўлса, улар тугалланмаган ишлаб чиқариш таннархига қўшилади.

7.14. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Таннарх	Транспорт-тайёрлов харажатлари
Бевосита харажатлар	Асосий материаллар
Билвосита харажатлар	Ёрдамчи материаллар
Калькуляция	Келгуси давр харажатлари
моддалари	Брак маҳсулот
Буюртма усули	Тузатиладиган брак
Жараёнлар усули	Тузатилмайдиган брак
Норматив усули	Тугалланмаган ишлаб чиқариш
Норматив ўзгариш	Цех харажатлари
Нормалардан оғишиш	Асбоб-ускуналарни асраш
Оғишиш сабаблари ва айбдорлар коди	харажатлари

ЎЗИНИ-ЎЗИ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 7.1. А. Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низом бўйича харажатлар қандай тўрт гуруҳга бўлинган?
 Б. Ишлаб чиқариладиган маҳсулот таннархи қандай харажатлардан ташкил топади?
 В. Давр харажатлари қандай гуруҳларга бўлинади?
- 7.2. А. Ишлаб чиқариш харажатлари қандай счетларда ҳисобга олинади?
 Б. Умум ишлаб чиқариш харажатлари таркибига қандай харажатлар киради?
 В. 2010-смети дебетланганда қайси счетлар кредитланиши мумкин?
 Г. 2010-смети кредитланганда қайси счетлар дебетланиши мумкин?
- 7.3. А. Буюртма усулида ҳисоб юритиш ва маҳсулот таннархини аниқлаш деганда нимани тушинасиз?
 Б. Жараёнлар бўйича ҳисоб юритиш ва маҳсулот таннархини аниқлаш деганда нимани тушинасиз?
 В. Норматив усулида ҳисоб юритиш ва маҳсулот таннархини ҳисоблаш деганда нимани тушинасиз?

- 7.4. А. Қушимча иш ҳақлар 2010 ва 2310 счетларига қандай ўтказилади?
 Б. 8910 «Келгусидаги харажатлар ва тўловлар резервлари» сметида қандай суммалар акс этирилади?
 В. Ташкил этилган келгусидаги харажатлар резерви етмаса ёки ортиб қолса қандай проводкалар берилади?
- 7.5. А. Қандай ишлаб чиқаришлар ёрдамчи ишлаб чиқаришлар ҳисобланади?
 Б. 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» смети дебетланганда қайси счетлар кредитланиши мумкин?
 В. 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» смети кредитланганда қайси счетлар дебетланиши мумкин?
- 7.6. А. Келгуси давр харажатларига нималар киради?
 Б. 3110-3190-счетларнинг дебети қайси счетлар билан корреспондентланади?
 В. 3110-3190-счетларнинг кредити қайси счетлар билан корреспондентланади?
- 7.7. А. Машина ва ускуналарни асраш харажатлари қайси сметида ва қандай проводкалар билан ҳисобга олинади?
 Б. 2510-сметида нималар ҳисобга олинади ва улар қайси сметида тақсимланади?
 В. 2610-сметининг дебети ва кредитида нималар ҳисобга олинади?
- 7.8. А. Бекор туришдан кўрилган йўқотишлар қандай ҳисобга олинади?
 Б. Тугалланмаган ишлаб чиқаришларга нималар киради ва улар қандай баҳоланади?
 В. Тугалланмаган ишлаб чиқаришларга қандай ҳил харажатлар киритилмайди?

НАЗОРАТ ВАЗИФАЛАР

8.1. Асосий воситаларни таъмири бўйича резервланган сумма таъмирлаш харажатларини қоплаш учун 80000 сўм етишмаслиги аниқланади.

8.2. Асосий воситаларни таъмирлаш бўйича резервланган сумма таъмирлаш харажатларини қоплагандан сўнг 70000 сўмга ортишб қолганлиги аниқланди

Қандай проводка берилади?

8.3. Тузатиб бўлмайдиган яроқсиз (брак) маҳсулот аниқланди:

- а) яроқсиз маҳсулотнинг ҳақиқий таннарихи 50000 сўм;
 - б) яроқсиз маҳсулотни тугатишдан яроқли материал омборга қабул қилинди – 20000 сўм;
 - в) айбдор ишчиларнинг иш ҳақидан яроқсиз маҳсулот учун ушлаб қолинди – 18000 сўм;
 - г) яроқсиз маҳсулотнинг қопланмаган суммаси – 12000 сўм.
- Проводкалари берилсин.

8- БОБ

ХИЗМАТ КЎРСАТУВЧИ ХЎЖАЛИКЛАР ҲИСОБИ

8.1. ХИЗМАТ КЎРСАТУВЧИ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Ҳаолияти корхонанинг ишлаб чиқарган маҳсулоти, бажарган иш ва хизматлари билан бевосита боғлиқ бўлмаган хўжаликлар хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш ва хўжаликлар ҳисобланади. Бу хил хизмат кўрсатувчи хўжаликларни ўзига ҳос хусусиятларига қараб уч гуруҳга бўлиш мумкин: маҳсулот ишлаб чиқарувчи (ошхона, новвойхона), хизмат кўрсатувчи (ҳаммом, саргарошхона, пойафзал таъмирлаш устахоналари) ва ихтисослашган ижтимоий ва маиший вазифаларни (болалар муассасалари, уй-жой-коммунал хўжалиги, дам олиш уйлари) бажарувчи муассасалар.

Биринчи хил хўжаликларнинг харажатлари ишлаб чиқарилган маҳсулотни соитшдан тушган даромад билан қопланади. Иккинчи хил хўжаликларнинг харажатлари кўрсатган хизматлардан тушадиган тушумлар билан қопланади. Учинчи хил хўжаликларнинг харажатлари турли манбалар (маҳсус молиялаш, ота-оналар, касаба уюшма ташкилоти ажратган сумма) ҳисобидан қопланади.

Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар ҳисоби 21-БҲМА га мувофиқ олиб борилади. Ушбу БҲМА га асосан харажатлар ҳисоби 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» сче­тида юритилади. Бу сче­тда аналитик-ҳисоб хизмат кўрсатувчи хўжаликларнинг турлари ва харажат элементлари, моддалари ва маҳсулот турлари бўйича юритилади.

Бу сче­т актив бўлиб, унинг дебетида харажатлар, кредитида – маҳсулотнинг чиқиши, тушумлар ёки харажатларни тегишли манбалар билан қопланиши акс эттирилади.

Башарти айрим хизмат кўрсатувчи хўжаликлар корхонанинг бир неча жойларида жойлашган бўлса (1-болалар боғчаси, 2-болалар боғчаси), ҳар бир бўлинма ишлаб чиқариш ҳисоботини топширади.

Ҳар бир хизмат кўрсатувчи хўжаликларнинг харажатлари қуйидаги моддалар бўйича ҳисобга олинади:

1. Меҳнат ҳақи ижтимоий суғуртага ажратмалари билан
2. Хомашё ва материаллар
3. Иш ва хизматлар
4. Асосий восита ва номоддий активлар амортизацияси
5. Бошқа харажатлар

Хизмат кўрсатувчи хужаликларнинг айримлари, зарур бўлса, қўшимча харажат моддалари (масалан, меҳнат ва дам олиш лагерлари, дам олиш уйларида – озиқ-овқат, маданий соғломлаштириш тадбирлари ва шунга ўхшаган моддалар)ни очишлари мумкин.

Ҳар бир хизмат кўрсатувчи хўжалик ойлик ишлаб чиқариш ҳисоботида ўз фаолиятига ҳос бўлган кўрсаткичларни тўлдириб хўжалик бухгалтериясига топширади.

Бозор иқтисодиёти шароити хизмат кўрсатувчи хўжаликлар ҳисобига бўлган талабни бекиёс ошириб юборди. Бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифалари хизмат кўрсатувчи хўжаликларда қилинадиган харажатларни ўз вақтида ва тўлиқ ҳисобга олиш, материал, пул ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлаш, ички резервлардан тўлиқ фойдаланиш, нобудгарчиликларга йўл қўймасликни таъминлаш ва маҳсулот таннархини тўғри ҳисоблашдан иборат.

Ушбу бобда хизмат кўрсатувчи хўжаликларнинг асосийларини кўриб чиқамиз.

8.2. УЙ-ЖОЙ-КОММУНАЛ ХЎЖАЛИК ХАРАЖАТ ВА ДАРОМАДЛАРИНИНГ ҲИСОБИ

Хўжалик юритувчи субъектларнинг балансидаги уй-жой-коммунал хўжалигига жамоат уй-жой фонди, ётоқхоналар, коммунал хўжалиги ва мақсадли тушумлар ҳисобидан бажариладиган хизматларга доир муомалалар ҳисоби 2710-счётнинг «Уй-жой-коммунал хўжалиги» аналитик ҳисобида юритилади. Бу аналитик ҳисобда харажатлар иккига ажратилади:

1. Уй-жой фонди ва ётоқхоналардан фойдаланиш
2. Мақсадли харажатлар ва йиғимлар

Биринчи аналитик ҳисобда харажатлар қуйидаги моддалар бўйича ҳисобга олинади:

1. Меҳнат ҳақи ижтимоий суғурта ажратмалари билан (навбатчилар, монтер, сантехниклар, уй-жой хўжалиги мудирлари, ҳисоб ходимлари, қоровул, фаррош, комендант ва бошқаларга)

2. Уй-жой хўжалигини асраш (қор тозалаш, ахлатларни ташиб чиқариш, том ва йўлакларни тозалаш, техника ховфсизлиги ва бошқа) харажатлар

3. Асосий воситаларни асраш (амортизация, таъмирлаш) харажатлари

4. Бошқа харажатлар (юқоридаги харажат моддаларига кирмайдиган харажатлар)

Бу харажатлар қилинганда 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счегининг «Уй-жой фонди ва ётоқхоналардан фойдаланиш» аналитик ҳисоби дебетланиб қуйидаги счеглар кредитланади:

1010-1090-счеглар – сарфланган хомашё, ёқилғи, инвентар ва хўжалик жиҳозлари ва бошқа қийматликлар суммасига;

2310-счегти – ёрдамчи ишлаб чиқаришлар кўрсатган хизматлари қийматига;

6010-счегти– чет ташкилотларнинг кўрсатган хизматлари (сув, пар, энергия ва ш.к.) қийматига;

6510-счегти – суғурта харажатига;

6520-счегти – ижтимоий суғуртага ажратилган суммага;

6990-счегти – турли корхоналар томонидан кўрсатилган хизматлар учун уларга ҳисобланган суммага;

6710-счегти – ходимларга ҳисобланган меҳнат ҳақи суммасига;

0210-0299-счеглари – асосий воситаларга ҳисобланган амортизация суммасига;

8910-счегти – асосий воситаларни таъмирлаш учун ташкил этилган резерв суммасига «Уй-жой фонди ва ётоқхоналардан фойдаланиш» аналитик счегининг кредитида квартира ва ётоқхоналарда турувчилардан олинадиган коммунал хўжалигини даромади қуйидаги моддалар бўйича ҳисобга олинади:

квартира ҳақи ва уй-жой хўжалигининг бошқа даромадлари. Квартира ҳақи квартирада турувчилардан ҳар бир квадрат метр турар жой учун белгиланган ставкалар бўйича ҳисоблаб олинади. Иситиш, сув, таъминоти ва шу кабилар учун олинадиган мақсадли йиғимлар бунга кирмайди.

2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счегти бўйича очилган иккинчи «Мақсадли харажатлар ва йиғимлар» аналитик счегтида харажатлар марказий иситиш, сув, таъминоти, канализация ва шу кабилар бўйича алоҳида ҳисобга олинади. Бу хизматларнинг бир қисми (сув таъминоти, пар таъминоти, чуқурларни тозалаш ва шу кабилар)ни корхонанинг ёрдамчи ишлаб чиқаришлари бажариши мумкин. Бошқалари (масалан, ёритиш) ихтисослашган хўжаликлар томонидан бажарилади. Бу хизматлар корхонанинг ҳисоб-китоб счегтидан тўланади.

Хўжаликнинг ёрдамчи ишлаб чиқаришлари томонидан кўрсатилган хизматлар қийматига 2710-счегининг «Мақсадли харажатлар ва йиғимлар» аналитик счегти дебетланиб 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счегти кредитланади.

Квартира ҳақлари ва коммунал хизматлари учун тўланадиган ҳақларни тўлаш бўйича квартирада турувчи ҳар бир оила бошлиғи номига ҳисоблашиш дафтарчаси берилади.

Квартирада турувчилар ҳар ойда ҳисоблашиш дафтарчаси ичидаги хабарнома ва квитанцияни олдиндан белгиланган суммага тўлдириб пулни корхона кассасига топширади.

Квартирада турувчилардан олишга тегишли квартира ҳақи ҳисобланганда қуйидагича проводка берилади:

Д-т 4890 «Бошқа дебиторлар қарзлари»

К-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетининг «уй-жой фонди ва ётоқхоналардан фойдаланиш» аналитик смети.

Квартирада турувчилардан квартира ҳақи нақд пул билан ундириб олинса ёки меҳнат ҳақидан ушлаб қолинса, 5010 ёки 6710-смети дебетланиб 4890 «Бошқа дебиторлар қарзлари» смети кредитланади.

Яшаш учун мўлжалланмаган хоналарни шартномага асосан бир йилгача муддатига (қисқа муддатли) ижара берилганда, олинадиган ижара ҳақи суммасига 4820 «Қисқа муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар» смети дебетланиб 9350 «Қисқа муддатли ижарадан даромадлар» смети кредитланади.

Ушбу ижара ҳақи суммаси олинса, қуйидагича проводка берилади:

Д-т 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари»

К-т 4820 «Қисқа муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар»

Уй-жой-коммунал хўжалиги харажат ва даромадларининг аналитик смети бошқа ишлаб чиқариш ва хўжаликлар бўйича тузиладиган ойлик ҳисоботларида юритилади. Бу ҳисоботнинг биринчи қисмида уй-жой фонди, ётоқхона ва мақсадли харажатларнинг ҳар бир тури бўйича харажатлар моддаларга бўлиб кўрсатилган. Ҳисоботнинг иккинчи қисмида коммунал хўжалигининг даромади турлари бўйича акс этирилади. Ҳисоботнинг биринчи бўлимини охирида квартира ҳақи ва коммунал хўжалиги хизматларини ҳар бир аналитик смети бўйича харажат ва даромад таққосланиб харажатнинг даромаддан қанчага ортиқлиги (ёки акссинча) аниқланади.

Уй-жой хўжалигидан фойдаланишдан бўлган бу натижа ҳисобот даврининг охирида қуйидаги ёзув билан ҳисобдан чиқарилади:

харажат даромаддан кўп бўлса (зарар):

Д-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар»

К-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетининг тегишли аналитик смети

Даромади харажатидан кўп бўлса,

Д-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счетининг тегишли аналитик смети

К-т 9370 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар даромадлари»

8.3. МАИШИЙ ХИЗМАТ КЎРСАТУВЧИ ВА ТИКУВ УСТАХОНАЛАРИ ҲИСОБИ

Корхоналарнинг балансида ҳисобга олинadиган маиший хизмат кўрсатувчи ва тикув устахоналарига пойафзал таъмирлаш устахоналари, кийим-кечак тикадиган ва тузатадиган устахоналар ва шу кабилар киради. Бу устахоналарнинг харажатлари ва улардан тушадиган даромадлар 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» смети бўйича ҳар бир устахона ва бошқа маиший хизмат кўрсатувчи муассасалар бўйича алоҳида очилган аналитик счетларда юритилади.

Кийим-кечак тикадиган ва таъмирлаш устахоналарнинг харажатлари қуйидаги моддалар бўйича ҳисобга олинади:

1. Меҳнат ҳақи ижтимоий суғуртага ажратмалари билан
2. Хомашё ва материаллар
3. Электр таъминоти

4. Асосий воситаларни асраш харажатлари (амортизация, таъмирлаш)

5. Бошқа харажатлар (техника ховфсизлиги, инвентар ва хўжалик жиҳозлари, ёрдамчи ишлаб чиқаришлар хизматлари ва шу кабилар)

Аҳолидан олинган буюртма учун тикув устахонасида белгиланган шаклда икки нусха квитанция ёзиб, 1-нусхаси буюртмани бажариш тўғрисида наряд-буюртма тариқасида омборга берилади. Сўнг тегишли материал билан цехга қайтарилади. Квитанциянинг 2-нусхаси белгиланган тартибда расмийлаштирилиб буюртмачига берилади.

Бажарилган буюртмалар эгаларига хизмат ҳақи тўланганлиги тўғрисидаги квитанцияга асосан берилади. Буюртмалар учун олинган нақд пул қуйидаги проводка билан киримга олинади:

Д-т 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари»

К-т 9030 «Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар»

Маиший хизмат кўрсатувчи ва тикув устахоналарида қилинган харажатлар суммасига 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» смети бўйича очилган тегишли аналитик счетлар дебетланиб тегишли (1010-1090, 0210-0299, 6520, 6710 ва бошқа) счетлар кредитланади.

Бажарилган буюртмалар учун қилинган харажатлар ой охирида қуйидаги проводка билан ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 9130 «Бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар таннарихи»

К-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» сметининг тегишли аналитик смети.

8.4. ОШХОНА ВА БУФЕТ ХАРАЖАТ ВА ДАРОМАДЛАРИНИ ҲИСОБИ

Корхоналарда умумий овқатланиш стационар ошхона ва буфетларда ташкил этилади. Таомлар тайёрлаш учун сарфланадиган харажатлар 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» сметида очилган «Ошхона (буфет)лар» аналитик сметида қуйидаги моддалар бўйича ҳисобга олинади:

1. Иш ҳақи ижтимоий суғурта ажратмалари билан
2. Хомашё (маҳсулотлар)
3. Инвентар ва хўжалик жиҳозлари
4. Бошқа харажатлар

Ошхонада тайёрланган таомлар нарҳини арзонлаштириш мақсадида ошхона (буфет) асосий воситаларини асраш (амортизация, таъмирлаш, иситиш, ёритиш) харажатлари, иссиқ ва совуқ сув қиймати, таом тайёрлаш учун сарфланадиган ёқилғи ва транспорт хизматлари қиймати тайёрланган таомлар қийматига қўшилмай хўжаликнинг давр харажатларига ўтказилиши мумкин.

Омбордан ошхонага жўнатилган маҳсулотлар қиймати ошхона мудирини ҳисобига ёзилса, овқат тайёрлаш учун накладнойлар ёки лимит-забор карталарига асосан ошхонага берилган маҳсулотлар-ошпаз ҳисобига ёзилади. Фойдаланилмай қолган маҳсулотлар кун охирида ошпаз томонидан ошхона мудирини қайтариб топширилади. Ошпаз ҳисобига ўтказилган маҳсулотлар ва уларнинг сарфи сумма кўрсаткичида ҳисобга олинади.

Ошхона мудирини олинган маҳсулотлар харажати ошпаз дафтари ёки карточкасида уларнинг номлари, навлари, миқдори бўйича юритиб белгиланган муддатда бухгалтерияга ҳисобот топшириб туради. Ошхона мудирини қарамоғига жўнатилган маҳсулотлар қийматига қуйидаги проводка берилди:

Д-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» сметининг «Ошхона (буфет)лар» аналитик ҳисоби

К-т 2990 «Бошқа товарлар»

Ошхона учун сотиб олинган маҳсулот (макарон, гурунч, сабзавот маҳсулотлари, чой, ёғ ва шу каби)ларни 2990 «Бошқа товарлар» сметида ҳисобга олиш мумкин.

Овқат тайёрлаш учун ёқилғи, ошхона асосий воситаларига ҳисобланган амортизация, таъмирлаш фондига ажратма, иситиш, ёритиш, транспорт харажатлари қилинса, 9400 «Давр харажатлари ҳисоби смети» дебетланиб, турли (0220-0260, 1030, 2310) сметида кредитланади. Овқат тайёрлаш билан боғлиқ бошқа харажатлар 2710-смети «Ошхона (буфет)лар» аналитик смети дебетини дебетини ҳисобга олинади.

Ошхоналарда таом тайёрлашнинг ўзига ҳос хусусияти шундан иборатки, у ерда барча жараёнлар бир кунлик циклга эга. Маҳсулот олиш, овқат тайёрлаш ва уни сотиш бир куннинг ўзида бажарилади. Ҳар куни ошхонада тайёрланган таомларнинг таннархи аниқланади. Бунинг учун маҳсус таннарх ҳисоблаш карточкаси тузилади. Унда таом тайёрлашда ишлатилган маҳсулотлар номи, уларнинг харажат нормаси, таннархга қўшиладиган чакана (жўнатиш) баҳоси ва маҳсулотларнинг шу баҳолардаги қиймати кўрсатилади. Бир порция таомнинг сотиш нархини топиш учун барча сарфланган маҳсулотлар қийматидан фойдаланса ёки сотса бўладиган чиқиндилар қийматини олиб ташлаб қолган суммага ошхона харажат (меҳнат ҳақи ва бошқа харажат)ларини (устама нарх) қўшиб ҳосил бўлган суммани жами тайёрланган таомлар порциясига бўлиш керак.

Қўшиладиган устама нарх тўғри харажатларга нисбатан фоиз ҳисобида белгиланди.

Ошхона ва буфетлардан сотилган таомлар қийматини ҳисобдан чиқариш учун ҳар куни иш кунининг охирида ошхонадан таомлар сотилганлиги тўғрисида далолатнома тузилади. Далолатномада тайёрланган таомлар номи, уларни сотиш нархи, қанчаси сотилганлиги кўрсатилади. Ушбу далолатнома ошхона маҳсулотлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот билан бирга ҳужжатайланиш графигида белгиланган муддатда бухгалтерияга топширилади. Бу ҳужжатларга асосан ошхона ва буфетларда сотилган таомларнинг ҳақиқий таннархи қуйидаги проводка билан ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 9130 «Бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар таннархи»

К-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счегининг «Ошхона (буфет)лар» аналитик счегини.

Ошхона ва буфетларда таомларни сотишдан тушган пул (сотиш нархида) киримга олинганда 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари» счегини дебетланиб 9030 «Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар» счегини кредитланади.

Ошхона харажатлари ва тайёрланган таомларнинг аналитик ҳисоби ишлаб чиқариш ҳисоботида юритилади. Бу ҳисобот шаклида харажатлар белгиланган моддалар ва корреспондентланувчи счегинлар бўйича ҳисобга олинади. Тайёрланган таомлар ҳисоботнинг алоҳида бўлимида кўрсатилади.

2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» счегининг кредит обороти 10/2 журнал-ордерида юритилади.

8.5. МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАР МУАССАСАЛАРИДА ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ

Корхоналарда мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асраш харажатлари 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» смети бўйича очилган «Мактабгача ёшдаги болалар муассасалари» аналитик сметида ҳисобга олинади. Бу аналитик сче́т хўжалик ичидаги ҳар бир болалар муассасалари учун алоҳида очилиб харажатлар қуйидаги моддалар бўйича ҳисобга олинади.

1. Меҳнат ҳақи ижтимоий суғурта ажратмалари билан.

2. Хўжалик харажатлари (иситиш, ёритиш, сув таъминоти, канализация, таъмирлаш, ички кийимларни ювиш ва ш.к.).

3. Ўқув харажатлари ва кутубхоналар учун китоблар харид қилиш.

4. Овқатланиш харажатлари.

5. Асбоб-ускуналар ва инвентарларни харид қилиш. Болалар муассасаларини дастлабки жиҳозлашда сотиб олинган мебел, асбоб-ускуна ва инвентарлар бунга кирмайди. Бу харажатлар капитал қўйилмалар бўлиб ҳисобланади.

6. Юмшоқ инвентар ва кийим-кечаклар харид қилиш (кўрпача-ёстиқлар, халатлар, фартуклар, ички кийимлар, йўргак ва ш.к.).

7. Бошқа харажатлар (сафар, канцелярия, телефон, телеграф ва ш.к.).

Сотиб олинган озиқ-овқат маҳсулотлари (макарон, чой, ёғ, шакар ва ш.к.) болалар муассасаларига ҳақиқий қийматда берилади.

Болалар муассасаларига берилган барча инвентар ва хўжалик жиҳозлари боғча мудирининг масъулиятида бўлиб, уларнинг ҳаракати омбор дафтари (карточкаси)да ҳисобга олинади. Яроқсиз ҳолатга келган ўйинчоқлар, синган идиш-тавоқлар ва шу кабилар, инвентар ва хўжалик жиҳозлари ҳисобдан чиқариш далолатномасига асосан расмийлаштирилади.

Болалар муассасаларини асраш бўйича қилинган барча харажатлар суммасига 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» сче́тининг «Мактабгача ёшдаги болалар муассасалари» аналитик смети дебетланиб, турли (1010, 2310, 2990, 6520, 6710 ва б.) сче́тлар кредитланади.

Мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асрашда ота-оналар ҳам тегишли ҳиссасини қўшади. Шунинг учун болаларнинг давомати ой давомида маҳсус табелда ҳисобга олиб борилади. Табелга асосан ой охирида ота-оналарнинг тўлайдиган пули ҳисобланиб ведомость тузилади. Ведомость маълумотлари ота-оналардан фарзандлари болалар муассасаларида тарбиялангани учун пул ундириб олишда асос бўлиб ҳисобланади. Ота-оналардан ундириб олинadиган сумма ҳисобланганда 4890 «Бошқа дебиторларнинг қарзлари» смети дебетланиб 8890 «Бошқа мақсадли тушумлар» сметининг «Мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асраш» аналитик ҳисоби кредитланади.

Ота-оналардан фарзандлари болалар муассасаларида тарбияланганлиги учун нақд пул ундириб олинса ёки меҳнат ҳақидан ушлаб қолинса, 5010 ёки 6710 смети дебетланиб 4890 «Бошқа дебиторларнинг қарзлари» смети кредитланади.

Бошқа шахс ва ташкилотларнинг болалар муассасаларини асраш учун утазиб берган маблағлари суммасига 5110 «Ҳисобкитоб смети» ёки бошқа счетлар дебетланиб 8890 «Бошқа мақсадли тушумлар» сметининг «Мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асраш» аналитик смети кредитланади.

Мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асраш харажатлари ҳисобот даври охирида 8890 «Бошқа мақсадли тушумлар» сметининг «Мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асраш» аналитик сметида йиғилган маблағлар ҳисобига қуйидагича проводка билан қопланади:

Д-т 8890 «Бошқа мақсадли тушумлар» сметининг «Мактабгача ёшдаги болалар муассасаларини асраш» аналитик смети. К-т 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар» аналитик смети.

Одатда ота-оналардан олинган ва бошқа манбалардан тушган маблағлар мактабгача ёшдаги болалар муассасалари харажатларини қопламайди.

Ушбу манбалар билан қопланмаган мактабгача ёшдаги болалар муассасалари харажатлари ҳисобдан чиқарилганда 9430 «Бошқа операцион харажатлар» смети дебетланиб 2710 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар сметининг «Мактабгача ёшдаги болалар муассасалари» аналитик смети кредитланади.

Мактабгача ёшдаги болалар муассасалари харажатларининг аналитик ҳисоби 18-д шакли бўйича тузиладиган ишлаб чиқариш ҳисоботида юритилади.

8.6. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Хизмат кўрсатувчи хўжалик	Коммунал хўжалиги
Харажат моддалари	Уй-жой фонди
Маҳсулот турлари	Квартира ҳақлари
Хизмат турлари	Ижара ҳақлари
Хомашё ва материал	Мақсадли тушумлар

ЎЗИНИ - ЎЗИ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 8.1. А. Хизмат кўрсатувчи хўжаликларга қандай хўжаликлар киради?
- Б. Хизмат қилувчи хўжаликлар харажатлари қандай моддалар бўйича ҳисобга олинади?
- В. Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар ҳисоби олдидаги вазифалар.
- 8.2. А. Уй-жой-коммунал хўжалиги бўйича қандай икки хил аналитик счетлар очилади?
- Б. Уй-жой-коммунал хўжалиги харажатлари қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?
- В. Уй-жой-коммунал хўжалиги бўйича даромадлар қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?
- 8.3. А. Маиший хизмат кўрсатишга нималар киради ва улар қандай ҳисобга олинади?
- Б. Маиший хизмат кўрсатиш харажат моддалари қандай?
- В. Маиший хизмат кўрсатиш харажат ва даромадлари қандай ҳисобга олинади?
- 8.4. А. Бола боғча харажат моддаларини айтинг ва уларга қандай проводкалар берилади?
- Б. Бола боғча харажатларини қоплаш манбаларини айтинг ва уларга проводкалар беринг.
- В. Бола боғча харажатлаини ҳисобдан чиқариш проводкаларини беринг.

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИНГ ЯНГИ ОБЪЕКТЛАРИ**9.1. НОМОДДИЙ АКТИВЛАР ҲИСОБИ**

Номоддий активлар корхона активларининг ажралмас қисми бўлиб қолмоқда. Моддий шаклга эга бўлмаган, жисмоний хусусияти йўқ объектлар номоддий активларга киритилади. Улар корхонага узоқ вақт ёки корхонанинг фаолият кўрсатиш муддати давомида устав вазифаларини бажариш учун зарур. Хўжалик маблағларининг бу гуруҳига қуйидагилар киради: табиий ресурслардан, ердан фойдаланиш ҳуқуқи, ихтиролар, патентлар, лицензиялар, савдо маркалари, товар белгилари, сотиб олинган дастурий маҳсуллар қиймати, брокерлик ўринлари ёки брокерлик ўринларидан фойдаланиш ҳуқуқлари, фирмани рўйхатдан ўтказгунга қадар таъсис ҳужжатларини тайёрлаш ва реклама харажатлари ва бошқа интеллектуал (ақлий) мулк, жумладан «биламан қандай» деб таржима қилинадиган «Ноу-хау».

Бухгалтерия ҳисобида барча номоддий активлар дастлабки қиймати бўйича баҳоланади, яъни сотиб олиш ёки тайёрлаш, ҳуқуқни ҳимоя қилиш билан боғлиқ бўлган маслаҳатлар олиш харажатлари, маркетинг тадқиқоти харажатлари қўшилган ҳолда ҳақиқий харажатлар суммасида баҳоланади. Таъсисчилар томонидан устав капитали (фонди) га қўшилган номоддий активлар келишилган баҳода баҳоланади, бепул олинганда эса – эксперт баҳоси бўйича киримга олинади.

Номоддий активларнинг дастлабки қиймати ҳар ойда амортизация ҳисоблаб харажатлар таркибига қўшиш йўли билан қопланади. Ҳар ойда ҳисобланадиган амортизация суммаси корхона томонидан мустақил белгиладиган норма бўйича аниқланади. Амортизация нормасини ҳисоблашда номоддий активларнинг дастлабки қиймати ва улардан фойдаланиш муддати айнан номоддий активларни корхонага фойда келтириш муддати инobatга олинади. Фойда келтириш муддатини аниқлаш имконияти бўлмаган номоддий активлар бўйича амортизация нормаси беш йил ҳисобидан, лекин корхонани фаолият кўрсатиш муддатидан ошмаган муддатидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Номоддий активлар бўйича амортизация ҳисоблаш нормасини ҳисоблаб топиш бўйича мисол келтирамиз. Фараз қилайлик, номоддий активнинг қиймати 620 минг сўм. Номоддий активни фойдали ишлатиш муддати маълум эмас, лекин корхонанинг фаолият кўрсатиш муддати 5 йилдан ортиқ. Бунда йиллик амортизация суммаси 124 минг сўмни ташкил этади (620:5). Йиллик амортизация суммасини қуйидаги формулада топамиз: $H=A:D$, бу ерда H - йиллик

амортизация нормаси, А- йиллик амортизация суммаси, Д- объектнинг дастлабки қиймати. Натижада йиллик амортизация нормасини 20% эканлигини топамиз (124:620x100%). Ойлик амортизация нормаси 1,67% ни ташкил этади (20:12).

Номоддий активлар кирими тегишли ҳужжатларга асосан расмийлаштирилади: патентлардан фойдаланиш ҳуқуқининг гувоҳномаси, ишлаб чиқилган дастурий таъминот ишларини қабул қилиш (акти) далолатномаси, таъсисчилар томонидан активларни қўшганлиги ва уларни қийматини келишиб олганлиги тўғрисидаги протоколлар ва таъсис шартномалари ва бошқа ҳужжатларда объектнинг таърифи, унинг дастлабки қиймати, фойдаланиш тартиби, фойдаланиш муддати, олдинги эгаси тўғрисидаги маълумотлар келтирилади. Номоддий активлар қуйидаги ҳолларда ҳисобдан чиқарилади:

- сотилса шартнома баҳосида;
- бошқа корхоналарга бепул берилса;
- эскирса ва даромад келтириш хусусияти йўқолса;
- қўшма ёки шуъба фирмалар, акционер ёки бошқа корхоналар устав капиталига номоддий активлар улуш сифатида қўшилса.

Номоддий активлар ўтказиб бериш далолатномаси, ҳисобдан чиқариш далолатномаси, акционерлар мажлисининг баённомалари ва бошқа ҳужжатларга асосан ҳисобдан чиқарилади.

Номоддий активларнинг аналитик ҳисоби уларнинг турлари бўйича аналитик ҳисоб карточкаларида (АВ-6 шакл) ва 17 – ведомоста юритилади.

Номоддий активлар ҳолати ва ҳаракатининг ҳисоби 0400 – «Номоддий активларни ҳисобга олувчи счетлар» актив инвентар сметида юритилади. Сальдоси дебитида бўлиб, корхона тасарруфидаги номоддий активларнинг дастлабки қийматини кўрсатади. Дебет обороти 4610 – «Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи», 5110, 5210, 6010 ва бошқа счетлар билан корреспондентланган ҳолда сотиб олинган, қабул қилинган номоддий активларнинг дастлабки қийматини кўрсатади. Кредит обороти 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» смети билан корреспондентланган ҳолда ҳисобдан чиқарилган номоддий активлар қийматини кўрсатади.

Номоддий активлар турларига қараб 0400 – сметидаги қуйидаги счетларида ҳисобга олинади:

0410 «Патентлар, лицензиялар ва ноу-хау»

0420 «Савдо маркалари, товар белгилари ва саноат намуналари»

0430 «Дастурий таъминот»

0440 «Ер ва табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқлари»

0450 «Ташкилий харажатлар»

0460 «Франчайз»

0470 «Муаллифлик ҳуқуқлари»

0480 «Гудвилл»

0490 «Бошқа номоддий активлар»

Объектларни номоддий активларга ўтказиш ва уларнинг таркиби 7 – «Номоддий активлар» бухгалтерия ҳисобининг Миллий андазаси билан тартибга солинади.

Номоддий активларнинг амортизацияси 0510 – 0590 счетларининг кредитида ҳисобга олинади.

Бу счетлар пассив, тартибга солувчи счетлар бўлиб, уларнинг сальдоси кредитида бўлади. Бу счетларнинг кредит сальдолари ҳисобланган амортизация суммасини, яъни номоддий активлардан фойдаланиш даврида қопланган харажатлар суммасини кўрсатади; дебет обороти 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» смети билан корреспондентланган ҳолда ҳисобот даврида ҳисобдан чиқарилган номоддий активлар амортизация суммасини кўрсатади; кредит обороти 2010, 2510, 9400, 3100 ва бошқа счетлар билан корреспондентланган ҳолда ҳисобот даврида ҳисобланган амортизация суммасини кўрсатади.

7 ва 21-БХМАларга асосан гудвилл бўйича амортизация ҳисобланганда харажатларни ҳисобга оладиган счетлар дебетланиб 0480 «Гудвилл» смети кредитланади.

Номоддий активлар ва уларнинг амортизацияси бўйича жорий синтетик ҳисоб 13 – журнал-ордерида юритилади.

1 – Мисол. Корхона ЭХМ учун техник ҳужжатлари билан бирга дастурий таъминот сотиб олди – 50000 сўм

Бу муомала счетларда қуйидагича акс эттирилади:

Д-т 0830 «Номоддий активларни харид қилиш»

К-т 6990 «Бошқа мажбуриятлар» ёки 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счетлар». Шу билан бирга 0430 «Дастурий таъминот» смети дебетланиб 0830-смети кредитланади.

2 – Мисол. Таъсис ҳужжатларига биноан таъсисчиларга сотилган акциялар учун акционер жамияти бинодан фойдаланиш ҳуқуқини қўлга киритди. Бинонинг таъсисчи билан келишилган қиймати – 230000 сўм

Бу муомала счетларда қуйидагича акс эттирилади:

Д-т 0490 «Бошқа номоддий активлар» – 230000 сўм

К-т 4610 «Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи» – 230000 сўм

3 – Мисол. Маъсулияти чекланган жамият таъсисчиларнинг биридан экспертлар томонидан 200000 сўмга баҳоланган маҳсулот ишлаб чиқаришга бўлган патентни бепул олди. Бу муомала счетларда қуйидагича акс эттирилади:

Д-т 0410 «Патентлар, лицензиялар ва ноу-хау»

К-т 8530 «Текинга олинган мулк»

4 – Мисол. Фойдаланиш муддати икки йил бўлган дастур таъминоти объекти бўйича амортизация ҳисобланди. Ҳар ойга амортизация суммаси – 2083 сўм

Д-т 9420 «Маъмурий харажатлар»

К-т 0530 «Дастурий таъминот амортизацияси»

Юқорида айтганимиздек, номоддий активларни сотиш, бепул бериш ёки ҳисобдан чиқариш бўйича натижаларни аниқлаш учун 9220 – операцион натижавий счет қўлланилади. Бу счетнинг дебетда тугатилган, ҳисобдан чиқарилган активларнинг дастлабки қиймати ва уларни тугатиш ва сотиш билан боғлиқ бўлган харажатлар, масалан, бозорни ўрганиш бўйича харажатлар, шунингдек сотилган номоддий активлар учун харидорлардан олинган қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) йиғиб борилади. 9220 – счетнинг кредитида номоддий активлар бўйича ҳисобланган амортизация, ҚҚС суммаси қўшилган ҳолда сотишдан тушган тушум акс эттирилади.

9220 – «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счетининг дебет ва кредит оборотларини солиштириш, номоддий активларни тугатиш ва сотиш муомалалари билан боғлиқ бўлган фойда ёки зарарни аниқлаш имкониятини беради. Фойда суммаси 9320 – «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» счетининг кредитида, зарар суммаси 9430 – «Бошқа операцион харажатлари» счетининг (Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 2.3.15.11. банди) дебетида акс эттирилади.

Барча сабабларга кўра номоддий активлар ҳисобдан чиқарилганда 9220 – «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счетидан фойдаланишнинг сабаби шуки, номоддий активларни тугатишдан содир бўладиган молиявий натижани аниқлаш зарур, қўшилган қиймат солиғини акс эттириш ва фойда (даромад) дан ажратма солиғи бўйича солиққа тортиладиган базани аниқлаш керак бўлади.

Ўзбекистон Адлия Вазирлиги томонидан 383 – сонли 1997 йил 29 декабрда рўйхатдан ўтказилган ЎР Молия вазирлигининг 47 – сонли, ДСК нинг 97 – 105 – сонли 5 декабрдаги «Ишлаб чиқариладиган ва сотиладиган товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тўғрисида» ги йўриқнома ва 1999 йил 3 августда унга қилинган қўшимчада номоддий активлар ва асосий фондларни сотиш нархи билан қолдиқ қиймати орасидаги фарқни қўшилган қиймат солиғига (ҚҚС) тортиш тартиби тушинтирилган.

Шуни ҳам эътироф этиш керакки, сотиб олинган асосий фондлар ва номоддий активлар бўйича ҚҚС суммаси қўшилган қиймат солиғини ҳисоблашда қайтарилмайди (зачет қилинмайди).

Қуйида номоддий активларни ҳисобдан чиқариш муомалаларини кўриб чиқамиз

5 – Мисол. ЭХМ учун дастурий таъминот сотилди:

а) дастлабки қиймати	– 50000 с
б) фойдаланиш жараёнидаги амортизация	– 50000 с
в) сотиш билан боғлиқ бўлган харажат (маркетинг хизмати)	– 10000 с
г) ҚҚС ставкаси қўшилган ҳолда олинган пул	– 150000 с
д) қўшилган қиймат солиғи ҳисобланди	– 25000 с
е) ЭХМ дастурий таъминотини сотишдан олинган фойда	– 115000 с

Бу хўжалик муомалалари қуйидаги проводкалар билан расмийлаштирилади:

а) Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	– 50000 с
К-т 0430 «Дастурий таъминот»	– 50000 с
б) Д-т 0530 «Дастурий таъминот амортизацияси»	– 50000 с
К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	– 50000 с
в) Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	– 10000 с
К-т Турли счетлар	– 10000 с
г) Д-т 5110 «Ҳисоб – китоб смети»	– 150000 с
К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	– 150000 с
- Башарти пулини тўламаган бўлса, 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счетлар» дебетланади.
д) Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	– 25000 с
К-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз»	– 25000 с
е) Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	– 115000 с
К-т 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда»	– 115000 с

9.2. ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗ ТУРЛАРИ

Бозор муносабатларига ўтиш бўйича Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган иқтисодий ислохот теран ва кенг миқёсда давлат мулкани хусусийлаштириш жараёнига, акционер жамиятлари, хусусий корхоналар, қўшма корхоналар ва шунга ўхшаганларни ташкил этишга асосланган. Бу жараёнлар қуйидаги инфратузилмалар билан чамбарчас боғланган: тижорат банклари, инвестиция ва суғурта фондлари, биржалар, молия – саноат гуруҳлари, лизинг компаниялари, маслаҳат ва аудиторлик фирмалари ва ш. к. Капитал бозорини ривожлантириш мақсадида Ўзбекистонда фонд биржалари мавжудлигини алоҳида эътироф этиш керак.

Қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш тегишли норматив ҳуқуқий базага асосланган, шу жумладан: 1993 йил 2 сентябрдаги 918 – сонли Ўзбекистон Республикасининг «Қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисида» ги Қонун; Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитаси томонидан 1994 йил 1 июлда тасдиқланган «Акционер жамиятларининг капиталидаги акциялар бўйича давлат улушини бошқариш учун ваколатли органларга бошқариш ҳуқуқини бериш тўғрисидаги Низом»; Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитаси томонидан 1994 йил 4 июлда тасдиқланган «Пай ва акцияларни қайтадан тақсимлаш, ҳақиқий мулкдорларни аниқлаш тартиби»; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 йил 12 июлдаги VII – 1164 сонли «Давлат мулки бўлган корхоналарни акциялаштиришни жадаллаштириш ва қимматли қоғозлар бозорини такомиллаштириш чоралари тўғрисида» ги фармони; 1991 йил 15 июлдаги 221 – сонли «Давлат корхоналарини очиқ типдаги акционер жамиятларига айлантириш бўйича ташкилий чоралар тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг қарори; 1995 йил 16 июнда Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Давлатмулкқўмитаси томонидан тасдиқланган «Давлат корхоналарини қайтадан ташкил этиш натижасида вужудга келган очиқ типдаги акционер жамиятлари томонидан муомалага чиқариладиган акцияларни рўйхатга олиш тартиби» тўғрисидаги кўрсатма; 1995 йил 7 сентябрдаги VII – 1270 сонли Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш бўйича қўшимча чоралар тўғрисида» ги фармони; 1995 йил 7 сентябрдаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг «Республикада Қимматли қоғозлар бозори фаолиятини тартибга солиш ва янада ривожлантириш бўйича чоралар тўғрисида» ги қарори; 1996 йил 25 апрелдаги 218 – 1 сонли Ўзбекистон Республикасининг «Қимматли қоғозлар бозорининг фаолият кўрсатиш механизми тўғрисида» ги Қонун; 1997 йил 19 мартдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республикада вексел муомалаларини тартибга солиш чоралари тўғрисида» ги Фармони; 1997 йил 31 мартдаги VII – 1740 сонли Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш ва республика фондлар бозорида хорижий инвесторларни қатнашишини кенгайтириш бўйича қўшимча чоралар тўғрисида» ги Фармони; 1998 йил 4 мартдаги VII – 1939 сонли Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Фонд бозорини янада ривожлантириш ва давлат мулки асосида ташкил этилган акционер жамиятларни қўллаб – қувватлаш чоралари тўғрисида» ги Фармони.

Қимматли қоғозлар муомаласи деганда қимматли қоғозларни тасарруф этувчиларни алмашишга олиб келувчи, уларни олди – сотди ва бошқа харажатлари тушунилади. Қимматли қоғозларни ҳар қандай корхона, акционер жамияти (АЖ) ва кредит муассасалари чиқариш ҳуқуқига эга. Қимматли қоғозлар чиқариш ва муомалада бўлиши Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги билан тартибга солинадиган акционер жамиятларнинг акциялари, облигациялар, депозит сертификатлари, векселлар ва бошқалар киреди.

Уларнинг ҳар бирининг хусусиятларини алоҳида кўриб чиқамиз.

Акция – акционер жамиятини бошқаришда, жамиятнинг фойдасида ва жамият тугатилганда мулк қолдиғини тақсимлашда қатнашиш ҳуқуқини берувчи акционер жамиятининг устав капитали (фонди) га қўшилган маблағни тасдиқловчи қимматли қоғоздир. Акция ҳаракат муддатига эга эмас ва у акционер жамиятининг фаолияти давомида ҳаракатда бўлади.

Давлат корхоналари асосида ташкил қилинган очиқ типдаги акционер жамиятларининг акцияларини рўйхатга олиш ва муомалага чиқариш тартибига биноан (Ўз. Р. ВМ 1994 йил 8 июндаги 285–сонли қарорининг 1 иловаси; 1995 йил 14 февралдаги 351 – сонли Ўз. Р. ВМ қарори билан киритилган ўзгаришлар), ҳужжат сифатида акция қуйидаги реквизитларга эга бўлиши керак: акционер жамиятининг номи ва жойлашган жойи, қимматли қоғознинг номи – «акция», унинг тури (оддий ёки имтиёзли), тартиб номери, чиқарилган сана, номинал қиймати, чиқариладиган акцияларнинг миқдори, рўйхатга оладиган орган томонидан берилган акциянинг коди, дивидендларни тўлаш муддати, акционер жамияти бошқарувининг раиси ва бош бухгалтерининг имзолари, акцияларни чиқариш кунига бўлган устав капиталининг ҳажми.

Сотиб олинган акциялар учун юридик ва жисмоний шахслар томонидан пул миллий ва хорижий валюталарда, шунингдек асосий воситалар, номоддий ва бошқа активларни қўшиш йўли билан тўланиши мумкин.

Шахсини белгилаш усулига қараб исми ёзилган ва кўрсатувчига берилган акцияларга бўлинади. Исми ёзилган акцияларда мулкдорнинг махсус дафтарида рўйхатга олинади. Бу ўз навбатида кимда қанча ва қандай акциялар борлигини аниқлаш имкониятини беради.

Кўрсатувчига берилган акцияларда мулкдорнинг исми кўрсатилмайди, натижада жамият ўзининг пайчилари тўғрисида ахборотга эга бўлмайди. Муомала нуқтаи назаридан кўрсатувчига берилган акция афзалроқдир.

Акция эгаларига берилган ҳуқуқлар ҳажмига қараб акциялар оддий ва имтиёзлига бўлинади.

Оддий акциялар акционер жамиятини бошқаришда қатнашиш, ҳисобот даври тугаганда акционерлар мажлиси томонидан аниқланадиган миқдорда дивиденд олиш ва жамият фаолиятининг молиявий натижаларини аниқлаш ҳуқуқини беради. (Дивиденд бу ҳар бир акцияга тўғри келадиган ва акционерлар орасида тақсимланадиган фойданинг бир қисмидир).

Имтиёзли акциялар акционер жамиятини бошқаришда қатнашиш ҳуқуқини бермайди, лекин корхона ўз фаолиятини фойда билан яқунламаганда ҳам биринчи навбатда қатъий белгиланган миқдорда дивиденд олиш ҳуқуқини беради. Бундай ҳолларда корхона резерв фондидаги маблағлардан фойдаланади.

Имтиёзли акцияларни чиқариш акционер жамиятига ўз маблағларини жалб қилиш йўли билан устав капиталини кўпайтириш имкониятини беради.

Облигация – уни сақловчиларга қатъий белгиланган фоиз билан бирга номинал қийматини тўлаш мажбуриятини тасдиқловчи қимматбаҳо қоғоздир.

Облигацияни тасарруф этувчи облигация чиқарган акционер жамияти ёки корхонанинг, давлат ёки маҳаллий ҳукуматнинг кредитори бўлиб ҳисобланади.

Шахсини белгилаш усули ва бошқа хусусиятларига қараб исми ёзилган ва кўрсатувчига берилган, фоизли ва фоизсиз, эркин муомалада бўладиган ва муомала доираси чекланган облигацияларга бўлинади.

Облигацияларни ҳар қандай мулк шаклига эга бўлган корхона чиқариши мумкин. Уларни сотишдан олинган пул фақат корхонани ривожлантириш учун фойдаланиши мумкин.

Ички давлат облигациялари ва маҳаллий заёмлар банк муассасалари орқали тарқатилади; уларни сотишдан олинган маблағлар тегишли республика ёки маҳаллий бюджетга ўтказилади. Булар фақат кўрсатувчига берилган облигациялардир.

Облигациялар бўйича фоизлар уларнинг ҳаракат муддати ичида даврий бериб борилиши ёки облигациянинг ҳаракат муддати тугагандан кейин бир йўла берилиши мумкин.

Омонат сертификатлари – кредит муассасаларининг пул маблағларини депонентлангани тўғрисидаги гувоҳномасидир. Бу гувоҳномани тасарруф этувчи омонат сертификати муддати ўтгандан сўнг депозит суммани ва унинг фоизини олиш ҳуқуқига эга. Омонат сертификатларини давлат ва тижорат банклари беради. Омонат сертификатлари шахси ёзилган ва кўрсатувчига берилган бўлади.

Кўрсатувчига берилган сертификатлар муомалада бўлиши мумкин, исми ёзилган сертификат эса олди – сотди муомаласида қатнашмайди. Кўрсатувчига берилган сертификат дебетор ва кредиторлар ўртасида ҳисоб – китоб вазифасини бажариши мумкин. Сертификатлар бўйича фоизлар фақат депозит муддати тугагандан кейин тўланади.

Вексел – қайси муддатга ёзилган бўлса, шу муддат тугагач, унда кўрсатилган суммани тўлашни сўзсиз талаб қилиш нафақат ҳисоб китобнинг қулай шакли, балки тижорат кредитининг бир тури ҳамдир, чунки векселда кўрсатилган пул шу вақтнинг ўзида тўланмайди, балки маълум бир вақт ўтгандан сўнг тўланади. Бу вақт ичида векселда кўрсатилган сумма вексел берувчининг тасарруфида бўлади.

Вексел қарз мажбуриятларнинг бир тури бўлиб, у қатъий белгиланган шаклда тузилади. Ўз мазмунига қараб вексел, биринчидан, сўзсиз пул мажбуриятлари деб таърифланса, иккинчидан, у мавҳум мажбуриятдир.

Сўзсиз пул мажбуриятлиги шундан иборатки, унинг тўланиши қандайдир шартлар билан чегараланмайди, ёки бошқача айтганда, бевосита векселни тўлашга тегишли тартиб билан боғлиқ бўлмаган бегона шароитларга боғланмайди. Вексел бўйича мажбуриятнинг мавҳумлиги шундан иборатки, унинг текстида қандай асосга биноан берилганлиги кўрсатилмайди. Вексел мажбуриятининг мақсади фақат пул бўлиб ҳисобланади. Векселларнинг шакллари турлича.

Молиявий вексел – корхона томонидан бўш маблағлари ҳисобидан бошқа корхоналарга ссуда беришдир. Молиявий векселларга корхонанинг муддатида қайтарилмаган кредитор қарзларини расмийлаштирадиган векселларни киритиш мумкин.

Товар (ёки тижорат) вексели сотувчи билан оловчи ўртасидаги маҳсулот жўнатиш ёки хизмат кўрсатиш битимларида фойдаланилади.

Векселнинг икки тури мавжуд: оддий ва ўтказма.

Оддий вексел (соло вексел) қарздор томонидан тўлдирилиб имзоланади ва кредиторга маълум суммани белгиланган муддатда сўзсиз тўланиши кўрсатилади, яъни оддий вексел билан расмийлаштирилган қарз мажбуриятида даслаб икки шахс қатнашади: бир томондан кредитор (вексел сақловчи), иккинчи томондан қарздор (вексел берувчи) ва шу билан бирга тўловчи бўлиб ҳисобланади.

Ўтказма вексел оддий векселдан тубдан фракланади.

Ўтказма вексел (тратта) кредитор (трассант) томонидан тўлдирилиб имзоланади. Унда векселда кўрсатилган суммани белгиланган муддатда учинчи шахс (ремитент) га тўлаш тўғрисида қарздор (трассат) га берилган буйруқ мавжуд.

Бу ҳолда тескари вазият вужудга келади: вексел қарздор томонидан ёзилмасдан ҳақ талаб қилиб оладиган шахс томонидан ёзилади. Шундай қилиб вексел берувчи кредитор ҳисобланади. Қарздор эса вексел сақловчи эмас, фақат тўловчи бўлиб ҳисобланади. Одатда ўтказма векселни ушловчи бўлиб учинчи шахс ҳисобланади. Векселда кўрсатилган суммани қарздор тўловчи учинчи шахсга тўлаши керак. Бунда нима учун вексел берувчи векселда кўрсатилган суммани ремитентга тўланиши, улар ўзаро қандай муносабатда эканлиги, бирининг иккинчиси олдида қандай мажбуриятлари борлиги тўловчини қизиқтирмайди. Қарздорнинг тўлаш мажбурияти фақат вексел берувчи олдидаги қарз мажбурияти билан боғлиқ бўлиб, ҳеч қандай кейинги векселлар уни ўзгартирмайди. Шу муносабат билан вексел берувчи ўтказма векселни ўзи ўзига ҳам ёзиб бериши мумкин, ва дастлаб ўтказувчи бўйича мажбуриятда ҳам (оддий векселга ўхшаб) фақат иккита шахс қатнашади: Бир томондан – қарздор тўловчи иккинчи томондан эса – бир вақтнинг ўзида ҳам вексел берувчи ҳам вексел сақловчи бўлган кредитор. Кейинчалик вексел сақловчи ўз ҳуқуқини индоссамент тартибида учинчи шахсга ўтказиб бериши мумкин. Ўтказма вексел тўловчи (трассат) томонидан акцептланиши керак, ва фақат шундагина юридик кучга эга бўлади.

Ўзбекистонда вексел муомалалари қуйидаги норматив ҳужжатларига асосан амалга оширилган эди:

- 1995 йил 2 июндаги 204-сонли «Халқ хўжалигида векселни қўллаш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори;

- 1995 йил 31 майдаги 147 – сонли қарори билан Адлия Вазирлиги томонидан рўйхатга олинган МБ ва МВ томонидан ишлаб чиқилган «Оддий ва ўзгарувчи вексел тўғрисида» ги низоми;

- 1995 йил 31 майдаги 148 – сонли қарори билан Ўз Р Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган «Вексел билан бўладиган муомалаларни банк томонидан ўтказилиш қоидалари».

Лекин ҳозирча Ўзбекистонда вексел муомалалари амалга оширилмаётир.

9.3. МОЛИЯВИЙ ҚЎЙИЛМАЛАР (ИНВЕСТИЦИЯЛАР) ВА ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР ҲИСОБИ

Молиявий қўйилма бу корхонанинг қимматли қоғозларни сотиб олиш учун қилган харажатлари, яъни пул маблағларини қўшма корхоналар, акционер жамиятлари, ширкатларнинг асосий воситалари, номоддий ва бошқа активларига қўшиш шунингдек бошқа корхона ва ташкилотларга қарз бериш тарзида берилган дебитор қарзлардир.

Муддатига қараб молиявий қўйилмалар қисқа муддатли (бир йилгача муддатга қўйилган) ва узоқ муддатли (бир йилдан ортиқ муддатга қўйилган) бўлади. Бундан ташқари, молиявий қўйилмаларни у ёки бу категорияга ўтказиш қимматли қоғозларни сотиб олиш мақсадига боғлиқ. Масалан, бир йил ичида ундан фойда олиш ва қайтадан сотиш мақсадида сотиб олинган, қайтариш муддати бир йилдан ортиқ бўлган, акция ёки облигациялар қисқа муддатли қўйилмаларга киради.

Молиявий қўйилмалар содир бўлганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар бўлиб олинган акциялар, турли сертификатлар, облигациялар, амалга оширилган қўйилмалар суммасига берилган гувоҳномалар, қарз бериш бўйича шартномалар ҳисобланади. Корхонанинг амалга оширган қўйилмаларига бўлган ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатлари олинмаган молиявий қўйилмалар маблағлари алоҳида ҳисобга олинади. Қимматли қоғозлар сотилганлигини тасдиқловчи ҳужжатларга облигациялар ва берилган қарзларни қайтарилганини тасдиқловчи олди – сотди далолатномаси, тўлов топшириқлари киради.

Молиявий қўйилмалар ҳисоби 5800 – «Қисқа муддатли инвестицияларни ҳисобга олувчи счетлар» ва 0600 – «Узоқ муддатли инвестицияларни ҳисобга олувчи счетлар» юритилади.

Узоқ муддатли инвестициялар ҳисобини кўриб чиқамиз. 0600 – «Узоқ муддатли инвестицияларни ҳисобга олувчи счетлар» актив, пулли, дебет сальдосига эга бўлиб, у ой бошига бўлган молиявий қўйилмалар суммасини кўрсатади. Бу счетнинг дебетида: қимматли қоғозларни сотиб олиш, бошқа корхоналарга қилинган қўйилмалар, берилган қарзлар суммаси бўйича содир бўлган муомалалар акс эттирилади. Кредити бўйича – қимматли қоғозларни қайтариш, сотиш, қайтарилган қарз суммалар бўйича содир бўлган муомалалар акс эттирилади.

0600 – «Узоқ муддатли инвестицияларни ҳисобга олувчи счетлар» бўйича қуйидаги счетлар очилиши мумкин:

0610 - «Қимматли қоғозлар»

0620 - «Шуъба хўжалик жамиятларига инвестициялар»

0630 - «Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар»

0640 - «Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга инвестициялар»

0690 - «Бошқа узоқ муддатли инвестициялар»

Активларни инвестицияларга ўтказиш тартиби ва уларнинг турлари:

12 - «Молиявий инвестициялар ҳисоби», 8 - Консолидаллашган молиявий ҳисоботлар ва шўба хўжалик жамиятларига инвестициялар» ва 14 - «Қўшма фаолиятда қатнашиш улушини молиявий ҳисоботда акс эттириш» бухгалтерия ҳисоби Миллий андазалари билан тартибга солинади.

0610 - Қимматли қоғозлар» сметида давлат ва маҳаллий фойзли заём облигациялари ва шунга ўхшаган қимматли қоғозларга қўйилган мавжуд узоқ муддатли қўйилмалар (инвестициялар) ҳаракати ҳисобга олинади.

0620 - «Шўба хўжалик жамиятларига инвестициялар», 0630 - «Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар», ва 0640 - «Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга инвестициялар» сметида шўба, қўшма, уюшган ва қарам корхоналарга қўйилган мавжуд узоқ муддатли қўйилмалар ва уларнинг ҳаракати ҳисобга олинади.

0690 «Бошқа узоқ муддатли инвестициялар» сметида келажакда фойда олиш мақсадида давлат корхоналари ёки хайрия, экологик жамиятларига қўйилган узоқ муддатли инвестициялар ҳисобга олинади.

Бу сметида дебети 5110 «Ҳисоб - китоб смети» 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши», 5210 «Мамлакат ичидаги валюта смети» ва қимматли қоғозлар сотиб олиш, бошқа корхоналарга қўйилган инвестиция, берилган қарзлар қайси маблағлар ҳисобидан амалга оширилишига қараб, бошқа сметида кредити билан корреспондентланади.

Юқорида келтирилган сметида бўйича аналитик ҳисоб дастлабки ҳужжатларга асосан қўйилмалар, қимматли қоғозлар турлари, қарздор корхоналар бўйича юритилади.

Қимматли қоғозлар бозорининг мавжудлиги, фонд биржаларида қимматли қоғозларни олди - сотди муомалаларини амалга оширилиши акция облигацияларни номинал қийматидан ортиқ ёки кам баҳоларда сотиб олинишини назарда тутлади. Акциялар уларни сотиб олиш билан боғлиқ бўлган ҳақиқий харажатлар суммасида қабул қилинади ва ҳисобга олинади. Фонд биржасида акциялар курсини ошириш ва камайишига ва акциялар бўйича олинган дивидендга қараб акцияларни сотиш қиймати билан номинал қиймати орасидаги фарқ ёки потенциал фойда олишга ёки зарар қилишга олиб келади.

Қисқа муддатли молиявий қўйилмаларни ҳисобга олиш учун 5800 «Қисқа муддатли инвестициялар» сметида фойдаланилади. Бу смети актив бўлиб, дебет қолдиги ой бошига қолган бир йилгача муддатга сотиб олинган қимматли қоғозлар ёки берилган қарзлар суммасини акс эттиради.

Дебет обороти ҳисобот ойда сотиб олинган қимматли қоғозлар, берилган қисқа муддатли кредитлар ва депозитга берилган суммани кўрсатади. Кредит оборотида сотилган акциялар, қайтарилган облигациялар ёки заёмлар ва депозит суммалар акс эттирилади. Кўрсатиб ўтилган қўйилмалар ҳисоби қўйилмалар турлари бўйича қуйидаги счетларда юритилади:

5810 «Қимматли қоғозлар»

5830 «Берилган қисқа муддатли қарзлар»

5890 «Бошқа жорий инвестициялар»

Бу счетлар бўйича муомалалар ҳужжатлари узоқ муддатли молиявий қўйилмаларга ўхшаган, уларнинг аналитик ҳисобининг тузилиши ва юритилиши ҳам шундай.

Бошқа корхоналарга асосий воситаларни қўйиш йўли билан узоқ ва қисқа муддатли қўйилмалар қилинса, 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» смети кредитланиб 0600 ва 5800 – счетларнинг тегишли счетлари дебетланади, агар номоддий ва бошқа активлар қўйилма қилинса, 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» смети кредитланади. Акциялар сотиб олинса, бошқа корхоналарнинг устав капиталига молиявий қўйилмалар ўтказилса, 5110, 5210 – счетлари кредитланиб 0600 ва 5800 – счетларнинг тегишли счетлари дебетланади. Сотилган ёки қайтарилган ва ўтказиб берилган қимматли қоғозларнинг баланс қийматига 9220 – счет дебетланиб 0600 ва 5800 – счетларнинг тегишли счетлари кредитланади. Депозит қўйилмалар ва берилган қарзларнинг қайтарилиши 5110 ва 5210 – счетларнинг дебети ва 0600 ва 5800 – счетларнинг тегишли счетларини кредитида акс эттирилади.

Акциялар бўйича олинадиган дивидендлар ҳисобланганда 4840 «Олинадиган дивидендлар» смети дебетланиб 9520 «Дивидендлар кўринишидаги даромадлар» смети кредитланади. Облигациялар бўйича фоизлар ҳисобланса, 4830 «Олинадиган фоизлар» смети дебетланиб 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» смети кредитланади. Ушбу дивиденд ва фоизлар олинса, 5110 «Ҳисоб-китоб смети» дебетланиб 4840 ва 4830 – счетлари кредитланади.

Мисоллар.

1. Корхона акционер жамиятидан ҳар бири 50000 сўм турадиган 5 дона акциялар сотиб олди
Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – 250000 с
К-т 5110 «Ҳисоб – китоб смети» – 250000 с
2. Акционер жамияти шубҳа корхонадан ҳар бири 10000 сўмлик 50 дона акциялар сотиб олди. Сотиб олинган акциялар учун корхона қуйидагиларни ўтказди:
 - а) ердан фойдаланиш ҳуқуқи – 300000 с

б) ҳисоб – китоб счeтидан пул маблаглари	– 200000 с
Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар»	– 500000 с
К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	– 300000 с
К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счeти»	– 200000 с
3. Корхона Ўзбек – корейс қўшма корхонасига таъсис бадалини ўтказиб берди	– 170000 с
Д-т 0640 «Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга инвестициялар»	– 170000 с
К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счeти»	– 170000 с
4. Корхона ўз филиалига бир йил муддатга фоизсиз қарз беради	– 100000 с
Д-т 5820 «Берилган қисқа муддатли қарзлар»	– 100000 с
К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счeти»	– 100000 с
Ушбу қарз қайтарилса, тескари проводка берилади:	
Д-т 5110, К-т 5820.	

Корхонанинг активдаги акционер жамиятларидан сотиб олинган акция ва облигациялари турли сабабларга кўра сотилиши мумкин: акциялар режадаги фойдани келтирмаслиги; акция ва облигацияларни фақат узоқ вақт ичида фойда олиш учун эмас, балки уларни кейинчалик сотиш йўли билан фойда олиш мақсадида сотиб олинishi.

Қимматли қоғозларни сотиш ва сотишдан олинган натижани аниқлаш учун 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счeтидан фойдаланилади. Бу счeтга хўжалик муомалаларини ёзиш номоддий активларни сотиш ҳисобига ўхшаган.

Сотилган ёки қайтарилган (қопланган) қимматли қоғозларнинг баланс қийматига 9220 – счeти дебетланиб 0600 ва 5800 – счeтларнинг тегишли счeтлари кредитланади. Ушбу қийматликларни сотишдан фойда олинса, 9220 – счeти дебетланиб 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» счeти кредитланади. Зарар қилинса – 9430 «Бошқа операцион харажатлар» счeти дебетланиб, 9220 – счeти кредитланади. Қимматли қоғозларни сотишдан олинган тушумга 5110 ёки 5210 – счeти дебетланиб 9220 – счeти кредитланади.

Мисоллар.

1. Кейинчалик сотиш мақсадида фонд биржасидан 20 дона 200000 сўмлик акциялар сотиб олинди.

Д-т 5810 «Қимматли қоғозлар»	– 200000 с
К-т 5110 « Ҳисоб - китоб счeти»	– 200000 с

2. Олдин сотиб олинган 20 дона ациялар фонд биржасида сотилди

Д-т 5110 «Ҳисоб – китоб счeти»	– 250000 с
К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	– 250000 с

3. Сотилган акцияларнинг баланс қиймати ҳисобдан чиқарилди	– 200000 с
Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	– 200000 с
К-т 5810 «Қимматли қоғозлар»	– 200000 с
4. Ушбу муомалани акс эттиришдан бўлган молиявий натижа – 50000 с (250000– 200000)	
Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»	– 50000 с
К-т 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда»	– 50000 с

Облигацияларни сотиб олишдан мақсад уларнинг номинал қийматига қараб фоиз олиш, шунингдек қайтарилгандан сўнг облигацияларнинг номинал қийматини олишдир. Шу боисдан облигациянинг ҳақиқий қиймати билан номинал қиймати орасидаги фарқ шундай амортизацияланиши керакки, қайтарилиш (қопланиш) вақтида ҳақиқий қиймати облигациянинг номинал қийматига тенг бўлсин. Бунда икки вариант мавжуд:

- облигацияни номинал қийматидан ортиқ суммага сотиб олиниси. Бундай ҳолларда облигациялар бўйича фоизлар сотиб олинган вақтда олинган даромад ҳисобидан уларнинг қийматлари орасидаги фарқини қисман ҳисобдан чиқариш йўли билан ҳақиқий қиймати номинал қийматига етказиб қўйилади;

- облигацияни номинал қийматидан кам суммага сотиб олиниси. Бундай ҳолларда облигациядан фойдаланиш муддати ичида ундан олинадиган фоиз даромадини кўпайтириш йўли билан облигацияни қайтариш муддатигача унинг сотиб олиш нархи номинал қийматига етказиб қўйилади.

Облигацияларни ҳақиқий сотиб олиш қиймати билан номинал қиймати орасидаги фарқи, уларнинг муомалада бўлиш муддати ичида бир текисда (ҳар ойда) хўжалик фаолиятининг натижасига ўтказиб борилади. Бунда икки вариант мавжуд:

- облигация номинал қийматидан ортиқ суммага сотиб олиниси. Бундай ҳолларда облигациянинг ҳақиқий қиймати ҳар ойда қийматлар орасидаги фарқини зарарга ўтказиш йўли билан номинал қийматига етказиб қўйилади;

- облигацияни номинал қийматидан кам суммага сотиб олиниси. Бундай ҳолларда облигацияни қайтариш муддати ичида фарқини бир қисмини ҳар ойда ҳисоблаб, фирманинг фойдасига ўтказиш йўли билан номинал қийматига етказиб қўйилади.

Қисқа муддатли облигациялар ва шунга ўхшаган қимматли қоғозлар бўйича фоиз суммасини пули олингунга қадар фойдага ўтказса бўлади. Узоқ муддатли облигациялар бўйича фоиз ҳисоблаш мумкин эмас, чунки моддийлаштирилмаган фойда ҳосил бўлади. Эҳтиёткорлик принципига биноан молиявий натижаларни акс этиришда узоқ муддатли облигациялар муомалалари бўйича содир бўлган зарарларни Фойда ёки Зарарлар счегига ўтказиш мумкин, лекин ҳисоботда, бухгалтерия ҳисоби бўйича амалдаги Низом талаб қилганидек, бу демак, олинган фойда миқдорини бузиб кўрсатишдир.

Мисоллар.

1. Корхона номинал қиймати 230000 сўм бўлган 5 дона облигацияларни 250000 сўмга сотиб олди. Облигацияларни қайтариш муддати – 10 ой.

Облигацияларнинг ҳақиқий қиймати билан номинал қиймати орасидаги фарқ 20000 сўм (250000 - 230000). Бу фарқ сумма 10 ой ичида қайтарилиши керак. Ҳар ойда ҳисобдан чиқариладиган сумма 2000 сўм (20000:10). Шу суммага ҳар ойда қуйидагича ёзув берилади:

Д-т 9690 «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар»	– 2000 с
К-т 5810 «Қимматли қоғозлар»	– 2000 с

Шундай қилиб, облигацияни қайтариш муддатига бориб унинг ҳақиқий қиймати номинал қийматига стказилади.

2. Корхона номинал қиймати 250000 сўм бўлган 10 дона облигацияларни 230000 сўмга сотиб олди. Облигацияларни қайтариш муддати 10 ой. Бундай ҳолларда облигацияларнинг фарқ суммасига ҳар ойда қуйидагича ёзув берилади:

Д-т 5810 «Қимматли қоғозлар»	– 2000 с
К-т 9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан даромадлар»	– 2000 с

3. Номинал қиймати 500000 сўм бўлган облигациялар 438000 сўмга сотиб олинди. Ўртада турган даллолларга тўланган сумма 2000 сўм. Облигацияларни қайтариш муддати 20 ой. Фоизлар бўйича оралиқ тўловлар назарда тутилмаган. Демак фоиз сифатида ҳар ойда бир текисда 3000 сўмдан (500000 – 438000 – 2000) : 20 = 3000 ҳисоблаш зарур.

Облигацияларни сотиб олишда:

Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар»	– 438000 с
К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счети»	– 438000 с

Даллоллик харажатлари тўланди:

Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар»	– 2000 с
К-т 5110 «Ҳисоб – китоб счети»	– 2000 с

Ҳар ойда фоиз суммаси фойдага ўтказилади. 20 йилдан сўнг фойдага умуман 60000 сўм ўтказилган бўлади, облигацияларни сотиб олиш қиймати эса номинал қийматига етказилган бўлади:

Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – 3000 с
К-т 9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан даромадлар» – 3000 с

Облигациялар қайтарилганда:

Д-т 5110 «Ҳисоб – китоб смети» – 500000 с
К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» – 500000 с

Қайтарилган облигацияларнинг баланс қиймати ҳисобдан чиқарилди:

Д-т 9220– 500000 с
К-т 0610– 500000 с

Шу билан 9220 – с/т ёпилди. Унда облигацияларни қайтаришидан фойда ҳам зарар аниқланмади, аслида корхонанинг ҳисоб – китоб смети облигацияларнинг номинал қиймати келиб тушган кунга у облигацияларни сотиб олишга сарфланган пулдан 60000 сўм кўп пул олди. Бу фойда аслида 20 ойдан кейин келиб тушган бўлса ҳам, у ўтган 20 ой давомида корхонанинг молиявий натижаларида ўз аксини топиб келган. Муомалаларни шундай акс эттиришни очиқдан – очиқ тавсия қилган бу усул тузатишга муҳтож.

Жаҳон амалиётида қабул қилинган принциплар бўйича бу муомалаларни с/тларда қўйидагича акс эттириш керак эди.

Облигациялар бўйича ҳар ойда фоизлар ҳисобланади. 20 ойдан сўнг облигациялар қиймати номинал қийматига етказилади:

Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – 3000 с
К-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар» – 3000 с

20 ойдан сўнг облигацияларни қайтариш бўйича 500000 сўм келиб тушди.

Д-т 5110 «Ҳисоб – китоб смети» – 500000 с
К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» – 500000 с

Қайтарилган облигацияларнинг баланс қиймати ҳисобдан чиқарилди:

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» – 500000 с
К-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – 500000 с

Ҳисобланган фоиз суммалари ҳисобот даврининг молиявий натижаларига ўтказилди:

Д-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар» – 60000 с
К-т 9560 «Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан даромадлар» – 60000 с

Қайтарилган облигацияларни сотишдан олинган фойдани корхона қачон олган бўлса, бухгалтерия ҳисоботида шу даврда акс эттирилиши керак.

Узоқ муддатли облигацияларни сотиб олиш харажатлари уларнинг номинал қийматидан ортиқ бўлса, узоқ муддатли облигациялар муомалалари бўйича зарарлар облигацияларни муомалада бўлиш муддати ичида ҳар ойда тенг қисмда корхонанинг зарарига ўтказиб борилади. Лекин бундай муомалаларнинг фойдаси йўқ, шунинг учун ҳам уларга йўл қўймаслик керак.

Узоқ муддатли облигациялар кўпинча қирқиб олинадиган талонлари (купонлари) билан чиқарилиб, облигацияларни муомалада бўлган даври ичида вақти - вақти билан улар бўйича фоизлар тўланади. Бундай ҳолларда облигацияларни сотиб олиш қиймати билан номинал қиймати орасидага фарқи ҳар гал корхонага даромад (фоиз) ҳисоблаганда ҳисобдан чиқариб борилади. Агар облигацияларни сотиб олиш қиймати уларнинг номинал қийматидан ортиқ бўлса, ҳар гал фоиз ҳисобланганда облигацияларнинг номинал қийматидан ортиқ сумманинг бир қисмига ҳақиқий даромад камайтириб борилади. Счетларда қуйидагича бухгалтерия ёзуви берилади:

Д-т 4830 «Олинадиган фоизлар» – облигациялар бўйича олишга тегишли бўлган фоизлар суммасига,

К-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – облигацияларнинг номинал қийматидан олинган ҳақиқий қийматининг бир қисмига, 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» смети – олишга тегишли фоизнинг қолган қисмига, яъни 4830 ва 0610 – счетларга ўтказилган суммалар орасидаги фарқига.

Мисоллар.

1. Корхона бошқа корхонадан номинал қиймати 40000 сўм бўлган облигацияларни 42800 сўмга сотиб олди. Қирқиб олинадиган купон билан бир йилда икки марта (ҳар 6 ойда) йилига 16 фоиздан тўланади. Облигацияларни қайтариш муддати 5 йил.

Облигацияларни сотиб олишда:

Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – 42800 с

К-т 5110 «Ҳисоб – китоб смети» – 42800 с

Ярим йилдан кейин облигациялардан корхонага 16% ставканинг ярми, яъни 40000 сўмдан 8% миқдориди 3200 сўм даромад ҳисобланди. Шу билан бирга облигацияларнинг ҳақиқий қиймати билан номинал қиймати орасидаги фарқни амортизациялаш керак (ярим йиллик амортизация суммаси 280 сўмни ташкил этади – $2800 : 10$).

Шу санага бухгалтерияда қуйидаги проводка берилади:

Д-т 4830 «Олинадиган фоизлар» ёки 5110 «Ҳисоб – китоб счети» - облигацияларнинг ярим йиллик фоиз суммасига – 3200 с

К-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – облигацияларнинг сотиб олиш қийматини номинал қийматидан ошган суммасининг ўндан бир қисмига – 280 с

К-т 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» – облигациялар бўйича ярим йиллик тушган ҳақиқий фойда суммасига – 2920 с

Шундай қилиб, 0610 – счетадаги облигациялар қиймати ярим йилдан кейин 42520 сўмга баҳоланади, бир йилдан кейин эса 42240 сўмга, 5 йилдан кейин қайтариш муддати келганда эса 40000 сўмга баҳоланади.

Фараз қилайлик, бир йилдан кейин фонд биржасида айланадиган облигациялар курси тўсатдан тушиб кетди. Облигацияларнинг биржадаги курсига биноан корхонанинг облигациялари 41415 сўмга баҳоланди. Ҳисобот санасига облигацияларнинг баланс қиймати уларнинг ҳақиқий биржа қийматидан 825 сўмга ошди (42240 – 41415). Бу сумма ҳисобот даври охирида қуйидаги проводка билан ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 9690 «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар» – 825 с

К-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – 825 с

Қолган 4 йил ичида ҳисобдан чиқариладиган облигациялар қийматлари орасидаги фарқ суммани қайтадан кўриб чиқиш лозим бўлади. Энди ҳар ярим йилдан сўнг фоизлардан даромадни камайтиришга 176 сўм 87 тийин ўтказиш керак (41415 – 40000:8).

Фонд биржасида айланадиган облигациялар курси кўтарилган ҳолларда, уларнинг баланс қийматидан ортиши, янги ортган қиймати бўйича янгидан баҳоланмайди. Облигациялар курсини кўтарилишидан олинадиган фойда бухгалтерия ҳисобида фақат баланс қийматидан ортиқча баҳода сотилганда акс эттирилади.

2. Биржада 220500 сўмлик баланс қийматига эга бўлган узоқ муддатли облигациялар 285400 сўмга сотилди. Брокерга тўланган коммиссион харажатлар 5708 сўм.

1) Облигациялар 285400 сўмга сотилди:

Д-т 5110 «Ҳисоб китоб счети» – 285400 с

К-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» – 285400 с

2) Брокерга тўланган коммиссион суммага:

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» – 5708 с

К-т 6990 «Бошқа мажбуриятлар» – 5708 с

3) Сотилган облигацияларнинг баланс қиймати ҳисобдан чиқарилганда:

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» – 220500 с
К-т 0610 «Қимматли қоғозлар» – 220500 с

4) «Облигацияларни сотишдан олинган молиявий натижа» – 59192 с

Д-т 9220 «Бошқа активларнинг чиқи кетиши» – 59192 с

К-т 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» – 59192 с

Халқаро бухгалтерия ҳисоби андазаси концепцияларига биноан, бошқа активлар каби, инвестициялар ҳам фақат ўзларида мужассамланган фойдани корхона келажақда олишга етарли даражада ишончи бўлсагина бухгалтерия ҳисобида активлар таркибида ҳисобга олиши мумкин. Уларни сотиб олиши учун биргина қилинган харажатлар етарли эмас. Бу харажатлар келажақда иқтисодий наф келтириши тўғрисидаги ишончни тасдиқлаш зарур. Башарти бундай ишонч бўлмаса, қилинган сарфлар активлар эмас харажатлар деб ҳисобланади.

9.4. АКТИВЛАРНИ ВАКОЛАТЛИ (ТРАСТЛИ) БОШҚАРИШ

Бозор муносабатларини ривожланиши билан Ўзбекистонда молиявий фаолиятнинг бир йўналиши бўлган активларни ваколатли (трастли) бошқариш тараққий этмоқда.

Мисол келтираамиз.

«А» корхонаси «Б» корхонасига трастли бошқариш учун ўзини пул маблағлари кўринишидаги 100 миллион сўмлик активини 6 ой муддатига берди. Шартнома муддати тугагач «Б» корхонаси кўрсатилган активни ва плус олинган активдан йиллик 20% ни қўшиб қайтариш мажбуриятини олган. «Б» корхонасининг фойдаси бўлиб белгиланган 20 фоиздан ортиқ олинган даромад ҳисобланади.

I. Маблағларни (активларни ўтказиб берган) «А» корхонасидаги ҳисоби.

1. Активларни ваколатли бошқаришга берилиши:

Д-т 5890 – 100,0

К-т 5110 – 100,0

2. Олишга тегишли фоиз ҳисобланди:

Д-т 4830 – 10,0

К-т 9530 – 10,0

Шуни айтиш керакки, кафолатланган даромаднинг умумий суммасидан ҳисобланган фоизнинг олтидан бир қисми ҳар ойда даромадга ўтказиб турилади.

3. Фоизлар олинганда:

Д-т 5110 – 10,0

К-т 4830 – 10,0

4.Шартнома муддати ўтгач активлар қайтарилганда:

Д-т 5110 – 100,0

К-т 5890 – 100,0

II. Маблағларни (активларни бошқаришга) олган «Б» корхонадаги ҳисоби.

1. Активлар бошқаришга олганда:

Д-т 5110 – 100,0

К-т 7820 «Узоқ муддатли қарзлар» ёки 6820 «Қисқа муддатли қарзлар» - 100,0

2. Шартнома шартини бажариш мақсадида олинган пул давлат хазина мажбуриятлари сотиб олинди:

Д-т 5810 – 100,0

К-т 5110 – 100,0

3. Тўлашга тегишли фоиз ҳисобланди:

Д-т 9610 – 10,0

К-т 6920 – 10,0

4. Фоиз тўланганда:

Д-т 6920 – 10,0

К-т 5110 – 10,0

5. Давлат хазина мажбуриятлари қайтарилганда (сотилганда):

Д-т 9220 – 100,0

К-т 5810 – 100,0

6. Давлат хазина мажбуриятларини қайтариш (сотиш) дан пул маблағлари олинди:

Д-т 5110 – 115,0

К-т – 9220 – 115,0

7. Давлат хазина мажбуриятларини қайтариш (сотиш) дан олинган фойда суммасига:

Д-т 9220 – 15,0

К-т 9320 – 15,0

8. Ваколатли бошқарувга олинган сумма қайтарилса:

Д-т 7820 ёки 6820 – 100,0

К-т 5110 – 100,0

Шундай қилиб, «Б» корхонасининг молиявий фаолиятдан олинган даромад 9610 «Фоиз кўринишидаги харажатлар» смети билан 9320 «Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» сметлари бўйича оборотлар сальдоси ҳисобланади – 5,0.

9.5. ХУСУСИЙЛАШТИРИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯ ФОНДЛАРИ ҲИСОБИ

Хусусийлаштирилган инвестиция фондлари – бу фаолиятини ўз акцияларини чиқариб аҳоли ўртасида тарқатиш йўли билан маблағлар йиғиб, кейин ўз маблағларини махсус давлат кредитларига, давлат хазина мажбуриятларига инвестиция қилувчи ва қимматли қоғозлар олди сотди битимларини бажарувчи очиқ турдаги акционер жамиятидир.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг даромадлари қуйидагилардан иборат:

- хусусийлаштирилган корхоналардан сотиб олинган акциялар бўйича дивидендлар;

- қимматли қоғозлар муомалаларидан олинган даромадлар.

Юқорида келтирилган фаолият хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг махсус фаолиятидир. Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг акциялар ва қимматли қоғозлар билан бўладиган барча муомалалари депозитарияда ҳисобга олинади. Хусусийлаштирилган инвестиция фондлари активларининг ваколатли бошқаруви фондни бошқариш тўғрисидаги контрактга биноан, ҳақ тўлаш йўли билан Бошқарувчи компанияга топширилади.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондлари фаолиятининг ўзига хослиги - бу муомалаларни бухгалтерия ҳисобида ҳам алоҳида хусусиятни вужудга келтиради. Бу хусусият 1998 йилнинг 4-чорагидан бошлаб амалга тадбиқ этилган 1998 йил 13 октябрдаги 454-сонли «Хусусийлаштирилган инвестиция фондларида бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи тўғрисида Низом» да акс эттирилган.

Бу Низом билан халқаро бухгалтерия андазалари талабларига жавоб берадиган хусусийлаштирилган инвестиция фондлари счетлар Режаси қабул қилинган. Умумий қабул қилинган счетлар режаси асосида тузилган бўлиб, фақат янги счетлар қўшилган. Бу счетлар хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг активлари капитали, даромад ва харажатлари ҳисобини аналитиклигини (батафсиллигини) оширади.

Устав капитали (фонди)ни шаклланиш ҳисоби. Таъсис ҳужжатлари тасдиқлангандан сўнг эълон қилинган Устав капитали суммасининг жамига қуйидаги бухгалтерия ёзуви берилади:

Д-т 4610 «Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи»

К-т 8310 «Оддий акциялар»

Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг ҳисоб-китоб сметиға акционерлардан бадаллар қабул қилинганда

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб смети»

К-т 4610 «Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи»

Агар барча акциялар сотилмаган бўлса хусусийлаштирилган инвестиция фондлари белгиланган тартибда тарқатилмаган акциялар миқдорида устав капитали ҳажмини қуйидаги праводка билан камайтириши керак:

Д-т 8310 «Оддий акциялар»

К-т 4610 «Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи»

Қўшилган капитал ва резервлар ҳисоби. Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг қўшилган капитали акционерлар жамиятининг умумий мажлиси қарори бўйича капиталлашга йўналтириладиган фойданинг бир қисмидан иборат бўлиб 8410 «Эмиссия даромади» сче­тида ҳисобга олинади.

Резерв капитали акционерларнинг умумий мажлиси қарори бўйича соф фойда ҳисобидан ташкил этилиб 8520 «Резерв капитали» сче­тида ҳисобга олинади. Резерв капиталининг умумий ҳажми ва уни ташкил этиш тартиби «Акционер жамиятлари ва акционерларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш» Қонуни ва хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг устави билан белгиланади.

Капитал бўйича фойда ва зарарлар. Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг портфелидаги қимматли қоғозлар қийматини ўзгариши бу фондларнинг соф активлари қийматини баҳолаш учун бухгалтерия ҳисобида акс эттирилиши керак. Қимматли қоғозларнинг баҳолаш қиймати куйидаги сабабларга кўра ўзгариши мумкин:

- бозор конъюктурасини ўзгаришлари (қимматли қоғозлар қийматини кўтарилиши ва пасайиши);

- акцияларга дивидендлар, облигациялар бўйича фоизлар ҳисоблаш натижасида (қимматли қоғозлар қийматининг кўпайиш томонига).

Биринчи ҳолда капитал бўйича (амалга ошмаган) фойда ва зарарлар вужудга келади. Булар 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар» сче­тида ҳисобга олинади. Аналитик ҳисоб даромад турлари бўйича юритилиши мумкин.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондлари томонидан қимматли қоғозлар сотилганда капитал бўйича амалга ошмаган фойда ва зарарлар амалга ошган фойда ва зарарга айланади ва улар фойда ёки зарар шаклида ҳисобга олинади.

Иккинчи ҳолда даромад ҳосил бўлиб, у 9520 «Дивиденд кўринишидаги даромадлар» ёки 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» сче­тига ёзилади.

Соф фойда ҳисоби. Соф фойда хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг барча харажат ва даромадларини баланси бўлиб, у 9910 «Якуний молиявий натижа» сче­тида ҳисобга олинади.

Ҳисобот даври (йили) тутаб, сче­тлар хотималангандан сўн соф фойда 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» сче­тига ўтказилади.

Акционерларнинг Умумий мажлиси қарори бўйича (амалдаги қонунчилик ва хусусийлаштирилган инвестиция фондлари Уставига биноан) резерв капитали сче­тида белгиланган сумма ташкил этилгандан сўнг соф фойда қисман ёки тўлиқ капиталлашти­шга йўналтирилиши ёки акционерлар ўртасида тақсимланиши мумкин. Резерв капиталидан акционерларнинг умумий мажлиси қарори бўйича қопланмаган зарарларни қоплашга йўналтирилиши мумкин.

Дивидендлар тўлашга йўналтирилган соф фойда 6610 «Тўланадиган дивидендлар» сче­тида ҳисобга олинади.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг даромад ва харажатларини бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботида тўлиқ ва тўғри акс эттириш учун ҳар бир даромад ва харажат турлари бўйича сче­тлар очилиш керак.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондлари даромадларини ҳисоби. Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг даромадлари асосан қимматли қоғозларга эгаллик қилиш ва уларни сотишдан олинган сумма ҳисобига ташкил бўлади.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг даромадлари қуйидагилардан иборат:

- капитал бўйича фойдалар;
- молиявий фаолиятдан олинган даромадлар;
- давлат хазина облигациялари бўйича ҳисобланган ва олинган фоизлар;
- хусусийлаштирилган корхоналар акциялари бўйича олинган дивидендлар;
- даъво қилиш муддати ичида олинмаган дивидендлар.

Хусусийлаштирилган инвестиция фондлари харажатларини ҳисоби. Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг харажатлари қуйидагилардан иборат:

- давлат кредити бўйича ҳисобланган ва тўланган фоизлар;
- хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг фаолияти билан боғлиқ бўлган харажатлар;
- солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар;
- молиявий ва бошқа харажатлар.

Дивидендлар ҳисоблаш ва тўлаш ҳисоби. Дивидендлар соф фойданинг бир қисми бўлиб акционерларнинг Умумий мажлиси қарорига биноан акционерлар ўртасида тақсимланади.

Дивидендлар ҳисоблаш бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

Д-т 8710 «Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

К-т 6610 «Тўланадиган дивидендлар».

Дивидендларни ҳисоблаш тартиби ва мунтазамлиги хусусийлаштирилган инвестиция фондлари Устави ва Ўзбекистон Республикасида амал қилаётган қонунчилик билан белгиланади.

Дивидендлар тўланганда 6610- счёти дебетланиб 5110- счёти кредитланади.

Қимматли қоғозлар ҳисоби. 0610 «Қимматли қоғозлар» счётида юритилади. Бу счётда қуйидагилар ҳисобга олинади:

- хусусийлаштирилган корхоналар акциялари;
- фоизли облигациялар;
- дисконтли облигациялар;
- ҳисобланган фоизлар;
- акциялар ва облигацияларни баҳоларидаги фарқларни ҳисобга олиш.

Аналитик ҳисоб бир тип, элементлар ва бир чиқарилган қимматли қоғозлар жами (давлат хазина мажбуриятлари учун ҳар бир серияси) бўйича юритилади.

Қимматли қоғозларнинг ҳисоб баҳоси уларнинг турлари бўйича ўртача тортилган баҳода баҳоланади.

Қимматли қоғозлар сотиб олиш баҳосида ҳисобга олинади.

Махсус давлат кредитидан фойдаланиб хусусийлаштирилган корхоналарнинг акциялари сотиб олинса, қуйидаги проводка берилади:

Д-т 0610 «Қимматли қоғозлар»

К-т 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» - битим суммасининг 1/6 қисмига

К-т 7830 «Тўланадиган облигациялар» счёти - битим суммасининг 5/6 қисмига.

Башарти хусусийлаштирилган корхонанинг акциялари фақат ўз маблағлари ҳисобидан сотиб олинса, битимнинг тўлиқ суммасига 5110 «Ҳисоб - китоб счёти» кредитланади.

Агар сотиб олинган қимматли қоғозларни киримга олиш санаси билан уларнинг қийматини тўлаш санаси орасида вақт оралиғи вужудга келса, 5110 - счётининг ўрнига 6830 «Тўланадиган облигациялар» счёти кредитланади.

Қимматли қоғозларни сотишдан олинадиган даромад уларни сотиб олиш нархи билан сотиш нархи орасидаги фарқдан иборат. Бу фарқи капитал бўйича амалга оширилган фойда 9220 «Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счётининг кредитида акс эттирилади. Ҳисобланган фоизлар эса даромад сифатида бу даромадни вужудга келиш пайтида, яъни фоизлар ҳисобланганда 9530 «Фоизлар ҳўринишидаги даромадлар» счётида акс эттирилади. 9220- счётининг кредитидаги сумма 9320- счёти орқали 9910 «Якуний молиявий натижа» счётининг кредитига ўтказилади.

Турли дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб - китоблар.

Дебиторлардан олинандиган ёки кредиторларга тўланадиган барча суммалар уларнинг вужудга келиш вақти билан қайтариш вақти ораллиғида қуйидаги ҳисобларда ҳисобга олинади:

- дебиторлар - 4800 «Турли дебиторлар қарзларини ҳисобга олувчи ҳисоблар» ҳисобида;

- кредиторлар - 6900 «Турли кредиторларга бўлган қарзларни ҳисобга олувчи ҳисоблар» ҳисобида.

Дивиденд ёки фоиз шаклида олинандиган суммалар 4830 «Олинандиган фоизлар» ва 4840 «Олинандиган дивидендлар» ҳисобларида ҳисобга олинади. Олишга тегишли дивидендлар бухгалтерия ҳисобида эмитент томонидан дивидендлар тўлаш тўғрисида акционерларнинг Умумий мажлиси қарори эълон қилингандан сўнг дарҳол ёки эмитентнинг акционерлари умумий мажлиси қароридан кўчирма олингандан сўнг акс эттирилади.

9.6. УЗОҚ МУДДАТЛИ ИЖАРА (ЛИЗИНГ) МУОМАЛАЛАРИНИ ҲИСОБИ

Лизинг инглизча «lease» сўзидан олинган бўлиб ижара демакдир. Лизинг – бу шартнома бўйича келишилган муддат ичида мулкдан фойдаланиш ҳуқуқини лизинг ҳақини олиш йўли билан лизинг берувчи томонидан лизинг олувчига беришидир.

Молиявий инструмент тарзида лизинг капитал қўйилмаларни юқори даражада сақлаб туриш имкониятини беради.

6 – БҲМА нинг 5 – бандига биноан лизинг молиявий ва жорий (оператив) лизингларга бўлинади.

Молиявий лизинг ижаранинг шундай турики, унда ижара берувчи объектдан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган барча таваккалчилик ва рағбатланишни ижараГА олувчига ўтказиб беради.

Узоқ муддатли ижара қуйидаги шартларнинг бирортасига жавоб берса, у молиявий лизинг (ижара) дейилади:

- ижара муддати 12 ойдан ортиқ бўлиши керак;

- ижара муддати активнинг хизмат муддатидан саксон фоиздан камни ташкил этмаса;

- ижара олувчи активни қатъий белгиланган нархда ёки ижара муддатидан сўнг аниқланадиган нархда сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлса;

- ижара муддати тутагач ижара активларининг қолдиқ қиймати ижара муддати бошига бўлган дастлабки қийматига нисбатан йигирма фоиздан кам бўлса;

- ижара давридаги ижара тўловлари суммаси ижара активлари қийматидан тўқсон фоиздан ортиқ бўлса.

Оператив ижаранинг муддати мулкнинг хизмат қилиш норматив муддатига нисбатан қисқа (бир йилдан кам), ва ижара тўловлари ижарага берувчининг барча харажатларини қопламайди. Бунда ижарага берилган активнинг қиймати ва мулкчилик ҳуқуқи ижарага берувчида қолади.

Оператив ижара ҳисоби. Шартнома асосида асосий воситалар объекти қисқа муддатли ижарага берилганда ижарага берувчи олинadиган ижара ҳақи суммасини 4820-«Қисқа муддатли ижара бўйича олинadиган тўловлар» сметида ҳисобга олади. Бу счет актив бўлиб унинг дебетида қисқа муддатли ижара бўйича ижарачилардан олинadиган сумма, кредитида эса пул маблағларини ҳисобга оладиган счетлар билан корреспондентланган ҳолда олинган ижара ҳақи суммаси акс эттирилади.

Қисқа муддатли ижарага беришдан олинган даромад 9350 «Қисқа муддатли ижарадан даромадлар» скетининг кредитида акс эттирилади.

Шундай қилиб, қисқа муддатли ижарага берувчининг балансида ижара муомалалари қуйидагича акс эттирилади:

а) олишга тегишли ижара ҳақи суммасига

Д-т 4820 «Қисқа муддатли ижара бўйича олинadиган тўловлар» смети

К-т 9350 «Қисқа муддатли ижарадан даромадлар» смети;

б) ҳисоб-китоб сметида қабул қилинган ижара ҳақи суммасига

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб смети»

К-т 4820 «Қисқа муддатли ижара бўйича олинadиган тўловлар»

Қисқа муддатли ижарага берилган объектлар бўйича ижара муддати ичида ҳисобланган амортизация суммаси қуйидаги проводка билан расмийлаштирилади:

Д-т 9430 «Бошқа операцион харажатлар»

К-т 0220 – 0290 – счетлари

Объектни қисқа муддатли ижарага олувчи ижарага олинган объектнинг баланс қийматини балансдан ташқари 001 «Қисқа муддатли ижарага олинган асосий воситалар» сметида кирим қилади ва тўлашга тегишли ижара ҳақи суммасини ижарага олинган объектни фойдаланиш мақсадига қараб тегишли харажатларни (2010, 2310, 2510, 9400) ҳисобга оладиган счетларни дебетлаб 6910 «Тўланадиган қисқа муддатли ижара» скетини кредитига ёзади. Ушбу ижара ҳақи суммаси тўланганда 6910-смети дебетланиб 5110 смети кредитланади.

Қисқа муддатли (оператив) ижара муддати тугагач ижарага олинган объектнинг баланс қиймати балансдан ташқари 001 «Қисқа муддатли ижарага олинган асосий воситалар» сметида чиқим қилинади.

Молияланадиган лизинг ҳисоби. Ҳозирги бозор иқтисодийёти шароитида молияланадиган лизинг ривож топмоқда.

2000 йил 2 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Лизинг шартлари бўйича қишлоқни, қишлоқ хўжалик техникаси билан таъминлаш чоралари тўғрисида» ги Қарори билан «Ўзқишлоқхўжалик лизинг» компанияси ташкил этилиб қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини лизинг асосида замонавий техника билан таъминлаш вазифаси юкланди.

Лизинг - бу вақтинчалик бўш турган маблағларни инвестицияга йўналтириш ёки молиявий маблағларни жалб этишга қаратилган тадбиркорликнинг бир туридир. Бунда молиявий ижара (лизинг) шартномаси бўйича ижарага берувчи (лизинг берувчи) маълум мол сотувчидан шартномада белгиланган мулкни ўзига сотиб олиб, бу мулкни ижарага олувчи (лизинг олувчи) га тадбиркорлик мақсадида вақтинчалик фойдаланиш учун пулга беради.

Лизинг субъектлари бўлиб лизинг берувчи, лизинг олувчи ва лизинг мулкни сотувчи ҳисобланади.

Лизинг муомалаларини амалга оширишда вужудга келадиган муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг 756 - 1 сонли 1999 йил 14 апрелдаги «Лизинг тўғрисида» ги Қонуни ва бошқа норматив ҳужжатлари билан тартибга келтирилади.

Лизинг муомалаларининг бухгалтерия ҳисоби бухгалтерия ҳисобининг 6- «Лизинг ҳисоби» Миллий андазасига асосан юритилади.

Лизинг берувчи компания балансидаги бухгалтерия ҳисоби. Лизинг мулкни сотиб олиш билан боғлиқ бўлган харажатлар капитал қўйилмалар деб ҳисобланиб 0800-счётнинг тегишли счётларида акс эттирилади.

Лизинг мулкни сотиб олиш лизинг компаниясининг ўз маблағлари ва қарзга олинган маблағлар ҳисобидан амалга оширилади.

Лизинг шартномаларининг асосий талабларидан бири бўлиб шундай шarti ҳисобланадики, унга асосан лизинг мулкни сотувчидан фақат лизинг олувчига лизинг мулки берилсагина сотиб олинади

1. Ижара берувчи компания ижара мулкни мол юборувчилардан сотиб олди:

Д-т 0800- счётининг тегишли смети

К-т 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар»

2. Сотиб олинган асосий воситалар қиймати тўланса:

Д-т 6010

К-т 5110

3. Ижара мулкининг инвентар қиймати аниқлангандан сўнг асосий воситалар таркибига қабул қилинса:

Д-т 0100 - счетнинг тегишли счетлари

К-т 0800 - счетнинг тегишли счетлари

Ижара муомалаларини амалга оширишда ижара берувчи компанияда қуйидаги счетлар қўлланилади:

9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар»

4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар»

7230 «Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар»

9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар»

6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар»

9550 «Узоқ муддатли ижарадан даромадлар»

4830 «Олинадиган фоизлар»

6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)»

010 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича берилган асосий воситалар» балансдан ташқари счет.

Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича асосий воситалар объекти ижарага берилганда лизинг берувчи бу объектнинг шартнома қийматига қуйидагича проводка беради:

а) лизинг суммасининг жорий йилда олинадиган қисмига

Д-т 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар»

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

б) ижара муддатининг келгуси йилларида олинадиган қисмига

Д-т 0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар»

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

Молиявий лизинг бўйича ижарага берилган объектнинг баланс (инвентар) қиймати ҳисобдан чиқарилганда қуйидагича проводка беради:

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

К-т 0100 «Асосий воситаларни ҳисобга оладиган счетлар» нинг тегишли счетлари

Ҳисобланган ҚҚС суммасига 9210-счета дебетланиб 6410-счета кредитланади.

Молиявий лизинг бўйича берилган объектнинг лизинг олувчи билан келишилган қиймати, одатда бу объектнинг баланс (инвентар) қийматидан ортиқ бўлади. Бу фарқ сумма 9210-счетовнинг кредитида сальдо бўлиб қолади.

9210-счетовнинг кредит қолдиғи даромад ҳисобланиб у ҳисобдан чиқарилганда қуйидагича проводкалар берилади:

а) жорий йилда даромадга ўтказиладиган қисмига

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

К-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар»

б) Ижара муддатининг келгуси йилларида даромадга ўтказиладиган қисмига

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши»

К-т 7230 «Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар»

Ижара ҳақи олинганда 5110 «Ҳисоб-китоб смети» дебетланиб 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинadиган жорий тўловлар» смети кредитланади.

Ижара ҳақи олингандан сўнг молияланадиган лизинг бўйича берилган объектнинг лизинг олувчи билан келишилган қиймати, ва унинг баланс қиймати орасидаги фарқ сумманинг тегишли қисми (жорий қисми) қуйидаги проводка билан даромадга ўтказилади:

Д-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар»

К-т 9550 «Узоқ муддатли ижарадан даромадлар»

Лизинг берувчи ва олувчи компаниялар қуйидаги шаклда ҳар йилги қайтариладиган асосий тўланма ва тўланадиган фоизлар суммасини аниқлаб оладилар ва унга асосан ҳар йилги тўлов муомалалари амалга оширилади.

Фоизлар қўшилган ҳолда лизинг бўйича тўланадиган сумма

Йил-лар	Асо-сий қарз	Фоиз став-каси	Тўлаш муддати ичида тўланадиган фоиз суммаси	Муддати бўйича тўланадиган асосий қарз	Фоизлар билан бирга тўланадиган асосий қарз суммаси

Ҳар доим йил бошида лизинг берувчи жорий йилда олинadиган лизинг тўловлари суммасига қуйидагича проводка беради:

а) олинadиган ижара ҳақи суммасига:

Д-т 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинadиган жорий тўловлар»

К-т 0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинadиган тўловлар»

б) жорий йилда даромадга ўтказиладиган қисмига:

Д-т 7230 «Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар»

К-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар»

Ижара ҳақи олинганда қуйидагича проводка берилади:

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб смети»

К-т 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинadиган жорий тўловлар»

Шу билан бирга молияланадиган лизинг бўйича берилган объектнинг лизинг олувчи билан келишилган қиймати ва унинг баланс қиймати орасидаги фарқ сумманинг тегишли (жорий) қисмига 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар»–счети дебетланиб.

9550 «Узоқ муддатли ижарадан даромадлар» счети кредитланади.

Шундай қилиб, ҳар йилги олинадиган ижара ҳақлари юқорида келтирилган бухгалтерия ёзувлари билан расмийлаштирилиб борилади ва ижара муддати охирида 0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар», 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар», 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар» ва 7230 «Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар» счеларида қолдиқ қолмайди.

Узоқ муддатли ижара шартномаларига биноан лизинг олувчилар ижарага бериладиган мулкнинг қийматидан маълум (15%) миқдорида ўз маблағлари ҳисобидан бўнак (аванс) тўлашлари мумкин.

Ижара берувчининг балансида олинган бўнак (аванс) суммасига қуйидагича проводка берилади:

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети»

К-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар»

Ушбу олинган бўнак суммаси ижара шартномасида қайси муддатларда ва қанчадан ушлаб қолиниши кўрсатилади.

Бўнак суммаси тўланадиган ижара ҳақи суммасидан ушлаб қолинганда 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» счети дебетланиб 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар» счети кредитланади.

Мисол.

1. Лизинг шартномаси бўйича бериладиган объект қийматининг 15 % миқдорида бўнак олинди - 20000 с.

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 20000 с.

К-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» - 20000 с.

2. Ҳисобот даврида олинадиган ижара ҳақи суммаси 30000 с. шундан олинган бўнак суммаси ушлаб қолинди, қолган сумма ҳисоб-китоб счетиға ўтказиб берилди:

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 10000 с.

Д-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» - 20000 с.

К-т 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар» - 30000 с.

Молияланадиган лизинг бўйича ҳисобланган фоизлар суммасига 4830 «Олинадиган фоизлар» смети дебетланиб 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» смети кредитланади. Ушбу фоиз суммаси ҳисоб-китоб сметиға ўтказиб олинганда 5110 «Ҳисоб-китоб смети» дебетланиб 4830 «Олинадиган фоизлар» смети кредитланади.

0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар» смети бўйича аналитик ҳисоб ҳар бир ижара шартномаси бўйича юритилади.

Мисол.

Лизинг компанияси 5 йил муддатига «КЭЙС» тракторини кейинчалик сотиб олиш ҳуқуқи билан ширкат хўжалиги (ижарачи) га берди:

Тракторнинг баланс қиймати - 500000 с

Лизинг бўйича шартнома баҳоси - 800000 с

Ҳар йили сотиш баҳосидан тўланадиган фоиз 5%

Тракторнинг хизмат муддати - 10 йил

Ҳисобланган ҚҚС суммаси 50000 с

Лизинг компанияси тракторнинг шартнома қийматидан 15% - 120000 сўм бўнак олган.

Шартнома шарти бўйича бу бўнак биринчи йилги тўланадиган ижара ҳақи суммасидан ушлаб қолинади.

Ушбу муомалалар лизинг берувчи компаниянинг балансида қуйидагича бухгалтерия ёзувлари билан расмийлаштирилади.

1. Лизинг компанияси «КЭЙС» тракторини мол юборувчилардан сотиб олди. Тракторнинг қиймати ва сотиб олиш билан боғлиқ бўлган харажатлар - 500000 с

Д-т 0820 «Асосий воситаларни харид қилиш» - 500000 с

К-т 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счетлар» - 500000 с

2. Сотиб олинган асосий воситалар қиймати тўланди - 500000 с

Д-т 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счетлар» - 500000 с

К-т 5110 «Ҳисоб - китоб смети» - 500000 с

3. «КЭЙС» тракторининг инвентар қиймати аниқлангандан сўнг асосий воситалар таркибига қабул қилинди - 500000 с

Д-т 0130 «Машина ва ускуналар» - 500000 с

К-т 0820 «Асосий воситаларни харид қилиш» - 500000 с

4. «КЭЙС» тракторининг шартнома баҳосидан 15% - 120000 сўм бўнак олинди

Д-т 5110 «Ҳисоб - китоб смети» - 120000 с

К-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» - 120000 с

5. «КЭЙС» трактори шартнома бўйича 5 йил муддатга ижара (лизинг) га берилди. Биринчи йили қайтариладиган ижара ҳақи суммаси 160000 сўм. Қолган 4 йил ичида қайтариладиган ижара ҳақи суммаси – 640000 сўм:

а) лизинг суммасининг жорий йилда олинадиган қисмига:

Д-т 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар» - 160000 с

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 160000 с

б) ижара муддатининг қолган тўрт йил ичида олинадиган қисмига:

Д-т 0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар» - 640000 с

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 640000 с

(мураккаб проводка берилганда: Д-т 4810 - 160000 с., Д-т 0920 - 640000с., К-т 9210 - 800000 с.)

6. Молиявий лизинг бўйича ижарага берилган «КЭЙС» тракторининг баланс (инвентар) қиймати ҳисобдан чиқарилди - 500000 с

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 500000 с

К-т 0130 «Машина ва ускуналар» - 500000 с

7. Ижара (лизинг) га берилган «КЭЙС» тракторининг шартнома баҳосидан ҚҚС ҳисобланди - 50000 с.

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 50000 с.

К-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» - 50000 с.

8. «КЭЙС» тракторини ижарага беришдан олинган даромад суммасига (9210-счетовнинг кредит қолдиғи):

а) жорий йил даромадига ўтказиладиган суммага (250000:5) 50000 с.

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 50000 с.

К-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар» - 50000 с.

б) ижара муддатининг келгуси тўрт йил ичида даромадга ўтказиладиган қисмига - 200000 с.

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 200000 с.

К-т 7230 «Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар» - 200000 с.

(мураккаб проводка берилганда: Д-т 9210-250000 с., К-т 6230-50000 с., К-т 7230-200000 с.)

9. ҚҚС суммаси бюджетга ўтказиб берилса.

Д-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» - 50000с.

К-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 50000 с.

**Фоизлар қўшилган ҳолда лизинг бўйича ҳар йили тўланадиган
сумма қуйидагича ҳисоблаб топилади**

Йил-лар	Асосий қарз	Фоиз ставка-си	Тўлов муддати ичида тўланадиган фоиз сумма	Муддати бўйича тўланадиган асосий қарз суммаси	Фоизлар билан бирга тўланадиган асосий қарз суммаси
1	800000	5	40000	160000	200000
2	800000	5	40000	160000	200000
3	800000	5	40000	160000	200000
4	800000	5	40000	160000	200000
5	800000	5	40000	160000	200000
Ҷами			200000	800000	1000000

Юқорида келтирилган жадвалга асосан ижара муддатининг иккинчи йилидан бошлаб йил бошида жорий йилда олинадиган лизинг тўловлари суммасига узоқ муддатли бўйича олинадиган тўловлар суммаси қуйидаги проводка билан камайтириб борилади: Д-т 4810, К-т 0920. Шу билан бирга лизинг муомаласидан олинган даромаднинг бешдан бир қисмига 7230-счети дебетланиб 6230-счет кредитланади.

10. Ҳисобот даврида олинадиган ижара ҳақи суммаси 160000 сўм, шундан олинган бўнак суммаси 120000 сўм ушлаб қолинди. Қолган 40000 с. (160000-120000) ҳисоб-китоб счетиға ўтказиб берилди.

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб» - 40000 с.

Д-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» - 120000 с.

К-т 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар» - 160000 с.

Шу билан бирга лизинг муомаласидан олинган даромаднинг бешдан бир қисми - 50000 сўм фойдаға ўтказилди

Д-т 6230 «Бошқа кечиктирилган даромадлар» - 50000 с.

К-т 9550 «Узоқ муддатли ижарадан даромадлар» - 50000 с.

11. Узоқ муддатли ижара бўйича ҳисобланган йиллик фоиз суммасига - 40000 с.

Д-т 4830 «Олинадиган фоизлар» - 40000 с.

К-т 9530 «Фоизлар кўринишидаги даромадлар» - 40000 с.

12. Ушбу фоиз суммаси ҳисоб-китоб счетиға ўтказиб берилди - 40000 с.

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 40000 с.

К-т 4830 «Олинадиган фоизлар» - 40000 с.

Юқоридаги муомалалар (бўнак суммасидан ташқари) лизинг муддатини охиригача ҳар йили такрорланади.

Шундай қилиб, ижара шартномасига биноан 5 йил муддатига ижарага берилган «КЭЙС» трактори бўйича биринчи йилдан сўнг 0920-счетада кейинги 4 йил ичида олиннадиган асосий қарз суммаси 640000 сўмни ташкил этади.

Қолган 4 йил ичида ҳар йили 160000 сўмдан олиб турилса, ижара, муддати охирига 0920-счетада қолдиқ қолмайди.

Ижарага берувчи ҳар гал узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича ижарага берилган асосий воситалар қийматини баланسدан ташқари 010 «Узоқмуддатли ижара шартномаси бўйича берилган асосий воситалар» сетага кирим қилади. Бу сета узоқ муддатли шартнома асосида ижарага берилган мавжуд асосий воситаларнинг ҳаракати тўғрисидаги ахборотни умумлаштириш учун тайинланган.

010 – сетадан узоқ муддатли ижарага берилган асосий воситалар ижара муддати тугаши билан ёки шартноманинг бошқа шартлари бўйича мулкдорга қайтарилганда, шунингдек шартнома муддати тугагач ижарачи томонидан сотиб олинган пайтда ҳисобдан чиқарилади.

010 – сета бўйича аналитик ҳисоб узоқ муддатли ижара шартномасига биноан ижарага берилган ҳар бир асосий восита бўйича асосий воситаларни ҳисобга олиш инвентар карточкасида алоҳида юритилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 28 августдаги Фармонида биноан 2002 йилнинг 1 сентябридан бошлаб:

а) лизинг тўловлари қўшилган қиймат солиғидан озод этилади;

б) лизингга бериш учун Ўзбекистон Республикаси ҳудудига келтириладиган технологик асбоб-ускуналар, ваколатли банкнинг тегишли тасдиғи бўлган ҳолда, божхона пошлинаси ва қўшилган қиймат солиғидан озод этилади;

в) лизинг берувчини солиққа тортишда лизингга бериш учун лизинг мулкани сотиб олишда у томонидан олинган кредитлар фоизлари ва бошқа белгиланган тўловлари унинг ялпи даромаддан чегириб тошланади.

Узоқ муддатли ижара муомалаларини ижарага олувчи балансидаги ҳисоби. Ижарага олувчи хўжаликнинг балансида ижара муомалаларини ҳисобга олиш бўйича қуйидаги сеталар қўлланилади:

0310 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»

7910 «Тўланадиган узоқ муддатли ижара»

6950 «Узоқ муддатли мажбуриятлар – жорий қисми»

6920 «Ҳисобланган фоизлар»

Юқорида келтирилган мисолни лизинг олувчи ширкат хўжалигининг балансида расмийлаштирилишни кўриб чиқамиз.

1. «КЭЙС» тракторининг шартнома баҳосидан 15% - 120000 сўм бўнак ўтказиб берилди:

Д-т 4310 «ТМҚлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнақлар» - 120000 с.
К-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 120000 с.

2. Ширкат хўжалиги кейинчалик сотиб олиш шарти билан «КЭЙС» тракторини 5 йил муддатига ижара (лизинг)га олди. Тракторининг шартнома баҳоси - 800000 сўм.

Д-т 0310 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар» - 800000 с.
К-т 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли ижара» - 800000 с.

3. Йил бошида жорий йилда тўланадиган ижара тўловлари суммасига - 160000 сўмга қуйидагича проводка берилади:

Д-т 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли ижара» - 160000 с.
К-т 6950 «Узоқ муддатли мажбуриятлар - жорий қисми» - 160000 с.

4. Ижара шартномаси бўйича олинган «КЭЙС» тракторининг биринчи йилги асосий тўланмаси суммасидан олдин берилган 120000 сўм бўнақ суммаси ушланиб қолиб қолган 40000 сўм ҳисоб-китоб счетидан ўтказиб берилди.

Д-т 6950 «Узоқ муддатли мажбуриятлар - жорий қисми» - 160000 с.

К-т 4310 «ТМҚлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнақлар» - 120000 с.
К-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 40000 с.

5. Ижара шартномаси бўйича олинган «КЭЙС» тракторининг қийматидан биринчи йили тўланадиган фоиз ҳисобланди - 40000 с.

Д-т 9610 «Фоизлар кўранишидаги харажатлар» - 40000 с.
К-т 6920 «Ҳисобланган фоизлар» - 40000 с.

6. Ижара объекти бўйича ҳисобланган фоиз ҳисоб-китоб счетидан ўтказиб берилди

Д-т 6920 «Ҳисобланган фоизлар» - 40000 с.
К-т 5110 «Ҳисоб-китоб счети» - 40000 с.

7. Ширкат хўжалигида ижара шартномаси бўйича олинган «КЭЙС» трактори бўйича биринчи йили тўла тиклаш учун амортизация ҳисобланди - 80000 сўм (800000 с. : 10 йил)

Д-т 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» - 80000 с.
К-т 0299 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг эскириши» - 80000 с.

Шундай қилиб лизинг шартномасига биноан 5 йил муддатига ижарага олинган «КЭЙС» трактори бўйича биринчи йилдан сўнг 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли ижара» сметида кейинги 4 йил ичида тўланадиган асосий қарз суммаси 640000 сўмни ташкил этади. Қолган 4 йил ичида ҳар йили 160000 сўмдан пул ўтказиб турилса, 7910 – сметида қолдиқ (қарз) қолмайди.

«КЭЙС» тракторини узоқ муддатли ижарага олган ширкат хўжалиги беш йил ичида шартномада кўрсатилган асосий суммани ва унинг фоизларини тўлиқ тўлагандан сўнг «КЭЙС» трактори сотиб олинди деб ҳисобланади ва қуйидаги бухгалтерия проводкалари билан ўз асосий воситалари таркибига қабул қилади:

Д-т 0130 «Машина ва ускуналар» – 800000 с.

К-т 0310 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинган асосий воситалар» – 800000 с.

Шу билан бирга «КЭЙС» трактори бўйича беш йил давомида ҳисобланган эскириш суммаси ҳам киримга олинади – 400000 с. (80000 x 5)

Д-т 0299 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг эскириши» – 400000 с.

К-т – 0230 «Машина ва ускуналарнинг эскириши»

2002 й. 28 августдаги «Лизинг тизимини ривожлантиришни янада рағбатлантириш чоралари тўғрисида»ги Президент Фармонида биноан 2002 йилнинг 1 сентябридан бошлаб лизинг олувчи хўжалик субъектлари олинган лизинг объектлари бўйича лизинг шартномаси муддати давомида мулк солиғидан озод этилади.

Монтаж талаб қиладиган ускуналар бўйича ижарага олувчи корхонадаги ижара муомалаларининг ҳисоби. Монтаж талаб қиладиган ускуналар бўйича ижарага олувчи корхона балансида ижара муомалалари қуйидаги проводкалар билан расмийлаштирилади:

1. Ижара шартномаси бўйича олинган миллий ўрнатиладиган ускуналар суммасига:

Д-т 0710 «Ўрнатиладиган ускуналар – маҳаллий»

К-т 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли ижара»

2. Ускуналарни монтажлаш ва ўрнатиш харажатларига:

Д-т 0810 «Тугалланмаган қурилиш»

К-т 6010 «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган сметида»

3. Ускуналар монтажлаш учун берилганда:

Д-т 0810 «Тугалланмаган қурилиш»

К-т 0710 «Ўрнатиладиган ускуналар – маҳаллий»

4. Монтаж ишлари тугагандан сўнг ижара шартнома муддати тугагунча:

Д-т 0310 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»

К-т 0810 «Туталланмаган қурилиш»

5. Ижара шартнома муддати тугагандан сўнг ускуналар киримга олинса:

Д-т 0130 «Машина ва ускуналар»

К-т 0310 «Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»

Ижара объектини сотувчи корхонадаги бухгалтерия ҳисоби. Ижара объектини сотувчи корхона лизинг компанияси билан олиб бориладиган ҳисоб - китобни қуйидагича расмийлаштиради:

1. Лизинг компаниясидан жўнатиладиган ижара объектлари қийматидан олдиндан бўнак олинди - 135000 с

Д-т 5110 «Ҳисоб - китоб смети» - 135000 с

К-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» - 135000 с

2. Ижара объекти лизинг компаниясига жўнатиладиганда:

а) шартнома баҳоси - 450000 с

б) ҚҚС суммаси - 50000 с

Д-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган суратлар» - 500000 с

К-т 9010 «Тайёр маҳсулотларни сотишдан даромадлар» - 450000 с

К-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз» - 50000 с

3. Лизинг компаниясидан юборилган ижара объектлари учун пул келиб тушганда - 365000 с

Д-т 5110 «Ҳисоб - китоб смети» - 365000 с

К-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган суратлар» - 365000 с

4. Бюджетга ҚҚС суммаси ўтказиб берилганда:

Д-т 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарз» - 50000 с

К-т 5110 «Ҳисоб - китоб смети» - 50000 с

5. Олдиндан олинган бўнак суммаси қопланганда:

Д-т 6310 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар» - 135000 с

К-т 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган суратлар» - 135000 с

Ижара тўловларини ижарага олувчи балансда маҳсулот (иш, хизмат) лар таннархига ўтказиш. Ижара тўловларининг умумий суммаси қуйидагилардан иборат:

- қайтариладиган ижара объектининг тўлиқ суммасидан; ижара шартномасига биноан сотиб олинган мулк учун олинган кредит ресурслар бўйича тўланма;

- ижарага берувчига тўланадиган коммиссион тўланма;

- агар ижарага берувчи ижара объектини суғурта қилган бўлса, суғурта тўловлари;

- ижара шартномасида назарда тутилган ижарага берувчининг бошқа харажатлари.

Ижара тўловлари ижарага олувчи томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулот (иш, хизмат) лар таннархига киритилади, чунки лизинг шартномасини шаклан ижара шартномасининг бир тури деб ҳисоблаш мумкин.

Банк ва бошқа кредит муассасаларининг кредитлари бўйича тўланадиган фоизлар 9610 «Фоизлар кўринишидаги харажатлар» сечига ўтказилади.

Ижара шартномаси олдида қўйилган асосий талабларнинг бири шуки, ижара бўйича олинган мулк фақат тадбиркорлик мақсадида ишлатилиши керак.

Ижара мулкидан фойдаланиш, техник хизмати кўрсатиш ва таъмирлаш харажатларини ижарага олувчи балансда маҳсулот (иш, хизмат) лар таннархига ўтказиш. Ижарага олувчи ижара мулкни асраш, ижарага берувчи олдидаги ўз мажбуриятини суғуртаси қўшилган ҳолда, объектнинг суғуртаси, шунингдек, агар шартномада бошқа ҳоллар назарда тутилмаган бўлса, бу мулкдан фойдаланиш, техник хизмат кўрсатиш ва таъмирлаш билан боғлиқ бўлган харажатларни ўз ҳисобидан қилади.

Асосий ишлаб чиқариш фондларини иш ҳолатида сақлаб туриш (техник қаров, парвариш қилиш; жорий, ўрта ва капитал таъмирлаш) харажатлари маҳсулот (иш, хизмат) лар таннархига киритилади.

Бундай харажатларни таннархга ўтказишнинг асосий белгиси бўлиб асосий воситаларнинг ишлаб чиқариш хусусияти ҳисобланади.

Башарти ижара корхонаси асосида очиқ типдаги акционер жамияти ташкил этилса, унинг устав капитали қуйидагилар ҳисобига шаклланади:

Ижара мажбуриятларининг қолдиғи.

Д-т 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли ижара»

К-т 8300 «Устав капитали» сечининг тегишли сечлари

Давлат томонидан иқтисодиётини ривожлантириш учун субсидия ажратилса, унинг бухгалтерия ҳисоби 10-БҲМА «Давлат субсидияларини ҳисоби ва давлат ёрдамини ёритиш»га асосан юритилади.

Фараз қилайлик, давлат фонди ҳисобидан очиқ типдаги акционер жамиятига 500000 сўм субсидия ажратиш тўғрисида хабарнома олинса, қуйидагича проводка берилади:

Д-т 4890 «Бошқа дебиторлар қарзлари» - 500000 с.

К-т 8820 «Субсидиялар» - 500000 с.

Ушбу субсидия суммаси корхонага ўтказиб берилса:

Д-т 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» - 500000 с.

К-т 4890 «Бошқа дебиторларнинг қарзи» - 500000 с.

Олинган субсидиялар суммаси (500000 сўм) резерв капиталини кўпайтиришга ўтказилганда 8820 «Субсидиялар» счёти дебетланиб 8530 «Текинга олинган мулк» счёти кредитланади.

9.7. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Таянч иборалар	
Номоддий активлар	Омонат сертификатлари
Номоддий активнинг дастлабки қиймати	Вексел
Номоддий активнинг амортизацияси	Қисқа муддатли молиявий қўйилма
Франчайз	Узоқ муддатли молиявий қўйилма
Гудвилл	Фоизлар
Қимматли қоғозлар	Дивидентлар
Акция	Номинал қиймат
Облигация	Ҳақиқий қиймат
Оператив лизинг	Молиявий лизинг

ЎЗИНИ-ЎЗИ ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ

- 9.1. А. Номоддий активлар деганда нимани тушинасиз?
 Б. Номоддий активлар қайси счётларда ҳисобга олинади?
 В. Номоддий активлар турларини таърифланиши.

- 9.2. А. Номоддий активлар кирими қандай расмийлаштирилади?
 Б. Номоддий активлар амортизацияси қандай расмийлаштирилади?
 В. Номоддий активлар тутатилиши қандай расмийлаштирилади?
- 9.3. А. Қимматли қоғозларнинг қандай турларини биласиз?
 Б. Узоқ муддатли инвестициялар қайси счетларда ҳисобга олинади?
 В. Қисқа муддатли инвестициялар қайси счетларда ҳисобга олинади?
- 9.4. А. Қимматли қоғозларни сотиб олиш қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?
 Б. Қимматли қоғозларни сотиш қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?
 В. Қимматли қоғозлар бўйича даромадлар қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?
- 9.5. А. Активларни ваколатли (трастли) бошқариш қандай расмийлаштирилади?
 Б. Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг маъносини гапиринг.
 В. Хусусийлаштирилган инвестиция фондларининг даромадлари нималардан иборат?
- 9.6. А. Қисқа муддатли ижара нима?
 Б. Узоқ муддатли ижара нима?
 В. Узоқ муддатли ижара шартлари?
 Г. Ижара объекти ва субъекти деганда нимани тушинасиз?
- 9.7. А. Қисқа муддатли ижара муомалалари қандай расмийлаштирилади?
 Б. Узоқ муддатли ижарага берувчидаги муомалалар проводкаларини айтинг.
 В. Узоқ муддатли ижарага олувчидаги муомалалар проводкаларини айтинг.
 Г. Олинадиган ва тўланадиган ижара фоизлари қандай проводкалар билан расмийлаштирилади?

МУНДАРИЖА

5-БОБ

АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲИСОБИ.....	3
5.1. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ.....	3
5.2. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИ ТАСНИФИ ВА БАҲОЛАШ.....	5
5.3. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲАРАКАТИНИ ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ ВА УЛАРНИНГ АНАЛИТИК ҲИСОБИ.....	11
5.4. КАПИТАЛ ҚЎЙИЛМАЛАР, АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИ КИРИМИ ВА ЧИҚИБ КЕТИШНИ СИНТЕТИК ҲИСОБИ.....	24
5.5. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ЭСКИРИШИ (АМОРТИЗАЦИЯСИ)НИ ҲИСОБИ.....	31
5.6. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ ТАЪМИРИГА ҚИЛИНГАН ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ.....	38
5.7. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ИНВЕНТАРИЗАЦИЯСИ.....	42
5.8. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	46

6-БОБ

ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИНИ ҲИСОБИ.....	48
6.1. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИНИ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ.....	48
6.2. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИ ҲАРАКАТИ ҲИСОБИНИ ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ.....	51
6.3. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИНИ ЭСКИРИШИ ВА САРФЛАНИШИНИ ҲИСОБИ.....	56
6.4. ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИНИ СИНТЕТИК ҲИСОБИ.....	58
6.5. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	64

7-БОБ

ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ ВА МАҲСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТ)ЛАР ТАННАРХИНИ ҲИСОБЛАШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.....	66
✓ 7.1. МАҲСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТ)ЛАР ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВА СОТИШ БЎЙИЧА ХАРАЖАТЛАР ТАСНИФИ ВА ТАРКИБИ.....	66
✓ 7.2. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ ҲИСОБГА ОЛИШ УЧУН БЕЛГИЛАНГАН СЧЕТЛАР ТИЗИМИ.....	71
7.3. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ АНАЛИТИК ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.....	75
7.4. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ ВА МАҲСУЛОТ ТАННАРХИНИ АНИҚЛАШ УСУЛЛАРИ.....	80

7.5. ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА САРФЛАНГАН МАТЕРИАЛЛАР ҲИСОБИ.....	96
7.6. ИШ ҲАҚИ, МУКОФОТЛАР, ТАЪТИЛ ҲАҚИ РЕЗЕРВИНИ ТАҚСИМЛАШ.....	104
7.7. КЕЛГУСИ ХАРАЖАТЛАР ВА ТЎЛОВЛАР РЕЗЕРВИ.....	105
7.8. ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА САРФЛАНГАН БОШҚА ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ ВА УЛАРНИ ТАҚСИМЛАШ.....	108
7.9. ЁРДАМЧИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШЛАР ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ ВА МАҲСУЛОТ ТАННАРХИНИ ҲИСОБЛАШ.....	109
7.10. КЕЛГУСИ ДАВР ХАРАЖАТЛАРИНИ ЖАМЛАШ ВА ТАҚСИМЛАШ ҲИСОБИ.....	113
7.11. АСБОБ-УСКУНАЛАРНИ АСРАШ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ ЖАМЛАШ ВА ТАҚСИМЛАШ ҲИСОБИ.....	115
7.12. ИШЛАБ ЧИҚАРИШДАГИ ЙЎҚОТИШЛАР ҲИСОБИ.....	120
7.13. ТУГАЛЛАНМАГАН ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ҲИСОБИ ВА УНИ БАҲОЛАШ.....	124
7.14. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	128

8 –БОБ

ХИЗМАТ КЎРСАТУВЧИ ХЎЖАЛИКЛАР ҲИСОБИ.....130

8.1. ХИЗМАТ КЎРСАТУВЧИ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ.....	130
8.2. УЙ-ЖОЙ КОММУНАЛ ХЎЖАЛИК ХАРАЖАТ ВА ДАРОМАДЛАРИНИНГ ҲИСОБИ.....	131
8.3. МАИШИЙ ХИЗМАТ КЎРСАТУВЧИ ВА ТИҚУВ УСТАХОНАЛАРИ ҲИСОБИ.....	134
8.4. ОШХОНА ВА БУФЕТ ХАРАЖАТ ВА ДАРОМАДЛАРИНИ ҲИСОБИ.....	135
8.5. МАҚТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАР МУАССАСАЛАРИДА ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ.....	137
8.6. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	139

9 –БОБ

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИНГ ЯНГИ ОБЪЕКТЛАРИ.....140

9.1. НОМОДДИЙ АКТИВЛАР ҲИСОБИ.....	140
9.2. ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗ ТУРЛАРИ.....	144
9.3. МОЛИЯВИЙ ҚЎЙИЛМАЛАР (ИНВЕСТИЦИЯЛАР) ВА ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР ҲИСОБИ.....	149
9.4. АКТИВЛАРНИ ВАКОЛАТЛИ (ТРАСТЛИ) БОШҚАРИШ.....	159
9.5. ХУСУСИЙЛАШТИРИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯ ФОНДЛАРИ ҲИСОБИ.....	160
9.6. УЗОҚ МУДДАТЛИ ИЖАРА (ЛИЗИНГ) МУОМАЛАЛАРИНИ ҲИСОБИ.....	165
9.7. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ.....	179
МУНДАРИЖА.....	181